

MAGYAR SZEMLE

ÉRTÉK ÉS IRÁNY — AZ ANTALLI ÖRÖKSÉGRŐL: ANDORKA RUDOLF, BOGÁR LÁSZLÓ, DEBRECZENI JÓZSEF, DURAY MIKLÓS, FARKAS ISTVÁN, FÜR LAJOS, GRANASZTÓI GYÖRGY, MARTONYI JÁNOS, MÁDL FERENC, MÉSZÁROS LÁSZLÓ, NAHIMI PÉTER, ORBÁN VIKTOR, SALAMON LÁSZLÓ, SZABÓ TAMÁS, TÖLGYESSY PÉTER; ILLYÉS GYULA LEVELEZÉSE FELESÉGÉVEL 1946–47 TELÉN, IV.; EGYED ÁKOS A RÉGI KOLOZSVÁRRÓL; PETHŐ TIBOR: BÚCSÚ A „JÓLÉTI ÁLLAM”-TÓL



SZERKESZTŐI ÜZENETEK:

MOSTANI SZÁMUNKAT, KÜLÖNSZÁMKÉNT, szinte teljes egészében a Kecskeméten, ANTALL József halálának évfordulóján tartott *Érték és Irány* című szimpozion megjelentetésének szenteljük. Emiatt a következő hónapra halasztottuk a Semmelweis Orvostudományi Egyetem Magatartástudományi Intézete sorozatának és más, előre jelzett cikkeknek közlését. Az Illyés-levelezés befejező része, valamint külpolitikai szemlénk mellett most csak EGYED Ákos tanulmányának közlésére jutott hely. Az érintettek türelmét kérjük a halasztások miatt.

MAGYAR SZEMLE-ESTEK. Február 15-én, csütörtökön 16.³⁰-kor a máriaremetei Nyugdíjas Pedagógus Otthonban CZAKÓ Gábor vezet *Magyar Szemle*-beszélgetést. Cím: Budapest II., Templomkert 2.

Február 22-én, csütörtökön 19.³⁰-kor a Műegyetem R Klubjában, *Mi a helyzet?* címmel Czakó Gábor vezetésével tartunk beszélgetést. Cím: a Műegyetem R épülete, Bp. XI., Műegyetem rkp. 11.

Március 7-én, csütörtökön 18 órakor folytatjuk sorozatunkat a Műcsarnokban. GYURKOVICS Tibor író, MELOCCO Miklós szobrász és Dr. SUPKA Magdolna művészettörténész beszélget az 1995-ben elhunyt SZALAY Lajos grafikusművész munkásságáról és személyiségéről. Márciusi számunkban közöljük Szalay Lajos és Supka Magdolna 1994-es beszélgetését.

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY SZÁMLASZÁMA 1995. december 4-ével megváltozott. Az új számlaszám: 11707024-20332033. Aki Alapítványunkat legalább 2000 forintos összeggel támogatja, az a *Magyar Szemle* egyéves előfizetését és ajándékot kap. Az Alapítvány támogatására befizetett összegek az APEH engedélye alapján az adóalapból levonhatók.

SZERKESZTŐSÉGI TITKÁRSÁGI ÓRÁK hétfőtől péntekig: 11-15^h.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRÁK: KODOLÁNYI Gyula: péntek, 12-13^h, CZAKÓ Gábor: kedd, 11-12^h, MÁRTON Gyöngyvér: hétfő, 12-14^h.

A FOLYÓIRAT MEGJELENÉSÉT A BATHYÁNY LAJOS ALAPÍTVÁNY TÁMOGATJA.

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNYIGAZGATÓSÁGA:

ANTALL György András, Dr. BALOGH János, BOD Péter Ákos, CZAKÓ Gábor, GRANASZTÓI György (elnök), JESZENSZKY Géza, KODOLÁNYI Gyula, MAGYAR Péter, SZABADOS György

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: KODOLÁNYI GYULA

Szerkesztőbizottság: BORBÁNDI GYULA, CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ,
KINDLER JÓZSEF, MELLÁR TAMÁS, MOLNÁR GUSZTÁV,
SZABADOS GYÖRGY, SZŐCS GÉZA, DR. VARGA CSABA

Szerkesztőség: BANGA FERENC, CZAKÓ GÁBOR,
IZINGER ANNA, MAGYAR BERTALAN, MÁRTON GYÖNGYVÉR, VÁCZI GÁBOR
Szerkesztőségi titkár: ARANY EMILIA

ÚJ FOLYAM V. 2. SZÁM	BUDAPEST	1996. FEBRUÁR
KODOLÁNYI GYULA	A HAJÓ SIKLIK TOVÁBB	115
MÉSZÁROS LÁSZLÓ	ÉRTÉK ÉS IRÁNY	117
FÜR LAJOS	A KECSKEMÉTI	117
ANDORKA RUDOLF	KONZERVATÍV KÖR	121
BOGÁR LÁSZLÓ	SZIMPOZIONJA	129
DEBRECZENI JÓZSEF	ANTALL JÓZSEF	134
MARTONYI JÁNOS	HALÁLÁNAK	140
TÖLGYESSY PÉTER	MÁSODIK ÉVFORDULÓJÁN	145
NAHIMI PÉTER		151
SALAMON LÁSZLÓ		156
FARKAS ISTVÁN		157
GRANASZTÓI GYÖRGY		161
SZABÓ TAMÁS		167
MÁDL FERENC		171
DURAY MIKLÓS		176
ORBÁN VIKTOR		178
ILLYÉS GYULA	LEVELEIBŐL, 1946-47., IV.	187
EGYED ÁKOS	KOLOZSVÁR VONZÁSKÖRZETE A 19. SZÁZADBAN	199
PETHŐ TIBOR	BÚCSÚ A „JÓLÉTI ÁLLAM”-TÓL	216

SZÁMUNK SZERZŐI

EGYED Ákos (1929, Bodos, Románia): a történettudomány doktora. Fő kutatási területe: Erdély újkori története. Kötetei közül kiemelkedő: *Háromszék 1848–1849* (1968); *Falu, város, civilizáció* (1981). 1990-től az MTA külső tagja.

ILLYÉS Mária: művészettörténész, műkritikus; tanulmányait az ELTE-n és Párizsban végezte. 1975-93 között a budapesti Szépművészeti Múzeumban dolgozott. Írásai a 19- és 20. századi magyar és európai művészettel foglalkoznak. Édesapja, **ILLYÉS Gyula** írói hagyatékából eddig két, korlátozott terjesztésű kötetet adott ki: *Érzelmes hátrapillantás*. Szekszárd, 1994; *Odaátról* (kiadatlan versek). Bibliofil Társaság, Budapest, 1995.

PETHŐ Tibor (1918, Budapest): az édesapja, **PETHŐ Sándor** által alapított *Magyar Nemzet* szerkesztőbizottságának elnöke, lapunk külpolitikai szemléirője.

E SZÁMUNK ILLUSZTRÁCIÓI Egyed Ákos: *Kolozsvár vonzaskörzete a 19. században* című cikkét kísérik. A reprodukciókat **SZEPSY SZÜCS Levente** készítette.



HALLER JÁNOS: A HÁRMAS HISTÓRIA CÍMLAPJA (1692; RÉSZLET)
 NYOMTATTA: **MISZTÓTFALUSI KIS MIKLÓS, KOLOZSVÁROTT**

A HAJÓ SIKLIK TOVÁBB

ELSŐ ALKALOMMAL TÖRTÉNIK MEG, hogy a *Magyar Szemle* egy számának szinte teljes terjedelmét fordítja egyetlen témának. ANTALL József halálának második évfordulóján, Kecskeméten szinpozíont rendeztek *Érték és Irány* címmel. Az előadások szerkesztett változatait közöljük itt. A gesztussal tisztelni akarunk annak az embernek a műve előtt, akinek támogatása nélkül folyóiratunk nem jöhetett volna létre. S aki ezt a folyóiratot — szinte elképzelhetetlenül a magyar szellemi életben — nem a maga szócsöveként segítette, hanem egy olyan gondolkodás letéteményeseként, amely túl kell lépjen egy kormány — az ő kormánya — idő- és térbeli korlátain, híd-ként egy távolibb, tisztultabb magyar jövő felé. Másfelől, megtiszteltetésnek érezzük, hogy amikor első ízben történik távlatosabb számvetés az antalli mű maradandó értékeivel és az általa megindított folyamatok helyzetével, akkor ennek mi biztosíthatunk írásos fórumot.

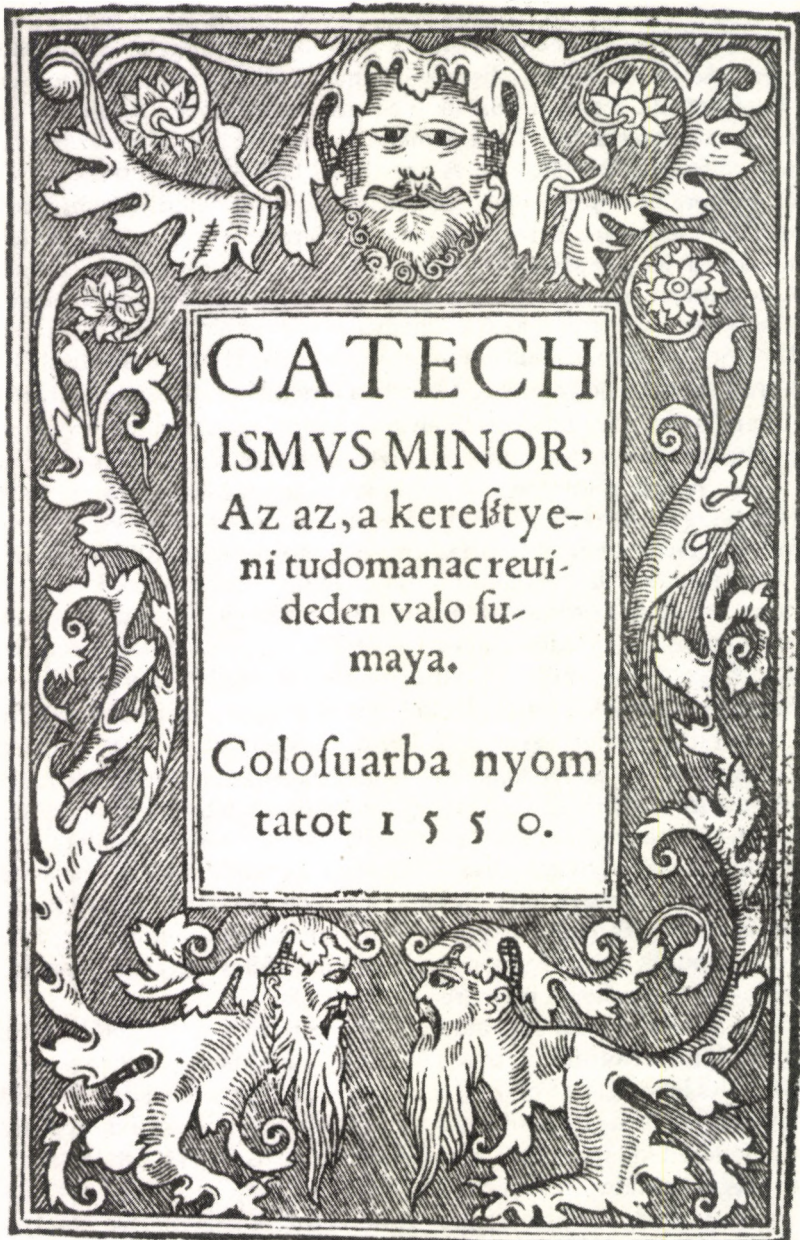
Két év a történelemben röpké pillanat. Mégis elegendő ahhoz, hogy a folyton mozgó világ kirostáljon embereket és gondolatokat. Elegendő némi lehiggadáshoz, sallangok és érdeklődött személyes indulatok letisztulásához. Legalábbis azokban, akik tudják, hogy 1990 újrakezdése, az ahhoz való viszonyunk nem hiúságok vagy közös akol kérdése, hanem létkérdés. Az *Érték és Irány* szerzőit, sokféle személyes múlttal a hátuk mögött, ez a felismerés vitte Kecskemétre. Kaptunk a történelemtől egy váratlan, és talán évszázadok óta páratlan esélyt, szerencsés külső konstellációt. Színre lépett a „semmitől” az esélyt felismerő új politikuskárda, amelynek megadatott az a szerencse, hogy egy ideig olyan tehetségű vezetővel egyetértve vagy vitázva cselekedhetett a felnyílt térben, amelyet ez a konstelláció megkívánt. Olyan formátumú politikussal, aki szellemi emberként is, messze látott múltba és jövőbe, aki tisztán látta a követendő irányt, és tudta, hogy az idő, amit kaptunk, elmúlhat, s ha nem ragadjuk meg, végképp megfeneklünk, félévszázad nyomaszó terhével a hátunkon a mocsárba süllyedünk.

Szinte ijesztő kimondani: 1990 pillanata már félmúlt. Van, amit elmulasztottunk azóta, s keserves kínlórással kell jóvá tennünk, ha lehet. De az ország, mint egy hatalmas óceánjáró, elindult egy irányba, s arra fog siklani még jó ideig akkor is, ha a motorokat történetesen kikapcsolnák. Mindenesetre, aki az irányt hirtelen akar-ná megváltoztatni, az a kormányt törné el.

Melyek azok az értékek, gondolatok és képességek, amelyeket fel kellett szabadítani, meg kellett újítani 1990 újrakezdéséhez? Hogyan láttuk akkor a követendő irányt s hogyan látjuk ma? Ho-

gyan vizsgáljuk a befejezetlen antalli mű — s ami fontosabb, hogyan vizsgáljuk az országot? Ezeket a kérdéseket boncolgatják szerzőink. Érdeklődésük nem történészi. A jövőről van szó. Arról, hogy ne sodródjunk és rögtönözzünk. És ne dőljünk be délibáboknak és ígéretes szirénhangjainak. Az érték és az irány érvényes marad.

KODOLÁNYI Gyula



AZ ELSŐ KOLOZSVÁRI NYOMTATVÁNY: HELTAI GÁSPÁR KATEKIZMUSA

ÉRTÉK ÉS IRÁNY

MÉSZÁROS László, Kecskeméti Konzervatív Kör; volt országgyűlési képviselő

KONFERENCIÁNKAT a kiváló államférfi, a legújabbkori magyar történelem első szabadon választott miniszterelnöke, Antall József halálának második évfordulóján tartjuk.

Oly módon tisztelgünk emléke előtt, hogy egyben keressük, milyen üzenetet hordoz számunka életműve.

Keressük a választ arra is, hogy vajon igazuk van-e azoknak, akik megkérdőjelezik egy életképes jobbközép koncentráció létrehozásának a lehetőségét. Vajon igazuk van-e akkor, amikor azt állítják, hogy a mai baloldali kormányzással szemben azért nem lehet valódi alternatívát állítani, mert a jobboldalon nincs igazodási pont, amely mentén egyberendeződhetnének a jobbközép polgári erők.

Mi hisszük, és valljuk, hogy igenis létezik igazodási pont, és ez Antall József politikai öröksége. Reményeink szerint a rendezvény a felkért, mértékadó előadók közreműködésével igazolja majd ezen meggyőződésünket. A köztársaság első miniszterelnökének történelmi vállalkozása, politikai öröksége a nemzet számára érték és a követendő irány. Ezt az örökséget mintegy zászlóként tűzzük ki a megvert, de a jó harcot fel nem adó jobbközép erők számára. Azt mondjuk — Ady után szabadon —: kerüljön hát dűlőre, hogy érdemesek vagyunk-e életre s jövőre. A Kecskeméti Konzervatív Kör nevében e gondolatokkal nyitom meg a konferenciát.

Dr. Für Lajos, az MDF elnökének nyitóelőadása

AZON A BIZONYOS DECEMBERI HÚVÓS ESTÉN ÉS ÉJSZAKÁBAN, amikor láttuk a végeérhetetlen kígyózó sort a parlament előtt, legfeljebb csak sejtettük, hogy itt egy kivételes személyiség számára valamilyen sajátos helyet készít az idő. Azóta a sírján soha el nem hervadó virágok már szinte bizonyosan mutatják, hogy ez így van, így lesz. Tegnap este azonban mélyen meggyőződtem minderről. Egy kicsi, parányi baranyai falucskában jártam. A települést Mecsekfalunak hívják, kétszáznegyven lakója van, ennyi volt a 18. században is. Emlékező szentmisét tartottak Antall József emlékére. Száz-százhusz ember szorongott a kicsi, 18. században épített

falusi templomban. Ha valakinek az emléke két év eltelte után, ilyen világtól távol eső, hegyekkel körülzárt kis faluban ennyire mélyen él, akkor bizonyosak lehetünk, hogy számára valóban kivételes helyet készít az idő.

Mitől ez a kivételes hely? Ma itt erről sok szó lesz még, sokféle megközelítésben. Én egyetlen dolgot szeretnék ebből kiemelni. Tudjuk, szakmánál fogva is tudom, hogy a történelem nagy fordulói rendszerint megtalálják a nekik megfelelő személyiséget. Nem mindig, s ha nem találják meg, akkor nagy zűrzavar szokott támadni az időben, és a benne zajló eseményekben. A magyar történelemből akár Árpádtól, Istvántól kezdődően sorolhatnám azokat a kivételes személyiségeket, akiket a nagy fordulókat megtaláltak maguknak. De most csak három jellegzetes nagyságot emelnék ki a múlt századból. A reformkor megtalálta a maga Széchenyijét — sőt, maga a reformkor sem nagyon lett volna talán nélküle, vagy más lett volna —, 1848-49 megtalálta Kossuthját, és nélküle bizonyosan más lett volna az, ami akkor történt, és aztán az 1860-as évek megtalálták a maguk Deákját.

VALAHOGY ÍGY VAGYUNK AZZAL A NAGY FORDULÓVAL IS, amelyik 1989-90-ben kezdődött. Úgy találta meg ez a nagy történelmi forduló a maga szereplőjét. Azt mondhatnám tehát, hogy történelem és szerep kivételesen szerencsés találkozása volt mindaz, ami Magyarországon 1990 óta a kiválasztott személyiséggel együtt történt. Nem forradalom, nem radikális kapkodás, de nem is tunyaság ideje volt ez, hanem szívós, körültekintő cselekvés, józan építkezés korszaka. Igen, Ő a nagy építő volt, aki tudta, hogy a háznak előbb fundamentumra van szüksége, aztán falakra és utána jöhet csak a tető. És ez a fundamentum az ország demokratikus alkotmánya. Ennek volt Ő az első számú, kivételesen nagy képességű, józan és körültekintő, de céltudatos politikusa, megteremtője.

Művéből itt most nekem több mindent ki lehetne emelni abból, hogy a történelem és a szerep szerencsés találkozásából mi mindent kínál az idő ma is a számunkra. Ám mindössze három olyan rövid kérdéskört emelek ki, ami szerintem elválaszthatatlanul hozzákapcsolódik a személyiségéhez. Az egyik a nemzeti állami függetlenség gondolata. Nagy és régi kérdése ez — mint tudjuk — a Duna-Tisza táján, a Kárpát-medencében élő népnek, immáron közel ötszáz év óta. Az volt 1989-90-ben is. Rendkívül szívós, állhatatos képviselője volt az orosz függőség alól való megszabadulásunknak, a nemzeti önállóság, az állami szuverenitás megszerzésének. Közvetlen közlőül láthattam — néha az oldalán ülve —, hogy milyen keményen, milyen szigorúan képviselte ügyünket az asztal másik oldalán ülő tárgyaló partnerekkel szemben. Akár Gorbacsov ült ott, akár Jelcin, vagy a nehéz váll-lapú, több csillagos tábornokok. Miért? Egyrészt nyilván azért, mert nyomós történelmi érvek szóltak a szovjet-orosz nagyhatalommal szemben képviselt nemzeti függetlenség visszaszerzése mellett. Azokról a történelmi tapasztalatokról van szó, amelyeket a 18. századtól induló, Közép-Kelet-Európa irányába is terjeszkedni szándékozó orosz törekvések kínáltak a számunkra.

Hiszen ez az expanzió nem 20. századi, hanem jóval korábbi birodalmi törekvés volt, és ki tudja, hogy az lesz-e a jövőben is. Ez volt az egyik érve.

A másik: személyes élménye. S ez a személyes élmény nem is annyira a serdülőkori gyermek, a tizenöt-tizenhat éves fiú tapasztalása volt apja oldalán 1945-48 között, hanem 1956, a felnőtt ifjú rettenetesen kegyetlen élménye. Nem emlékszem egyetlen olyan tárgyalásra sem — legalábbis amelyeken én részt vettem — (még egyszer megismétlem: Gorbacsovtól Silov altábornagyig), ahol '56 durva és kegyetlen eltiprásának ügyéről ne beszélt volna kendőzetlenül. Néha úgy éreztem, hogy már-már könnyörtelen a tárgyaló partnerrel szemben, szinte átlépi a diplomácia megengedett normáit. A harmadik érve nyilván ideológiai természetű volt, vagyis a szovjet rendszer, a szocializmus, a kommunista rendszer életképtelenségével szemben táplált polgári meggyőződése. Az ellenézés, amelyik egy tudatosan vállalt politikai és eszmei értékrendszerből, a polgári Magyarország megteremtéséből szükségképpen következett. Mert tudta, hogy a polgári rend külső inspirációja nem Keletről, hanem — mint a 16. század óta mindig is — csak Nyugatról várható. Külön és önálló kérdéskört alkothatna a Nyugat-Európához való viszonya. Mert, ha egyszer a keleti nem kellett, se a varsói rendszer, sem a KGST, akkor miért kellett a másik? Azért, mert Ő ismerte és tudta, hogy Nyugat-Európában egy másfajta, nemzetek közötti közösség van születőben, és ebben a közösségben tagnak lenni merőben más, mint a szovjet birodalmi érdekeknek alávetett, a nagyhatalmi érdekek kiszolgáló rendszerbe betagozódni.

SZÓLNOM KELLENE VÉGÜL, ha időm lenne rá, arról az ún. „sorskérdés”-ről is, amelynek nyomasztó súlya azóta sem enyhült. Mert az előbbi kérdést, a nemzeti szuverenitás ügyét megoldotta az idő. A másik ügy: az egyetemes magyarság nagy ügye azonban, amelynek mindig is elkötelezettje volt, azóta is megoldatlan. Nem lehet fölmérni, soha nem lehet fölmérni, mit jelent az egyetlen mondata, hogy Ő lélekben tizenötmillió magyar miniszterelnöke akar lenni. Soha senki nem tudja a hatását, éltető erejét fölbecsülni, hogy mit adott ez az egyetlen mondatocska az ötmillió, a határokon kívülre kényszerült magyarnak, hogy meddig éltek belőle, és meddig táplálja még magyarságtudatukat az antalli kijelentés. Sajnos rendezetlen helyzetük azóta is megoldatlan. A Magyar Demokrata Fórum — Antall József teljes egyetértésével — világos alapelvekben rögzítette álláspontját a kisebbségi kérdésekben. Úgy hiszem, hogy ezeket az alapelveket ma is követnie kell minden, magát magyarnak nevező politikának. Sajnos a kisebbségi ügyekben követendő alapelvek közül talán a legfontosabb megoldatlan ma is, és úgy látszik, hogy jó ideig megoldhatatlan is marad. Ez pedig az autonómia ügye. Az általunk meghirdetett alapelvek között, tudtuk már akkor is, ez volt a legkeményebb. Tudtuk, és ez látható ma is, hogy az autonómia ügye mennyire nem mozdul előrébb, és nem csak a szomszédos országok kormányai nem akarnak hallani se róla, de az egész euró-

pai politikai közgondolkodás is szinte értetlenül fogadja e megoldási módozatot.

VÉGÜL, HARMADJÁRA ARRÓL A GONDOLATKÖRRŐL SZERETNÉK nagyon-nagyon röviden szólni, amelyik a mai Magyarország egyik kérdése. Hogy mi lesz a magyarsággal, szoktuk azt is mondani, hogy szinte sorskérdésünk, de hasonlóan sorskérdése az is az országnak, hogy mi lesz azzal a belpolitikai, pártpolitikai konstrukcióval, amelynek az első — majdnem azt mondtam — megálmódója, s egyben megvalósítója is Antall József volt. Mert akárcsak kormányzásunk idején, ma is ama bizonyos mérsékelt jobbközép politikai erő megteremtése a tét. Választmányunk ülésén és más alkalmakkor is többször beszéltem már róla: az európai demokráciák hosszú évtizedek, van, ahol évszázadok óta két nagy politikai pilléren nyugszanak: a mérsékelt balközép és a mérsékelt jobbközép politikai erőin. Mert ha ettől távolodva, a szélek felé megy a politika, „kifelé” sodródik, ott nem csak a mérsékelt jobb- és balközép erők sorsa, de az egész demokrácia léte foroghat kockán. Ezért hangoztatva mindig is, hogy az ország számára az igazi, valódi szociáldemokrácia értékeit csakugyan hordozó balközép megteremtése legalább olyan létfontosságú, mint ahogy létérdeke a mérsékelt jobbközép megteremtése is. Ezért kovácsolta össze, s tartotta életben azt a koalíciót, amelyik négy éven át, kisebb-nagyobb zúzóadásokat szenvedve ugyan, de mégiscsak funkcionált. Azt is tudjuk, hogy először a Torgyán-csoport romboló szembefordulása, majd a Csurka-csoport kiválása okozott komoly sérüléseket ezen a koalíción.

Az 1994-es választások után, merőben más helyzetben, merőben más körülmények között, valójában ugyanazt a koalíciót akartuk volna — lehet, hogy túl gyorsan — megteremteni, ami ellenzéki szerepkörben vitte volna tovább, tartotta volna életben azt a bizonyos mérsékelt jobbközépet, amit hárompárti együttműködésnek, a sajtóban igen gyakran — nem egészen megalapozottan — Polgári Szövetségnek neveztek. Az ügy nem új, nem új a gondolat sem. Ez is az Övé, Tőle származik, az európai demokráciák tapasztalataiból származik. Mind a magyar nemzeti jövő, mind az ország társadalmi jövője, az ország politikai stabilitása szempontjából egyként fontos, hogy sikerül-e betöltenünk azt a fontos antalli intelmet, hogy a mi oldalunkon is létfontosságúan fontos a mérsékelt jobbközép politikai erő létrehozása. Kivételes helyét azzal is tudjuk mi, ma élők, és a jövőben politizálók szolgálni, ha mind a nemzeti szuverenitás és az egyetemes magyarság, mind pedig a mérsékelt jobbközép politikai erők megteremtésével vállaljuk Őt, és serényen, Hozzá méltóan építkezve munkálkodunk.

ANDORKA Rudolf akadémikus, a BKE rektora

POLITIKAI RENDSZERVÁLTOZÁS ÉS A TÁRSADALOM MODERNIZÁCIÓJA

MEGVALLOM ŐSZINTÉN, HOGY AMIKOR MEGÉRKEZTEM, és értesültem róla, hogy én leszek Für Lajos bevezető előadása után az első előadó, akkor egy kicsit megijedtem. Aztán arra a következtetésre jutottam, hogy tulajdonképpen logikus, hogy én kezdem a konferenciát, mert az én előadásom a pozícióból kifolyólag tudományos igényű, szociológiai előadás lesz. Néhány társadalmi tényre próbálok rámutatni, azokat próbálok értelmezni, és ezek talán alapot adnak arra, hogy a későbbi előadók hozzászóljanak, megvitassák azt a kérdést, amit a konferencia szervezői feltettek kiküldött körlevelükben, nevezetesen, hogy mi történt Magyarországon 1990 után, és mi történik most.

A nemzetközi szakirodalomban elég gyorsan változik annak megítélése, hogy valójában mi történt itt, és mi történik Kelet-Közép-Európában. 1990-ben még sokan arról beszéltek, hogy itt forradalmi rendszerváltozás következett be, mert nagyon rövid idő alatt alapvető változások mentek végbe a struktúrákban és az intézményekben. Később általánossá vált a *transition* — fordíthatjuk átmenetnek — kifejezés használata, átmenet egy egypárti diktatúrából egy többpárti demokráciába, egy, az állami tulajdon túlsúlyán alapuló tervgazdaságból, parancsgazdaságból — ahogy mondani szokták — egy, a magántulajdon túlsúlyán alapuló piacgazdaságba. Ma már azonban a *transition* kifejezés sem igazán szokásos a nemzetközi szakirodalomban, hanem *transformation*ról kezdenek beszélni — ezt talán átalakulásnak fordíthatjuk. Akik a transformationt használják, azok azt akarják kifejezésre juttatni, hogy valami változik, de nem tudjuk, mi lesz belőle. Nem tudjuk, milyen irányba megyünk. Tehát tulajdonképpen nagyfokú pesszimizmus uralkodott el a nemzetközi szakirodalomban azt illetően, hogy mi történik ezekben az országokban, ezen belül Magyarországon. Valóban sok minden történt, ami megkérdőjelezi az 1990. évi optimista, talán túlságosan optimista várakozásainkat. Ezért mi, magyar társadalomtudósok és magyar állampogárok is kétségtelenül borulátóbbakká váltunk. Hozzátenném azonban, hogy én ma sem vonom kétségbe, hogy 1990-ben valóban forradalmi változások történtek, elsősorban a politikai rendszer, de valamivel lassabban a gazdasági és a társadalmi rendszer is alapvetően megváltozott.

De nem szeretnék tovább a kifejezésekkel foglalkozni, inkább azt próbálnám megnézni, hogy valóban mi történt, mit tudunk arról, hogy mi történt, mit tudunk szociológiai adatfelvételek alapján erről mondani. S amikor szociológiai felvételeket említek, akkor elsősorban az ún. Magyar Háztartás Panel adatfelvétel-sorozat eredményeire hivatkozom. 1992 óta kb. kétezer háztartást évről évre, áp-

rilis-májusban felkeresünk, és megkérdezzük őket jövedelmeikről, munkanélküliségükről, véleményeikről és még sok minden másról.

Az elméleti keret, mert hogy ilyenre szükség van, ha értelmezni akarjuk az eredményeket, számomra elsősorban a modernizáció-elmélet. Szeretném hangsúlyozni, hogy a '80-as évek közepén kezdtem a Magyarországon végbement változásokat a modernizáció-elmélet keretei között értelmezni, amikor még a szocialista táborban a modernizáció kifejezést nem nagyon használták, mert — főleg a szovjet tudományok szerint — ez antimarxista kifejezés volt. Az igazi ortodox marxisták a modernizáció-elméletet antimarxistának tekintették. Hozzáteszem, hogy ebben a maguk szempontjából igazuk volt. Ha ugyanis a modernizáció szempontjából vizsgáljuk a Magyarországon végbement változásokat, akkor ezzel hallgatólagosan azt mondjuk, hogy itt nem a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet történt, nem a szocializmus épül, hanem a modern társadalmi viszonyok irányában sikerül, vagy nem sikerül előrelépni. Azt is hozzátenném, hogy a szocialista rendszer több mint negyven éve kísérlet volt ugyan a modernizációra, de sikertelen, elvetélt kísérlet, mert a modernizációból csak a gazdasági növekedést, az iparosítást, a technológiai fejlődést, a városiasodást, az iskolai végzettség emelését kívánta megvalósítani, a modernizáció többi elemétől elzárkózott. Ennek következtében a megvalósítani kívánt folyamatok is sokszor vakvágányra futottak, mint a nehézipar túlfejlesztése, vagy a sajátos „késleltetett” városfejlesztés, vagyis a városi infrastruktúra elhanyagolása.

Úgy gondolom, hogy ma — a rendszerváltás után — sem kellene lemondanunk a modernizáció-elmélet felhasználásáról, annál is kevésbé, mert számos nyugati társadalomtudós is ennek alapján vizsgálja, értelmezi a kelet-közép-európai forradalmakat és átalakulást. Modernizáció mellett vagy helyett beszélhetünk persze a polgárisodásról, a polgári társadalom irányában való fejlődésről, vagy egyszerűen a Nyugathoz, Európához való felzárkózásról. Mint a következőkből kitűnik, szerintem lényegében ugyanarról van szó.

MIT JELENT A MODERNIZÁCIÓ, ahogy számos nyugati társadalomtudós és nyomukban én is használom azt a fogalmat? Jelenti először a magántulajdon túlsúlyát és a hatékony piacgazdaságot, és ezzel összefüggően a magas jövedelmi szintet. Jelenti másodszer azt, hogy van egy kiegyensúlyozott társadalmi szerkezet, ahol nincs súlyos, nagyon elterjedt és tartós szegénység, erősek a középrétegek. Ezért szoktak a németek a középrétegek társadalmáról beszélni. Mondhatjuk azt is, hogy ez olyan társadalom, ahol a polgári rétegek erősek, és ezzel együtt jár az is — a szegénység vonatkozásában —, hogy létezik egy jóléti rendszer, amely megvédi a társadalom hátrányosabb helyzetű rétegét. Jelenti harmadszer a magas iskolai végzettséget, műveltséget, szaktudást. Jelenti negyedszer a demokráciát, és ezt nagyon erősen hangsúlyoznám. A modernizáció fogalma a nyugati szakirodalomban azt jelenti, hogy demokrácia van. Demokrácia nélkül modernizációt nem lehet megvalósítani. Je-

lenti végül, ötödször, hogy valamilyen modern vagy civil polgári kultúra, mentalitás, értékek, erkölcs uralkodnak a társadalomban. Ez elég homályos fogalom, különböző szerzők különbözőképpen szoktak hivatkozni rá. Dahrendorf például *civil virtue*-t mond, amit polgári vagy állampolgári erényeknek fordíthatnánk, és jelenti az újító, kezdeményező készséget, felelősségvállalást, másrészt valamit, amit civility-nek nevez, és amit udvariasságnak fordíthatnák, vagyis mások tiszteletben tartását, a toleranciát, a játékszabályok megtartását, az erkölcs érvényesülését politikában és üzletben.

NÉZZÜK MEG, HOGY A MODERNIZÁCIÓ, vagy a polgári társadalom irányában haladtunk-e 1990 után és haladunk-e most is. Definícióm első pontja volt a hatékony piacgazdaság, a magántulajdon túlsúlya és a magas jövedelmi szint. Az kétségtelen, hogy a magántulajdonon alapuló piacgazdaság felé lényegesen előreléptünk, hiszen ma a Magyarországon foglalkoztatottak kb. fele a magánszektorban dolgozik, és a GDP-nek több mint a felét a magánszektor állítja elő. Kevésbé jól állunk a magas jövedelmi szinttel, mert egy nagyon lényeges, kb. 12-13%-os személyi jövedelem-csökkenés következett be, ami azonban nagyjából 1993 második felétől megállt. A makrostatisztikai adatok szerint mind az egy főre jutó reáljövedelem, mind a reálbérlétszám 1994-ben magasabb volt, mint 1993-ban, a munkanélküliség is csökkent. Tehát azt mondhatjuk, hogy 1994-re túljutottunk egy nagyon súlyos gazdasági visszaesés, a válság mélypontján. Azon vitatkozhatunk, hogy szükségszerű volt-e ekkora visszaesés, és hogy annak melyek voltak az okai. Nem kétséges, hogy a szükséges struktúraváltozáson kívül a volt szocialista exportpiacok fizetéképtelenné válása és a világgazdasági depresszió is szerepet játszott benne. Nagy kérdés azonban, hogy folytatódik-e az egyelőre szerény gazdasági fellendülés. Én nagyon remélem, hogy a restriktív gazdaságpolitikai intézkedések ellenére folytatódik, mert ha a gazdaság spontán erői mozgatják, akkor lassan megkezdődik közeledésünk a nyugat-európai országok gazdasági színvonala felé. Azt persze nem remélhetjük, hogy a nyugat-európai átlagot belátható időn belül elérjük, de azt igen, hogy visszaérünk történelmi fejlettségi vagy elmaradottsági szintünkre, amely nagyjából az ausztriai szint kétharmada.

Modernizációs definícióm második pontja a középrétegek társadalma. Ezért érdekes kérdés az, hogyan alakultak a jövedelem-egyenlőtlenségek. A rendszerváltozás után lényegesen nőtt az egyenlőtlenség. Hozzáteszem, hogy az egyenlőtlenségek növekedése már az 1980-as évek közepén megindult. Ezen nem csodálkozhatunk: a magántulajdonon alapuló piacgazdaságban általában nagyobbak a jövedelem-egyenlőtlenségek, mint a szocialista piacgazdaságban. Az átalakulás maga is megköveteli a jövedelem-egyenlőtlenségeket, mert a munkaerő ezeknek hatására fog a nem hatékony ágazatokból, vállalatokból, munkahelyekről a hatékonyakba átlépni, továbbá ahhoz, hogy új magánvállalkozók jelenjenek meg, szükséges, hogy a magánvállalkozás az átlagosnál lényegesen magasabb

jövedelemet ígérjen. Azt is hozzá kell tenni természetesen, hogy a szocialista társadalom is távol volt az egyenlőségtől. Akkor kb. a skandináv országok szintjén álltak a jövedelem-egyenlőtlenségek, ma kb. a németországi szinten állnak. Nagy kérdés az, hogy a jövedelem-egyenlőtlenségek mely irányba fognak a következő időszakban alakulni. Itt is látunk bizonyos változást, vagy legalábbis egy bizonyos változásnak az előjeleit. Míg 1987-től — mert akkor vannak az utolsó adataink a szocialista korszakról — 1992-ig nőttek a jövedelem-egyenlőtlenségek, utána csak egy enyhe növekedés mutatkozott, és nem is minden évben: főleg 1993-ról 1994-re nem nőtt az egyenlőtlenség. 1994-ről 1995-re azonban újra nőtt a jövedelem-egyenlőtlenség, és pedig érdekes módon, ami elgondolkoztató lehet mindannyiunk számára: ugyanis a felső decilis, tehát a leggazdagabb egymillió ember helyzete lényegesen javult. Ebben az évben a legszegényebbek helyzete nem romlott. Az összes közben lévő decilisek helyzete azonban romlott. Ezek az adatok minden problematikuságuk mellett is sokatmondóak. 1990-től 1994-ig a középrétegeknek, főleg azok felsőbb részének a helyzete relatíve nem romlott, nagyjából tartani tudták a helyzetüket, most a második legjobb módú milliótól a kilencedik millióig végig a romlás jelei mutatkoznak. Ha ez az új tendencia folytatódik, akkor nem olyan társadalom felé haladunk, amelyben erős középrétegek vannak, amelyben erős polgárság van, nem Németország felé megyünk, hanem Dél-Amerika felé, Brazília felé, ahol állítólag a legnagyobbak a jövedelem-egyenlőtlenségek a világon. Nem örülnénk bizonyára, ha Brazília felé haladnánk, mert Brazília nem igazi modern polgári társadalom.

NÉZZÜK MOST A SZEGÉNYSÉG KÉRDÉSÉT. A szegénység, természetesen, nőtt. Ha az átlagjövedelem csökken, a szegénység nő. Ha a jövedelem-egyenlőtlenségek nőnek, a szegénység nő. Az igazán érdekes kérdés azonban az, hogy kik a szegények? S itt nagyon egyértelmű tendencia mutatkozik, hogy a gyerekek azok, akik egyre inkább szegényednek, és a gyerekes családok azok, akik között a szegények aránya az átlagosnál nagyobb, és folyamatosan nő. Akármilyen szegénység-definíciót alkalmazunk, rajtuk kívül csak a hetven éven felüliek között az átlagosnál több a szegény. A 60-69 éveseknél ez a tendencia nem látszik. Csak az életkor legmagasabb kategóriáiban mutatkozik olyan fokú szegénység, mint a gyerekekénél. Én ezt nagyon súlyos tendenciának látom, mert végül is egy társadalom a saját jövőjét teszi tönkre, ha hagyja, hogy a gyerekek nagyon jelentős része a szegénység körülményei között növekedjen fel, és a saját jövőjét teszi tönkre akkor, ha azokat a családokat, amelyek két-három-négy-öt gyermeket vállalnak, súlyosan hátrányos helyzetbe hozza. Engedjék meg, hogy itt megint elmondjam egyik kedvenc gondolatomat. A gyerek a modern társadalomban közjóság. A közjóságon azt kell érteni, hogy olyan érték, amelyet egyénileg hozunk létre, de hasznát mindenki élvezi. Nem lehet ugyanis kizárni a gyermekteleneket sem abból, hogy a jövő nemzedék által megtermelt nemzeti jövedelemnek a hasznaiból részesüljenek, amikor

idősek és nyugdíjasok lesznek. A nyugdíj gazdasági alapját mindig a következő aktív nemzedékek állítják elő. A modern közgazdaságtan szerint, ha a közjóságok létrehozását teljesen a piacra bizzuk, annak az a következménye, hogy kevesebb lesz belőlük, mint amennyi szükséges, mint amennyi optimális lenne. Ezért a közjavaknak az előállítását a társadalomnak valamilyen eszközökkel anyagilag támogatni kell. A rendelkezésre álló adatok alapján még nem látjuk, hiszen '95 áprilisi-májusi adatokra tudok hivatkozni, hogy a „márciusi csomag”-nak konkrétan mi a következménye. Az biztos, hogy a gyerekes családok rosszabb anyagi helyzetbe fognak kerülni, mint amilyenben eddig voltak. Nem csak azért kerülnek rosszabb helyzetbe, mert a jövedelemigazolóhoz kötik a családi pótlékot. Az előzetes felmérések szerint a gyerekes családoknak 80%-a jogosult lesz arra, hogy családi pótlékban részesüljön. Az igazi veszély az, hogy ha a jövedelemhatár nem fog az inflációval együtt emelkedni: akkor néhány éven belül 20-30%-os inflációval eljutunk oda, hogy alig fog valaki családi pótlékot kapni. Ez rendkívül súlyosan fogja a gyerekes családokat érinteni. A szegény gyerekek társadalma biztosan nem modern, és biztosan nem polgári társadalom, és egész biztosan nem egy igazi európai társadalom.

MODERNIZÁCIÓS DEFINÍCIÓM HARMADIK PONTJA a magas iskolai végzettség. Az MSZMP, előtte a kommunista párt annak idején azt hirdette, hogy az oktatási forradalmat, az oktatás demokratizálását hajtják végre. Ténylegesen a '60-as évek közepétől szigorú *numerus clausus* vezettek be, az érettségihez vezető középiskolákban is, a felsőfokú oktatásban még inkább, így szinte nálunk a legalacsonyabb egész Európában, vagy a legalacsonyabbak közé tartozunk az érettségihez vezető iskolákba járók aránya, és az egyetemre vagy főiskolára beiskolázottak aránya tekintetében is. 1990 után itt gyorsan és nagyon határozottan változás indult meg; megnőtt a gimnáziumba és szakközépiskolába járók aránya, megnőtt az egyetemre, főiskolákra járók aránya is. Ugyanakkor — és ezt hangsúlyozni kell — mind a gimnáziumi oktatás, mint a felsőfokú oktatás nemcsak megőrizte minőségét, színvonalát, hanem lényegesen javította is. Ezt külföldön, a nyugati egyetemeken sokszor jobban elismerik, mint a hatalmi és pártharcok befolyása alatt álló magyar oktatásügyben. Nézzék el nekem, kérem, hogy ezen a ponton szubjektív leszek: a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem példájára hivatkozom. A *Népszabadság*ban 1994. szeptember 24-én két igen öntudatos fiatalember hosszú cikkben próbálta bizonygatni, hogy egyetemünkön az oktatás színvonala súlyosan lesüllyedt. Ugyanakkor a következő hónapokban vették fel egyetemünket tagjelöltnek — elsőként a volt szocialista táborból — a CEMS-be, ami az európai közgazdaságtani egyetemek és *management* felsőiskolák igen exkluzív szövetsége, amelynek országonként egy, a legjobb intézmény lehet a tagja. A felvételt igen alapos vizsgálódás előzte meg; a külföldi egyetemek képviselői azt kívánták látni, hogy a nálunk folyó oktatás tartalmát és színvonalát tekintve megfelel-e az ő követelményeiknek, ennek

alaján elküldhetik-e hallgatóikat egy-egy szemesztert Budapesten teljesíteni. A teljes jogú tagság elérése után a mi egyetemünk diplomáit a tagintézetek országaiban a tagintézmény diplomájával egyenértékűként fogják elfogadni. Egyáltalán nem gondolom, hogy a többi magyar egyetem színvonala alacsonyabb lenne a miénknél. Ez az igen magas színvonalú magyarországi egyetemi oktatás és kutatás, és a megindult jó irányú fejlődés nagyon súlyos veszélyhelyzetbe került, mert a drasztikusan súlyos és ötletszerű, önkényes pénzügyi elvonások a felsőoktatásból veszélyeztetik az egész felsőoktatást. Én nem állítom, hogy nem kell takarékosan gazdálkodni a felsőoktatás területén is, de nagyon káros az, ha a különböző egyetemekről történő előadások, mondjuk, nehezen ellenőrizhető kritériumok alapján történnek. Az ember attól fél, hogy a minisztériumok sötét hátsó szobáiban „kijárási” útján dől el, hogy kitől vonnak el többet, és kitől vonnak el kevesebbet. Tőlünk mindenesetre az átlagnál többet vontak el. Ennek okát eddig senki sem volt hajlandó megmagyarázni. Félek tőle, hogy annak a minisztériumi tisztviselőnek van igaza, aki kollégáimnak azt mondta, hogy „az a baj, hogy a ti rektorotok keveset jár be a minisztériumba”.

TEHÁT ITT EGY SÚLYOS HELYZET ÁLLT ELŐ a költségvetési kurtítások miatt, és még nem tudjuk, hogy a jövőben ezek hogyan fognak alakulni. Hasonlóképpen súlyosnak találom a tandíj bevezetésével kapcsolatban előállt helyzetet. Ilyen súlyos gazdasági helyzetben, mint amilyenben vagyunk, elvileg azt lehet mondani, hogy a tandíj bevezetése elképzelhető, elfogadható. Végül is a Hallgatók Önkormányzati Szövetsége ebbe belenyugodott. Elfogadható, ha nem olyan méretű a tandíj, vagy pedig úgy lehet kompenzálni, hogy nem marad ki senki az oktatásból azért, mert szerényebb anyagi helyzetű háttérből jött. A jelenlegi 2000 forint még nem jelent súlyos összeget, de ha havi 10 ezerre fog felmenni a tandíj, mint ahogyan arról az első rendeletben szó volt, az bizony agyonveri azokat a családokat, akik nincsenek olyan jó anyagi helyzetben, és agyonveri azokat a családokat, ahol kettő, esetleg három gyereket kellene egyetemen vagy főiskolán taníttatni. Ez nagyon súlyos tendenciát alakítana ki, ami nagyon súlyos eltávolodást jelentene Európától, amelyhez felzárkózni akarunk.

Csak megemlítem, hogy a tudományos oktatás területén ugyanilyen problémák vannak. A tudományos kutatás területén Magyarország talán még mindig a legközelebb áll a világszínvonalhoz, mindenesetre sokkal közelebb, mint a gazdaságban. Agyonverni a tudományos kutatást pénzügyi elvonások miatt — a legsúlyosabb meggondolatlanság. Az Antall-kormány létrehozta az OTKA-t és elkezdte azzal, hogy adott 1,8 milliárd forintot. Ehhez jött egy világbanki kölcsön. Attól fogva az OTKA támogatása reálértékben állandóan csökkent. Egyik kedves kollégám az OTKA-ban azt mondta elkeseredésében, hogy amíg Antall József élt, addig az OTKA költségvetési támogatása legalább nominális értékben nőtt, azóta nominális értékben is csökkent, azóta az OTKA-nak és a magyar tudo-

mánynak befellegzett. Nem vagyok ennyire elkeseredett, legalábbis akkor, ha nyilvánosan nyilatkozom meg. Mindent megkíséreltünk, hogy az OTKA fennmaradjon és legalább a kutatás túlélését biztosító költségvetési támogatást kapjon. De az tagadhatatlan, hogy az 1996-ra várható támogatás az 1991. évi reálértékének jó esetben 30%-a lesz.

A modernizációs definíció ötödik pontja a demokrácia. A demokratikus intézményrendszer 1990-ben létrejött, megvan, és remélhetőleg a jövőben sem fog helyrehozhatatlan változásokat szenvedni. Súlyos problémák vannak azonban a működéssel kapcsolatban. Itt elsősorban arra utalnék, hogy Magyarországon nem alakult ki a választók preferenciáinak, párthoz kötődésének egy olyan fokú állandósága, ami egy bizonyos stabilitást hozna magával a politikai rendszerben is. Nagyon nagy, körülbelül 30% azoknak az aránya, akik nem vesznek részt választásokon, majdnem ugyanakkora, kb. 25% azoknak az aránya, akik a közvélemény-kutatásban azt mondják, hogy nem tudják, kire fognak szavazni. A fennmaradó kb. 45% évről-évre megváltoztatta a véleményét arról, hogy melyik pártra szavazna, ha most parlamenti választásokra kerülné sor. A Magyar Háztartás Panel adatfelvételei során eddig öt alkalommal kérdeztük meg a pártpreferenciát, és mindössze körülbelül 1% említette minden alkalommal ugyanazt a pártot. Ez egyrészt azt jelenti, hogy az éppen aktuális közvélemény-kutatási eredményeket nem szabad úgy értelmezni, hogy a következő választáson is hasonló arányban fognak a különböző pártokra szavazni (annál is inkább, mert a fent említett 25%, aki „nem tudommal” válaszol, végülis elmegy szavazni és leadja valamely párt mellett a szavazatát). Témánk szempontjából fontosabb az a következtetés, hogy a választói pártpreferenciák ilyen fokú instabilitása esetén mindenképpen fennáll annak a veszélye, hogy valamely jövőbeni választáson nem a mérsékelt jobbközép vagy balközép, hanem demagóg szélsőbal vagy szélsőjobb pártok jutnak jelentős támogatáshoz. Ez a modernizáció végét, újabb kudarcot jelentene a nyugati társadalmakhoz és gazdaságokhoz való felzárkózás terén.

VÉGÜL A MODERNITÁS HATODIK KRITÉRIUMA a modern mentalitás-érték-erkölcs. A mai szélsőséges, radikális és vulgáris liberális álláspont szerint, amelyet őszintén szólva én nem is neveznék liberálisnak, mert annyira intoleráns és doktriner, nincs szükség értékre és erkölcsre. Ha mindenki önálló személyiségként az önérdeket követi, akkor létrejön a társadalmi optimum. A liberális szerzők többsége a világon, éppen ellenkezőleg, azon a véleményen van, hogy szükség van erkölcsre, igen is szükség van értékekre a társadalomban. Szükség van legalább a játékszabályokat illető konszenzusra, mert anélkül sem a piacgazdaság, sem a demokrácia nem tud megfelelően működni. Ezen a területen nagyon kedvezőtlen a helyzet Magyarországon. Kezdeném azzal, hogy igen nagy az elégedetlenség, folytatnám azzal, hogy az a valami, amit — mondjuk — a lelkiállapotnak nevezhetnénk, rendkívül rossz Magyarországon,

folytathatnám azzal, hogy rendkívül elterjedtek az anómia és az elidegenedés jelenségei, tehát a céltalanság, az élet értelmetlenségének, reménytelenségének érzése, az, hogy nem tudják az emberek, milyen értékeket és milyen normákat kell követniük. Egy szerény reménysugarat azért említenék: ezeket a kérdéseket '78-ban, aztán '90-ben és '94-ben is kérdezték. 1978-tól 1990-ig erősen romlott az anómia és elidegenedés terén a helyzet, de 1990-től 1994-ig nem romlott, inkább talán kicsit javult. Mintha kicsit kevesebben mondanák azt, hogy egyáltalán nem tudják, milyen értékeket, normákat kell követni, és hogy az élet értelmetlen.

Itt említeném meg, hogy az öngyilkosságot a szociológia klasszikusan az anómia mutatójának tekinti. Az öngyilkossági arányszám pedig 1988 óta már elég jelentősen és elég tartósan lecsökkent. Nem tudjuk persze, hogy legfrissebben mi történt ezen a területen.

ÖSSZEFOGLALÓAN TEHÁT AZT MONDANÁM, hogy 1990-ben megindultak olyan tendenciák, amelyek a modern vagy a polgári társadalom, vagy Európa felé vezetnek. Voltak olyan jelenségek is, ahol a javulás még nem indult meg, de a romlás 1994-re általában megállt. Nagy kérdés, hogy 1994 után ezek a tendenciák folytatódna-e, vagy megtörnek, nem állandósulna-e a kedvezőtlen helyzetek. Nem szeretnék jósolni. Egy társadalomtudósnak be kell látnia: nem tudja megjósolni, hogy mi fog történni. Nem tudtuk megjósolni azt sem, hogy összeomlik a kommunista rendszer. Tehát a jövő bizonytalan, azt hiszem, szükségszerűen bizonytalan, de ez azt is jelenti, hogy a jövő rajtunk múlik, rajtunk és nemcsak a kormányokon, hanem nagy mértékben az értelmiségen és tulajdonképpen minden magyar állampolgáron. Engedjék meg, hogy megemlítsem, hogy Kecskemétre utazás közben olvastam a *Magyar Nemzet*-ben Szilágyi Ákos interjút, amelynek az a címe, hogy *Az értelmiség leeresztett kézzel áll*. A teljes kétségbeesés és célvesztés mutatkozik meg ebből az interjúból. Ehhez két dolgot szeretnék hozzáfűzni. Egyrészt valóban nagyfokú kétségbeesés látható a magyar értelmiségben, legalábbis az értelmiségnek egyik részében. Nagyon szimpatizálok azokkal, akik szembenéznek a helyzettel, és megértem azokat, akik nagyon elkeseredettek. Mégis azzal fejezném be az előadásomat, hogy ne álljunk leeresztett kézzel, hanem próbáljunk valamit tenni annak érdekében, hogy a magyar gazdaság, társadalom és politika helyzete rövid, közép- és hosszútávon javuljon, a rendszerváltás után megkezdődött kedvező tendenciák folytatódjanak, viszont ne erősödjenek meg kedvezőtlen tendenciák. A mai nemzetközi szociológiai irodalom egyik legérdekesebb új felismerése, hogy a társadalmak fejlődése egyáltalán nem determinált, hanem rajtunk, a társadalom tagjain múlik, hogy milyen irányban mennek a változások, javulnak-e, vagy romlanak a társadalmi viszonyok.

BOGÁR László, a közgazdasági tudományok kandidátusa, országgyűlési képviselő, az Antall-kormány államtitkára

AZT GONDOLOM, AKKOR VAGYUNK MÉLTÓK Antall József örökségére, ha most, róla szólván, nem kívánjuk szoborrá merevíteni emlékét és alakját, hanem emberként próbáljuk megidézni. Ezért egy szubjektív emlékekkel szeretném kezdeni. Lassan már hét éve, hogy először volt alkalmam beszélgetni vele azokról a kérdésekről, amelyek egyike előadásomnak a témája lenne: Magyarország és a világgazdaság, a világtársadalom kapcsolódásairól. Ő akkor is és a későbbi években is — lehet, hogy sok mindenben egyetértett velem, de atyailag megfeddett azért, mert — ahogy fogalmazta — különleges képességem van arra, hogy dramatizáljam a helyzetet. A helyzet magától is elég drámai — mondta ő. Nagyon szeretném, ha a jövő az ő optimizmusát igazolná. Sajnos azonban a halála óta eltelt két év során, mind a külső feltételekben, mind a magyar társadalom belső életében lezajlott változások — enyhén szólva — okot adnak arra, hogy meg lehetős drámaisággal próbáljunk szembenézni ezekkel a fejleményekkel.

Kelet- és Közép-Európa átalakulási folyamatáról, az elmúlt öt-hat év tükrében ma már bizonyosan csak egy dolgot állíthatunk: sem az átalakulás külső feltételrendszere, sem a belső fejlemények nem követték azokat az optimista feltételezéseket, amelyek akkoriban, '89-90-ben, az éppen leomló berlini fal mindkét oldalán megfogalmazódtak. Egyre nyilvánvalóbb, hogy a változások alapkérdéseit illetően nemcsak, hogy a megoldásokig nem jutottunk el, hanem jószereivel válaszaink sincsenek, sőt, továbbmegyek: jelentős problémákra vonatkozóan egyelőre a kérdések megfogalmazásáig sem jutottunk el. Kicsit talán karikatúraszerűen továbbfolytatva Andorka professzor úr gondolatát, azzal kapcsolatban, hogy a nyugati szaktudósok igen elegánsan *transition*ról *transformation*ra keresztelték a fogalmat. Ez roppant fontos, ha valamit újra át tudunk nevezni. Nos, ma mindössze három kérdés tisztázatlan. Egy: honnan jövünk? Kettő: hova tartunk? Három: mi ez a gyanús, sötét és egyre zavarosabb katyvasz, ami elválasztja az ismeretlen múltat az ismeretlen jövőtől? Alátámasztva ezzel azt a közkeletű vélekedést, hogy zaklatott körünkben csak az átmenetek igazán tartósak. Azt hiszem, hogy a világgazdaságra vonatkozó nézeteinket illetően számos okunk van arra, hogy az illúziókkal, legalább megpróbáljunk, ha nem is leszámolni, de szembenézni. Szándékosan leegyszerűsítve: a '90-ben éppen kormányzását elkezdő Antall-kormány számára valahogy úgy fogalmazódott meg a képlet, ha most mi eminens tanuló módjára szépen felmondjuk azt a leckét, amelyet a világban uralkodó eszmeáramlatok — amelyek önmagukat valami folytán liberálisnak szokták minősíteni — demokráciáról és piacgazdaságról írnak, akkor a jó (tanuló) majd elnyeri jutalmát, a népmese logikája alapján. Egyfelől mind ez az ország felemelkedéséhez vezet, és természetesen lehetővé teszi, hogy '94-et követően is nagyjából ez a kormányzati koalíció folytat-

hassa a rendszer-átalakító munkát. Ez bizony csak a népmesék logikája volt. A népmesékben általában valóban győzedelmeskedik a jó. Ebben a világban, amelyben mi élünk, nem feltétlenül. Azt hiszem, minden túlzás és minden dramatizálás nélkül mondhatjuk, hogy sajnos, ma Magyarország társadalmi, gazdasági felemelkedése is a jövő távoli kódébe vész. Egyelőre ahhoz is óriási erőfeszítésre van szükség, hogy Magyarország társadalmi, gazdasági, világgazdasági térségszerte és az általános hanyatlás megállítható legyen. Nemcsak Magyarországon, hanem az egész térségben, ma már teljesen bizonyos a társadalmi-gazdasági átalakulás elképzelt forgatókönyveinek kudarcra. Az is valószínű, hogy Magyarország történelmének egyik leg súlyosabb veszteségekként terhelt évtizedét, lehet, hogy évtizedeit éli át. Mindezt napnál világosabban fejezi ki az az egyszerű tény is, hogy 1995-ben a magyar gazdaság csak az 1979-es jövedelemtömeget volt képes előállítani. Csakhogy — és ez az, ami igazán megdöbbentő —, míg akkor ez a jövedelemtömeg elég volt ahhoz, hogy az egy főre eső nemzeti jövedelem terén Magyarország 50%-kal magasabban legyen, mint a világátlag. Ma ez az ugyanennyi ahhoz elegendő, hogy Magyarország 20%-kal alacsonyabb helyet foglaljon el, mint a világátlag. Ehhez persze hozzá kell tenni azt is, hogy Magyarország az elmúlt száz-százötven évben, amióta ilyen statisztikai adatok a rendelkezésünkre állnak, rövid háborús, polgárháborús időszakokat leszámítva, soha sem volt a világátlag alatt, ma viszont nagyon úgy néz ki a helyzet, hogy soha sem lesz újra a világátlag felett. Azt hiszem, ezek a tények önmagukért beszélnek, azt is kifejezik, hogy az átalakulás során Magyarország minden eddiginél hátrább kénytelen beilleszkedni az új globális világrendbe. Mindez természetesen brutális változásokat fog provokálni és részben provokál már ma is a társadalom belső szövetében. Feltételezhetően felerősíti azokat a rendkívül negatív tendenciákat, amelyek nagyjából húsz-harminc éve zajlanak, s amelyek közül a legsúlyosabb talán a mortalitási és morbiditási mutatóknak olyan rendkívül súlyos romlása, amelyre az európai történelemben egyáltalán nincs is példa. Céлом természetesen mindezzel nem az, hogy a társadalmi összeomlás apokaliptikus vízióját vázoljam fel, hanem mindössze az, hogy megpróbáljunk valóban szembenézni azzal a megdöbbentő erejű kihívással, amely Magyarországot ebben az évtizedben, vagy az elkövetkező évtizedekben éri.

VILÁGGAZDASÁGI KAPCSOLATAINKAT ELEMEZVE az első illúzió, amivel feltétlenül le kellene számolnunk, az a szaktudományos hitelesség áruhájába öltözött ideológia, miszerint a világgazdaság egészére is igaz az a bizonyos, két egymást feltételező axióma, miszerint a piac szereplői egyenlőek, köztük semmiféle hierarchikus különbség nincs, továbbá a csere mindig egyenértékek cseréje. Ha nem az lenne, akkor a termelési tényezők teljesen szabad áramlása lehetővé tenné ezt a bizonyos kiegyenlítődést. Ez tehát a népmesei ideológiai feltételezés. A valóság sokkal sötétebb ennél. Korunk világgazdaságában azt tapasztaljuk, hogy a világpiac fedő-

nevet viselő komplexum valójában nem más, mint egy szigorúan hierarchizált hatalmi építmény, ahol a piac szereplői között nemcsak egyenlőség nincs, hanem óriási és kiegyenlíthetetlen különbségek vannak, ahol ennek következtében a globális hatalmi hierarchia csúcán állók szinte tetszés szerint alakíthatják a világ nagy tranzakciós központjainak átváltási arányait, a kamatokat, a cserearányokat és a valutaárfolyamokat. Mindezek következtében gyermekeid illúzió arról beszélni, hogy netán a csere valóban egyenértékek cseréje volna. Erről, természetesen, szó sincs. Ennek következtében — és ez nagyon mulatságos egyébként — a globalizáció urai újra és újra, élükön elsősorban a Valutaalappal és a Világbankkal, újra és újra keresztes háborúkat hirdetnek a világméretű egyenlőtlenség és szegénység felszámolására. Igen érdekes módon az egyenlőtlenség és a szegénység már ötven évvel ezelőtt, tehát a háborút követően is óriási volt. A világtársadalom alsó jövedelemtizede és felső jövedelemtizede között már ötven évvel ezelőtt is hatvanszoros különbség volt. A magyar társadalomban már az ötszörös különbséget is igen nagyra tartjuk. A Valutaalap és a Világbank általános közreműködésével a szegénység felszámolása érdekében tett hatalmas erőfeszítések nyomán ez a hatvanszoros különbség ma "mindössze" kétszázszoros. Ezalatt az időszak alatt az alsó tized is gazdagodott persze, abszolút értelemben kifejezve. Az a kb. 600 millió ember, akik ma az alsó tizedet jelentik, teljes 40 milliárd dollárral több jövedelemhez jut, mint ötven éve. Ám a felső jövedelemtized növekménye ezalatt 16 ezer milliárd dollár volt. *Négyszázszor* akkora, mint az alsó tized jövedelem-növekedése. Ennyit a kiegyenlítő mechanizmusok, az egyenértékek cseréje és a piaci szereplők egyenlő viszonyának érvényesüléséről korunk szép, új világában. Ennek a globális, szuperstruktúrának a mibenléte ma a tudományos vizsgálódás számára teljesen zárt. Nagyjából kb. annyit lehet róla tudni, amit az ember evidenciaként kezelhet, hogy alapvető részét képezik a legnagyobb multinacionális korporációk, amelyeket nem is multinacionális, hanem globális vállalkozásnak kellene minősíteni. Részét képezik a meghatározó nemzetközi intézmények, elsősorban a Világbank és a Valutaalap. Részei természetesen a legnagyobb szupranacionális integrációk, mint amilyen az Európai Unió is. Ezeknek egy sajátos, bonyolult, javarészt ma még teljesen áttekinthetetlen tranzakcióiknak a finom rendszere jelenti ezt, a világ ilyen jellegű működését meghatározó szuperstruktúrát. E komplexum számára természetesen a hidegháború évtizedeiben sem az volt a legnagyobb probléma, hogy a kommunizmus országaiban véres diktatúrák uralkodnak. Ez már csak azért sem valószínű, mert egyébként a világ más perifériáin létező, legalább olyan véres diktatúrákkal rendkívül kiváló és harmonikus kapcsolatot ápolt ez a sajátos világstruktúra. Jellemző, hogy amióta az a sajátos világrendszer, amely önmagát szocializmusnak vagy kommunizmusnak nevezte, összedőlt, azóta ennek két vezető országával, Oroszországgal és Kínával (jóllehet néztem szerint Oroszország és Kína ma egy csöppet sem demokratiku-

sabb ország, mint mondjuk tíz évvel ezelőtt) ez a világstruktúra ma már elvtársi munkakapcsolatokat ápol. Ebből világosan kiderül, hogy számukra tehát nem az volt a probléma, hogy a kommunizmus országokban diktatúrák uralkodnak.

TELJESEN ÉRTHETŐ AZ, hogy a mai globális világgazdaságban ezek a viszonyok Magyarország számára és az egész átalakulóban lévő társadalmak számára elsősorban óriási erőforrás-veszteséggel jártak. Holott vágyaink, álmaink és elképzeléseink között természetesen ennek fordítottja, újabb, igen jelentős erőforrás-bevonás szerepelt. Jellemző tény, hogy — ez is elég mulatságos fejleménye az elmúlt éveknek — 1988 óta a magyar statisztikai rendszerből nyomtalanul eltűnt, ki tudja miért, illetve most már tudjuk talán, hogy miért, a nemzeti vagyon fogalma. Pl. úgy vezetjük elő rendszeresen ujjongó jelentéseinket arról, hogy a nemzeti vagyonnak már ennyi és ennyi százalékát privatizáltuk, hogy valójában senkinek, a világon senkinek fogalma nincs arról, hogy mi is az a valami, aminek ennyi és ennyi százalékát sikerült eddig privatizálni. Ezt azért szeretném mindenképpen a figyelmükbe ajánlani, mert az elmúlt hat év alatt, a magyar nemzeti vagyon a legszerényebb becslések szerint 50%-kal csökkent, de vannak, akik 60-70%-osra teszik a nemzeti vagyon veszteségét. Ha feltételezzük, és ez volt az utolsó jelentés 1988-ból, hogy az akkori nemzeti vagyon kb. 180 milliárd dollárt tett ki és ez legalább 50-, vagy valamivel több százalékkal csökkent, akkor arra az elgondolkodtató következtetésre juthatunk, hogy Magyarország az elmúlt hat évben csak a nemzeti vagyon leértékelődésével 100 milliárd dollárt veszített. Ennek a következményei legalább egy generáción keresztül lesznek érzékelhetőek a magyar társadalom számára. Mindenképpen szeretném megemlíteni az erőforrás-kivonásnak egy másik meglehetősen közismert és „unokáink is látni fogják” jellegű működő formáját. Ez az adósság, a külső adósságok problémája. Az elmúlt huszonnégy évben, amióta az eladósodás folyik, nettó adósságállományunk gyakorlatilag nulláról 23 milliárd dollárra nőtt. Ez viszonylag közismert, hiszen jó néhány éve ezeket az adatokat közzéteszik. Az azonban sokkal kevésbé közismert, hogy ez alatt az időszak alatt tisztán csak kamatokra 31 milliárd dollárt fizettünk ki, ami tiszta erőforrás-kivonás volt ebben az időszakban a magyar gazdaságból. Ha a két adatot összeadom, 54 milliárd dollárral romlott a pozíciónk, hiszen a 31 milliárd kamatot már kivonták, a 23 milliárd dollár nettó adósságot pedig egyfajta jelzáloghitelnek tekinthetjük, amivel az egész nemzeti vagyonunk meg van terhelve. Azt hiszem, hogy ma már semmilyen módon nem akadályozható meg az, hogy 2003-ban eladósodásunk kezdetének harmincadik évfordulóján, ez az összeg, akkori dollárban kifejezve, kb. 75 milliárdot tegyen ki. Ha figyelembe vesszük a nemzeti vagyon leértékeléséből származó 100 milliárdos, és az adósságcsapdából származó 75 milliárdos veszteséget, akkor azzal zárhatjuk ezt a gondolatmenetet, hogy Magyarország ez alatt a hat év alatt, ennek a két folyamatnak a következtében a teljes 1988 és '89-es — és ez volt a

legmagasabb szint — nemzeti vagyonának megfelelő összeggel fizet a rendszerváltásért. Azért, hogy egyáltalán bekapcsolódhat, vissza-kapcsolódhat a világgazdaságba. Jogos kérdés, hogy ezek után miféle mozgástere maradhat a magyar társadalomnak arra, hogy mégis kivédje ezt a — valószínűleg a török hódoltság óta a legnagyobb — nemzeti vérvesztését jelentő vállalkozását?

Azt hiszem, roppant röviden, néhány mondatos jelzésekben összefoglalva a teendők kb. négyirányú. Az első és talán a legfontosabb annak a mechanizmusnak a kiépítése, amely ezt a világméretű újraelosztási rendszert, ezt a bizonyos említett szuperstruktúrát arra készíti, vagy legalábbis megpróbálja rábírní, hogy az általa kivont erőforrásoknak egy részét valamilyen formában visszaszivárogtassa, visszacsurgassa, visszaforgassa a magyar társadalomba és a magyar gazdaságba. Ennek egyik legfontosabb eszköze a külföldi tőkebefektetések helyzete. A másik — tudomásul kell venni — az Európai Unió-tagság. Portugália, amely leginkább összehasonlítható Magyarországgal, amióta tagja az EU-nak, illetve előtte az Európai Közösségnek, mai dollárban kb. 15-20 milliárd dollárt kapott ingyen — ezt elegánsan viszonzatlan transzfernek mondják — arra, hogy azt a sokkal kisebb léptékű társadalmi-gazdasági átalakulást végrehajtsa, amely ott lezajlott az elmúlt évtizedben. A harmadik feladat meglehetősen cinikusan, talán egyesek számára megdöbbenően hangzik, de sajnos figyelembe kell venni, hogy ha a világnak ez a bizonyos leszívó rendszere Nyugatról Keletre működik, akkor a térképről láthatjuk, Ungvártól Kamcsatka-felsőig azért még van egy kis darabka Euráziából. Joggal feltételezhetjük, hogy ezeknek a perifériáknak az esetében, ha elég ügyesen, cinikusan és pragmatikusan csináljuk, mi is felléphetünk erőforrás-kiszívóként. Máris, minden különösebb állami segítség és felhatalmazás nélkül — én úgy gondolom, hogy segíteni kell őket — halálmegvető bátorságú magyar vállalkozók százai, vagy talán ezrei barangolják be azt a vidéket, mesés vállalkozásokat kiépítve. Lehetővé téve ezzel, hogy legalább szerény mértékben kompenzáljuk azokat a hatalmas veszteségeket, amelyekről szóltam. És végül a negyedik feladat: annak a mechanizmusnak a kiépítése, amely egyáltalán képes összeomlás és óriási törések nélkül kezelni azokat a roppant méretű belső elosztási konfliktusokat, amelyek már részben ma is, de pláne a jövőben, a következő évtizedben jellemezni fogják a magyar társadalmat.

NAGYON RÖVIDEN ÖSSZEFOGLALVA TEHÁT AZT GONDOLOM, hogy a következő évtized, esetleg évtizedek fogatókönyve döntően attól függ, hogy képesek-e felismerni a magyar társadalmi, gazdasági és kulturális elitcsoportok azt a tényt, hogy ez az átalakulás bizony alapvetően más, mint amilyennek bárki feltételezte. Nemcsak a lefolyása más, hanem bizony más lesz, feltételezhetőleg, a célállomás is. Erre fel kell készülni. Fel kell készülni arra, hogy Magyarország ebbe az új globális rendbe, történelme során az egyik legelőnytelenebb pozícióba kénytelen beilleszkedni. Nagyjából az alig megtalálható résekbe, repedésekbe, sziklapárákányokon megka-

paszkodva kell mindent megtenni az előttünk álló évtizedekben annak érdekében, hogy nagyobb törések, nagyobb káosz és különösen társadalmi-gazdasági összeomlás nélkül átvészeljük ezt az időszakot.

Tudom, hogy amit elmondtam, az nem túlságosan emelkedett, nem túlságosan patetikus és pláne nem túlságosan kedvező üzenet a jövőre nézve. Én azonban azt gondolom, hogy a mai helyzetünkben az ország gyakorlatilag harminc éve a zsigereiben éli át, hogy döbbenetes méretű világtársadalmi, világgazdasági változások előterében él. Politikusaitól, politizáló elitjétől — én azt gondolom — nem azt várja, hogy azokat a népmeséket folytassa, amelyeket oly kedvtelve szövögettünk annyiszor az elmúlt száz-százötven évben, hanem azt, hogy szembesüljön mindazzal, ami azt a pozíciót, amiben Közép-Európa és benne Magyarország is van, jellemzi. Azt hiszem, ez az egyetlen esélye annak, hogy a társadalom nem önismertében összeomolva, hanem bár óriási munkával, tanulással, a kényelmetlen dolgokkal való szembenézéssel, de végül is felemelkedő nemzetként kerüljön ki (minden túlzás nélkül) történelmének legnagyobb kataklizmájából.

DEBRECZENI József egyetemi adjunktus, publicista, volt országgyűlési képviselő

ANTALL JÓZSEF POLITIKAI ELVEI

MONDANDÓMAT KÉT ANTALL-IDÉZETRE KÍVÁNOM FÖLÉPÍTENI. Az első, mintegy formailag, kívülről világítja meg az elhunyt miniszterelnök elv- és nézetrendszerét, a második pedig — szándékom szerint — belülről, tartalmi kérdésekre mutat rá. Az első idézet így hangzik:

„A sors kegyeltjének tartom magam, mert megkímélt attól, hogy politikai nézeteimen gyermekkorom óta bármiben változtassak”.

Antall Józsefnek valóban szilárd és következetes politikai elvei voltak. Ezt ő maga is részben a sors ajándékának, tehát nem pusztán önérdemnek tekintette. A generációk során fölgyülemlett politikai tapasztalatoknak, értékeknek, politikai kultúrának arról a tárházáról van szó, arról a nemesi és polgári gondolkodásbeli politikusi hagyományról, amelyet Antall József a családjától örökül kapott. Arról a gondolkodásról és értékrendről beszélek, amelyik már a 19. század közepén lehetővé tette annak, aki a birtokában volt, hogy a szocializmusról például megírja: bizonyosan despotizmushoz vezet, ha megvalósul a gyakorlatban. Eötvös Józsefre utalok. Antall tehát nem első generációs értelmiségiként, de nem is sokadik generációs világpolgárként — tradíciók és nemzeti értékek hűján lévő világpolgárként — alakította ki a maga nézeteit. Természetes hát, hogy nem csábult el a marxizmus vagy a szocializmus tanaitól akkor, amikor nagyon so-

kan elcsábultak. És sajnos az is természetes, hogy nagyon sokan nem tudták megbocsátani neki ezt azok közül, akik marxistából lettek utóbb liberálissá vagy polgári gondolkodóvá. Akik később jöttek rá, hogy valami nincs rendben azzal az ideológiával, amit ők világmegváltónak hittek. Azokról beszélek, akik — Antall szavaival — „marxisták voltak, de mára Marxból csak a tőkét tartották meg”. „Az állampárt megtért bárányairól”, egykori tudszoc oktatókról, akiktől valóban nehezen viselte, ha ki akarták őt oktatni, például liberalizmusból.

Ez az elvi következetesség semmi esetre sem jelentett merevséget, doktrinerséget, dogmatizmust Antall esetében. Ő egyfelől nagyon világosan elhatárolta magát, már a kezdet kezdetén, a dogmatizmustól és doktrinerségtől: „a valóságtól elrugaszkodva, elméleti elképzelések foglyaként politikai fantazmagóriákat kergető politikától”.

Ugyanígy elhatárolta magát a „kocsmapolitikától” is, a „nagyotmondás”, az „überolás” politikájától. Amit ekkor mondott, azt szerintem minden korban minden politikus megszívlelheti:

„Ne mondjunk soha többet, mint amit megtehetünk, inkább tegyünk meg többet, mint amit kimondtunk.”

Politikai működése millió területen példázza e mondat gyakorlatban való érvényesülését.

Ám Antall József elhatárolta magát az elvtelen pragmatizmustól, az opportunizmustól, a politikai gyávaságtól is. Ahogy ő fogalmazott: „azoktól, akik hajlandók idő előtt engedni, akikben nincs kitartás elveik mellett”. Nagyon világossá szeretném tenni, hogy az elvi politikának nem a pragmatikus politika az ellentéte. És Antall József az elvi és a pragmatikus politika szintézisét valósította meg. A tehetetlen és nagyszájú értelmiségiek és a kisstílusú hatalomtechnikusok, az elvtelen törtétközött ő valóban elvi és gyakorlati politikus volt. Soha nem volt demagóg. Soha nem fogták hazugságon (bármennyire igyekeztek is politikai ellenfelei). Erkölcsileg kiemelkedően volt. Nem kisstílusú, hanem nagystílusú taktikus.

EGY EMLÉKEMET HADD IDÉZZEM FEL a VI. Országos Gyűlésről, 1993-ból. Rendkívül kiélezett helyzet volt, az ún. „Csurka-ügy” tetőpontja. Óriási volt a tét: kik kerülnek többségbe az elnökségben. Minden felszólaló messzemenően figyelembe vette, hogy a küldöttek, akiknek ő beszél, most szavazni fognak az elnökség tagjairól. Bevallom, az én finnyás ízlésemet — legalábbis időnként — sértette, ahogy udvaroltak a tömegnek, ha úgy tetszik. Amikor viszont Antall József beszélt, akkor az volt a fantasztikus, hogy taktikusan szólt ugyan, nyilvánvalóan meg akarta nyerni a küldöttgyűlés közönségét, de egy pillanatra sem, egy félmondat erejéig sem engedett sem az intellektuális, sem az erkölcsi színvonalból.

Egyesek azt mondják, hogy túlságosan az elvek felhőrégióiban élt, nem ismerte a Kádár-Magyarországot, a realitásokat. Ez óriási tévedés. Nagyon sokszor beszélt arról, hogy nincsenek illúziói a realitásokat illetően. Nagyon sokszor megfogalmazta, hogy a legnagyobb pusztítás, amit az előző rendszer véghezvitt, az éppen az er-

kölcsök, a szellemi és lelki értékek mentén történt. Nagyon is számolt ezzel, csakhogy az volt a különbség sok mindenki máshoz képest, hogy ő nem kívánt idomulni ehhez az erkölcsi sivataghoz. Megpróbálta felemelni ezt a közeget. Példát mutatni neki. Átlag feletti volt egy átlag alatti világban, és az átlag alatti nehezen szokta megbocsátani, ha valaki átlag feletti.

ANTALL JÓZSEF ELVI SZILÁRDSÁGÁNAK EGYIK DÖNTŐ OKA az volt, hogy mindig középpárti, mérsékelt, józan centripolitikát folytatott. Soha nem jellemezték a szélsőségek, a kilengések. S itt ezen a ponton nem lehet megkerülni, hogy két politikus és két politikai irány nevét ki ne mondjam. Torgyán Józsefről és Csurka Istvánról van szó. Antall József nem engedte be Torgyánt a kormányába, s később megtagadott vele minden politikai együttműködést, ezt ugyanis lehetetlennek tartotta. Nagyon jól emlékszem arra, hogy miután Torgyán Józsefet megválasztották a Kisgazdapárt elnökének, elég nagy riadalom lett úrrá, az MDF-frakcióban is. Antall nyugodtan azt mondta, nincs ok az izgalomra. Itt egy óriási átalakulás zajlik, olyan ez, mint egy áradás, s a Duna ilyenkor mindenféle hordalékot magával sodor. (Lehet, hogy a hordalék helyett más kifejezést használt, de akkor magunk között voltunk.) Azt mondta, hogy a hordalék le fog úszni a vízen, türelem, idő kell hozzá. (Ha a mostani állapotot nézzük, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy időnként a part közelében vannak olyan szakaszok, ahol visszafelé áramlik a víz, de én biztos vagyok abban, hogy előbb-utóbb a fő irány fog érvényesülni, vagy legalábbis remélem. Mindenesetre azon kell lennünk, hogy ezek a hordalékok eltűnjenek a vízről, s nem hozzájuk sodródni.)

A másik név Csurka Istváné, akivel — amikor már nem lehetett tovább tartani az MDF-en belül —, Antall nagyon keményen felvette a harcot, és ennek a harcnak az eredményeképpen Csurkának és politikájának távoznia kellett a pártból. Én annyit szeretnék csendesesen megjegyezni, hogy szilárd meggyőződés, ha Antall József most élne, akkor ma sem állna szóba az előbb említett két politikussal.

A második idézet következik, amelyik tartalmi alapon összegzi Antall politikai elvrendszerét. Ez egy rendkívül tömör definíció, a *Magyar Nemzet*nek adott nyilatkozatában fogalmazta meg 1990-ben, kormányra kerülése után egy-két héttel:

„Nemzeti elkötelezettségű, egységes Európában hívő liberális kereszténydemokrata vagyok.”

A következő mondat az interjúban szintén nagyon fontos:

„Ha ennek bármelyik elemét kihagyjuk, akkor ez a meghatározás tévessé válik.”

A liberalizmussal szeretném kezdeni, mivel azt hiszem, hogy ma ezt tekintik a legproblematisabb értéknek ebben az antalli definícióban. Milyen volt Antall József liberalizmusa? Ismét őt idézem: „A liberalizmus annak a politikai gondolati fejlődésnek a kiemelkedő

korszakát jelentette, amelyik végighúzódik az európai történelmen a reneszánsz óta és emberközpontúvá teszi a gondolkodást. Kiemeli az egyéniséget és ezt tetőzik a jogállamiság és a szabad piacgazdaság gondolatvilágával." Ez a liberalizmus magában foglalta a szociális gondolatot, magában foglalta a keresztény kultúra és erkölcs értékrendjét és természetesen magában foglalta a nemzeti tradíciókat, a nemzeti értékeket.

Nem kerülhetem meg az újabb idézeteket. Hármát szeretnék egymás után felolvasni, három nagyon rövid idézet. Az első:

„Nem lehet olyan népi-nemzeti eszmekör, amelyik nem vállalja egyértelműen a liberális demokráciának azokat az alapértékeit, amelyek a jogállamiságban és a piacgazdaságban nyilvánulnak meg.”

A második:

„Csak olyan kereszténydemokráciát tudunk elfogadni, amelyik magának tekinti mindazokat az értékeket, amelyeket liberális értékeként is feltüntetünk.”

S nem hiányozhat a harmadik sem:

„Csak azt a liberalizmust tekinthetjük magunkénak, amelyik elfogadja a nemzet és az európai keresztény kultúra és erkölcs alapjait.”

EZT VISZONT A MAGUNKÉNAK KELL TEKINTENÜNK, legalábbis ha Antall József gondolkodását és értékrendjét követjük. A konzervatív liberalizmust, Széchenyi, Kossuth, Deák vagy a huszadik században Bibó István politikai felfogását. „Mindig elborzadok, amikor a mi oldalunkon alapvető dolgokban szapulják a liberalizmust — mondta Antall —, a liberalizmusnak ezek az alapértékei a mieink, akkor ne adjuk oda másnak.” Úgy látom, hogy ma ebben a tekintetben, ennek az értéknek a tekintetében bizonyos visszafogottság tapasztalható a jobbközép pártoknál. Úgy tűnik nekem, hogy az MDF-ben inkább hallgatnak erről az értékről és a Fidesz sem túlságosan tüzes mostanában a liberalizmust illetően. Bizonyára vannak taktikai megfontolások emögött, nagyon helyesen, de ha ez hosszú távon tartós állapotá válna, akkor valami baj van, aminek előbb-utóbb utána kell nézni.

Az idézett definíció második eleme a kereszténydemokrácia. Az előzőekben már sok minden elhangzott e tekintetben. A lényeg az, hogy az Antall József-féle kereszténydemokrata értékrend a 20. század második felének modern kereszténydemokráciája volt, Adenauer, de Gasperi és Robert Schuman azok a politikusok, akiknek a neve ezt a fajta 20. sz. végi kereszténydemokráciát fémjelzi. Merőben hamisak voltak azok a vádak, amelyekkel folyamatosan illették őt, hogy ti. „keresztény kurzust” kíván megvalósítani a kereszténydemokrácia jegyében és a Horthy-korszak szellemiségét kívánja visszahozni. A miniszterelnök valóban szükségesnek tartotta az egyház nemcsak erkölcsi, hanem anyagi értelemben vett rehabilitálását is azután a több évtizedes, szisztematikus pusztító munka után, amit

az előző rendszer elkövetett a vallásos értékek és az egyház intézményének lerombolása terén. Olyan ingatlanok révén, amelyek oktatási és szociális célokat szolgálnak, az előző kormány igyekezett rehabilitálni az egyházat. De ennél többről nincs szó. Mindenféle a Horthy-korszakra utaló vád hamis. Antalltól hallottuk: Egy helyi püspök mondta nekem: nehezebb velem egyházi kérdésekről tárgyalni, mint az utolsó kommunista kormánnyal. Azt feleltem: az lehet, mert nekem nincs lelki furdalásom. Egy másik alkalommal így fogalmazott:

„Ön magában politikai gondolkodásbeli ferdültség, ha valakit azért támadnak, mert nemzeti és keresztény értékekről beszél. Ezt én nagyon szomorúnak tartom. Számomra a nemzeti elkötelezettség nem többet és nem kevesebbet jelent, mint amit jelenthet Magyarországon minden tisztességes ember számára: nemzeti függetlenséget és önállóságot. Semmiféle kizárólagosságot nem jelent ez. A keresztény értékek pedig azt jelentik, amit a kereszténység egész Európa számára jelent: etikát, lelkiismereti szabadságot és az európai egység gondolatát.”

A HARMADIK ELEMÉHEZ ÉRKEZTEM A DEFINÍCIÓNAK, a nemzeti elkötelezettséghez. Mit jelentett ez Antall József felfogásában? Először is: a nemzet szuverenitása. A Varsói Szerződés, a KGST megszűnése nemcsak az ő miniszterelnöksége alatt, hanem az ő aktív, nagyon bátor és tevékeny részvételével és kezdeményezésére történt meg. Ha egyszerű akarok lenni, akkor azt mondhatom, hogy helyreállította — ő volt az a miniszterelnök, akinek megadatott a lehetőség, hogy helyreállítsa — a nemzet szuverenitását.

Másodszor, történelmi hagyományokat jelentett számára a nemzeti elkötelezettség. Méghozzá azokat a történelmi hagyományokat, amelyek a demokratikus és az alkotmányos értékeket hordozták a magyar múltban. A honfoglalásra utalva így fogalmazott, anélkül, hogy meg kívánt volna sérteni a közelünkben élő más népeket:

„Ki a méz, ki a fény, ki a birkanyáj után jött ide, mi törzsszövetséggel, Kündüvel és Gyulával, szakrális és világi hatalommal.”

Tehát az államalkotásról, az intézményekről van szó. Ezért utal gyakran az *Aranybullára* is, amely a magyar alkotmányosság első dokumentuma és alapja, s amely mindössze hét esztendővel a híres angol *Magna Charta* után született. És a rendi alkotmányra és minden olyan alkotmányos és demokratikus hagyományra, amely a jelennek és a jövőnek szolgáló építőkövetek volt az ő értelmezésében. Csak az ellenfelei láttak ebben feudális és egyéb retrográd tartalmakat. Nagyon szépen fogalmazta meg politikájának a történelemhez való viszonyát:

„Nem akarunk a magyar történelmi folytonosságtól elszakadva, mindent feledve, ismeretlen utakra saját múltunk vállalása nélkül elindulni.”

Ezt szintén nem méltányolták és nem bocsátották meg neki ellenfelei, azok, akik halálakor a nekrológ-szövegekben azt mondták, hogy

soha senki, még az ellenfelei sem vonták kétségbe Antall József alkotmányos és demokratikus elkötelezettségét. Ez hazugság. Számos alkalommal újra és újra kétségbe vonták életében, újra és újra autokratikus, diktatórikus pártállami és egyéb törekvésekkel vádolták az újságok lapjain.

A nemzeti elkötelezettség — harmadszor — európaiságot jelentett számára. „Nemcsak politikai program, ezeréves történelmünk önként vállalt folytatása az európaiság” — mondta. Negyedszer realitásérzéklet és felelősségtudatot jelentett. Az ő nemzeti elkötelezettsége soha nem jelszavakban, frázisokban és érzelmekben nyilvánult meg, hanem gyakorlati tettekben. Természetesen, az érzelmeit sem tagadta le. A Magyarok Világkongresszusán elmondta, hogy Trianon fáj nekünk és ezt a fájdalmat nem veheti el tőlünk senki, és annak a jogát sem, hogy kimondjuk: igazságtalan döntés volt. De figyelembe kell vennünk a realitásokat is. Ez a realitás a magyar kormányfő számára mindenekelőtt a kisebbségeket jelentette, azt a 15 millió magyart, akiről az imént Für Lajos is megemlékezett. Az ukrán-magyar alapszerződést jelentette, tudniillik Antall József megkötötte az alapszerződést azokkal a szomszédainkkal, akikkel lehetett és akikkel érdemes volt, de nem kötött alapszerződést azokkal, akikkel értelmetlen és kilátástalan volt, csak azért, hogy jó fiú legyen a nyugati politikusok szemében. Neki erre nem volt szüksége: valószínűleg nem voltak kisebbségi érzései a múltja miatt.

Antall nemzeti érzése semmiképp sem jelentett hamis nemzeti egységfrontot, valamiféle népfreontos nemzeti egységet. Ő az általa „népfreontos”-nak titulált, mindenkit átölelő nemzeti összefogás jelszavát így fogalmazta meg: „a politikai diktatúra spanyolfala”. A nemzeti egység feltételei Antall József számára: a demokrácia, a jogállamiság és az európaiság értékeinek elismerése. Csak ezen a közös nevezőn jöhet létre összefogás.

Ez a nemzetfelfogás tudatos volt, befogadó, korszerű és türelmes. Hagyomány és modernség szintézise. A Szent István-i hagyományoktól a modern toleranciáig terjedt, aminek édesapja kisebbségvédő és menekültügyi tevékenysége adhatta a gyakorlati példáját.

VÉGÜL AZ ELEJÉN FELOLVASOTT DEFINÍCIÓ NEGYEDIK ELEME: az egységes Európa. Antall József ezt mindig az atlanti integrációval együtt képzelte el, és legalább két ok miatt óriási jelentőséget tulajdonított neki. Az egyikről az MDF elnöke, Für Lajos beszélt, ez az a bizonyos keleti veszély, az orosz fenyegetés. Meggyőződése volt, hogy a szocialista diktatúra veresége és a Szovjetunió összeomlása nem jelenti azt, hogy mi egyszer s mindenkor megszabadultunk az orosz expanziós törekvések fenyegetésétől. A másik, ami talán kevésbé ismert, de megfogalmazta többször, főleg nyugati politikai fórumokon: a 21. sz. kihívásai ellen való fegyver volt a szemében az európai és transzatlanti egység. A nyugati civilizáció összefogása a 21. sz. eljövendő nagy konfliktusainak kezelésére volt hivatva. A fundamentalista ideológiákban, pl. a harcos iszlámban ő

a 20. sz-i kommunizmus, illetve náciizmus, illetve látott. Antall József tehát óriási politikai horizontban gondolkodott és hihetetlenül messzire tekintett. És ugyanakkor a saját lába elé is nézett mindig. Nem volt véletlen, hogy nagy nyugati elismerés övezte a politikáját. Talán tiszteletlen, amit most mondok, de kimondom: neki nem Vladimir Meciar volt a barátja, hanem Helmut Kohl és Margaret Thatcher, Jacques Chirac és George Bush, és mások.

Ottlik Gézának van egy metaforája. A magyar irodalomra és a magyar irodalom nagyjaira alkalmazta, mondván, hogy e kis népnek hatalmas szellemóriásai vannak az irodalomban. Olyanok ezek, mondta, mint a tengernagyok egy kis dunai propelleren. Antall József ilyen tengernagy volt. Politikus tengernagy a magyar propelleren, egy dunai gőzösön. De ez a kis hajó volt a mindene.

Elvszerűség és pragmatizmus jellemezte. Erkölcsei alapú politika. Bátor és nagyszabású, ugyanakkor józan és felelős politika, nemzeti és európai értékek szintézise, hagyomány és modernség, liberalizmus és konzervativizmus. És mindez az alkotmányosság, a demokrácia, a jogállamiság talaján.

Akik utódainak mondják magukat, és utódai akarnak lenni, azok nem fordulhatnak szembe ezekkel az értékekkel. Egyikkel sem. Aki ellene fordul bármelyiknek, az nem lehet hasznára ennek az országnak.

MARTONYI János, ügyvéd, az Antall-kormány államtitkára

AZ ANTALLI ÖRÖKSÉG EGYIK ELEME A SOKSZÍNŰSÉG, különböző vélemények meghallgatása, ütköztetése és az azok közötti közös elemek keresése. Én nem látom olyan drámaian a világ-gazdaság helyzetét, mint Bogár László kitűnő barátom, de az is kétségtelen, hogy nagyon sok valós elemet tartalmaz az ő — Antall József szavával élve — kicsit drámai helyzetértékelése. Könnyű lenne most azt mondanom, hogy ezek után következzenek a másik oldal: a népmese, a szép mese, sajnos ez alkalommal én sem tudok ilyennel szolgálni. De az optimizmusomat őrzöm.

Az antalli életműnek valóban, ahogy Für Lajos mondta, az idő készít helyet, de úgy tűnik, hogy a már eltelt idő is kijelölte ennek az életműnek a helyét, azokat a legfontosabb dimenziókat, legfontosabb tételeket, amelyeket olyan ékesszólóan és magával ragadóan mondott el Debreczeni József. Ennek az életműnek különböző területei vannak. Én a legfontosabbnak a külpolitikában és a magyar közjogi rendszer megteremtésében játszott szerepét érzem. Lehet, hogy mások az életmű más szelvényeit ragadják ki, és azokat tartják fontosabbnak. Én úgy érzem, hogy az ő legfontosabb tulajdonságai a stratégiai gondolkodás, a hosszú távú szemlélet — messze látott, messze nézett —, és az érték alapú megközelítése az egész világnak, a politikának, a gazdaságnak és önmagának. S az,

hogy a döntő pillanatban megérezte, hogy a konszenzus, az egyetértés kell, hogy a döntést támogassa. Ezek a megfontolások talán a legjobban a külpolitikában, a nemzetközi kapcsolatrendszerben, ideértve annak a gazdasági szféráit is, és a magyar alkotmányos rendszer, a magyar közjogi rendszer, a magyar jogállamiság megteremtésében voltak a legerősebbek. Sokan vádolták őt — egyebek mellett — egy túlságosan erős közjogi szemlélettel. Biztos fülünkbe csengenek még ezek a jelszavak, amelyeket akkor minden oldalról hallottunk: a gazdaság elhanyagolása, a történelmi gondolkodás túlhajszolása és a közjogi megközelítés túlsúlya.

AGAZDASÁG NAGYON ÉRDEKELTE ANTALL JÓZSEFET, ezt hozzá kell tegyem, és hallatlan fontosnak tartotta a gazdaság átalakítását, egészségessé tételét. Teljesen más kérdés, hogy a rendszerváltozási folyamat kezdetén senki nem tudta pontosan, hogy ezt a gazdaságot hogyan kell átalakítani. Nem volt kialakult elmélet, nem volt iskola, nem volt tankönyv, ami az átalakulás legfontosabb kérdéseire választ adott volna. Sőt, valójában visszatekintve sem tudjuk, hogyan kellett volna csinálni. Bizonyítja ezt, hogy nincs igazán elfogadott, igazán sikeres országmodell. Nem tudjuk, hogy melyik ország milyen eredményeket ért el, és hogyan fogja továbbvinni az eddigi folyamatot. Az egyetlen ország, amely látványos fejlődésről tett tanúbizonyságot, az nem alakult át. Ez Kína. Gondolom, senki sem kívánja a kínai modellt. Minden olyan országban, ahol politikai átalakulás történt — hiszen ez volt azért a lényege a fordulatnak — ott a gazdaság csak részleges sikereket tudott felmutatni. A mai napig nem tisztázott, és folyik a vita arról, hogy pl. mennyire sikeres vagy sikertelen a cseh átalakulás. Emlékszünk még a sokterápia és a graduális, fokozatos átalakulás párhuzamával, illetve hamis ellentétpárjával kapcsolatos vitára. Ezen ma már túl vagyunk, de az biztos, hogy nincs üdvözítő modellje, eszköztára a gazdasági átalakulásnak. Ezt az is jellemzi, hogy a mai bírálatok a legszélsőbb értékek felől közelítenek. Az egyik bírálat az, hogy valójában nem történt elég reform, nem volt elég határozott az átalakítás, nem nyúltunk hozzá pl. a nagy elosztó rendszerekhez stb. A másik, s talán ez az erősebb hang, hogy sokkal fokozatosabban, sokkal lassabban kellett volna a struktúrákba beavatkozni. Meg kellett volna hagyni, sőt adott esetben erősíteni kellett volna az állami szerepet, aktív, markáns iparpolitikát kellett volna gyakorolni. Minap vállalatvezetőkkel találkoztam, ott ismét hallottam a „húzóágazat” kifejezést, és azt, hogy a gazdaság igen jelentős része az állami rásegítés különböző eszköztárát hiányolja. A kérdés persze az, hogyan tudtuk volna az államot úgy gyöngíteni, hogy közben folyamatosan erősítjük. Ehhez valóban a marxi dialektikának egy olyan leleményességére lett volna szükség, amiről pl. annak idején Jozsif Viszarionovics tett tanúságot.

Az a terület, ahol azt hiszem, hogy az átalakulás és az antalli életmű egyértelmű sikert ért el, az a magyar alkotmányos rendszer létrehozása. Nem mondható, hogy Antall József egyedül teremtette

meg ezt a közjogi rendszert, a magyar jogállamiságot. Tudjuk, hogy ebben sokan mások is közreműködtek — elég talán Tölgyessy Pétert és Orbán Viktort említeni. Tehát ez közös munka volt, amely mögött erős konszenzus állott. Jó forrásokhoz nyúlt ez a munka, egyrészt a magyar történelemhez, másrészt Európához, és ezeket a forrásokat jól használta. Végül létrejött egy olyan jogállam, egy olyan jogrendszer, ami — legalábbis a jogalkotás szintjén — kiállja az összehasonlítást bármelyik európai, nyugat-európai rendszerrel. Ezt azért érdemes hangsúlyozni, mert nagyon sokszor elfelejtjük. A jogalkotás terén semmi szemrehányónivalója nincs senkinek, ideértve a legfejlettebb nyugati országokat is. Hogy azután hogyan működik ez a rendszer, az már más kérdés. De ez nem az antalli életmű kérdése.

LÉTREJÖTT A HATALMI ÁGAK ELVÁLASZTÁSA, létrejött az önkormányzatiság, a bírói függetlenség. Sok minden nem sikerült. Különösen a gazdasági szférában. Nem sikerült létrehozni egy igazán korszerű adórendszert. Ettől a céltől, persze úgy tűnik, azóta fokozatosan távolodunk. Valóban nem sikerült létrehozni a nagy elosztórendszerek reformját, nem is lett volna lehetséges véleményem szerint az alapvető strukturális átalakítást végrehajtani. A lényeg azonban az, hogy ez a közjogi rendszer működik, s alkalmas arra, hogy erős próbákat, megpróbáltatásokat ki tudjon állni. Márpedig ezek a megpróbáltatások jelen vannak. A jogállamiság ma veszélyben van. Az egyik nagy kérdés az, hogy ezeket a próbákat a jogállamiság most ki tudja-e állni, elég erősnek bizonyul-e ez a létrehozott rendszer ahhoz, hogy elhárítsa a veszélyeket, vagy a mennyiségi csorbulásokat, a mennyiségi morzsolódást esetleg egy minőségi változás, átalakulás is követi.

A veszélyeknek két fő forrása van. Az egyik a hatalom. Ez is több összetevőből áll. Az egyik, amit ma nagyon finoman, nagyon eufemisztikusan úgy szoktak nevezni, hogy a gazdaság és a politika összefonódása. Ezt persze lehet sokkal brutálisabban is kifejezni, de én általában óvatos szavakat használok. A másik, nem kétséges, az a hatalmi koncentráció, amelyik nagyon hosszú idő óta nem volt olyan erős, mint jelenleg. Amelyik a puszta tömegvonzása okán veszélyt jelent a jogállamiság csorbíthatlan érvényesülésére. A harmadik veszély pedig, ami még mindig a hatalom oldalán áll fenn: hogy a jelenlegi hatalom képviselői igen jelentős részének a kultúrájából hiányzik a jog. Tehát nem olyan szocializációs folyamaton mentek keresztül, amely megtanította volna őket, elsajátította volna velük a jogi értékek, a jogállamiság értékeinek a feltétlen tiszteletét. Én azt is meg merem kockáztatni, hogy nagyon sokszor jóhiszeműen járnak el. Nem tudatosan akarnak ártani, egyszerűen nem értik a kérdést, s talán nem is ők a hibásak ezért. Az eredmény persze ugyanaz. Az Alkotmánybíróság szerepével kapcsolatos vita is rávilágít arra, hogy komoly politikusok széles köre egész egyszerűen nem érti a magyar jogállamot, nem érti a jog szerepét, nem érti a jog mögött álló értékrendszer szerepét, nem érti az erkölcs és a jog összefüggésrendszerét. Nem tud a kérdéssel mit kezdeni. A vita, amely abból áll, hogy

összehasonlítjuk a gazdaságpolitikát az alkotmányossággal, azt mondjuk, hogy egyik a másik nélkül nem működik, és a kettő közötti konfliktusokat egyiknek vagy másiknak a rovására föl kell oldani, ez önmagában jelzi, hogy ennek a vitának a folytatói nem értik, hogy mi a jog. A jog tudniillik nem vethető össze, nem hasonlítható össze a gazdaságpolitikával. A jog egy másféle érték. A jog minden fölött áll. A jogállamiság fontosabb, mint bármi más. Csak ezt követhetik bármilyen más gazdaságpolitikai, kultúrpolitikai, politikai megfontolások. A másik nagy veszély a jogállamiságra nem a hatalomtól ered, hanem tőlünk, az állampolgároktól. Abban a pillanatban, amikor a jogkövető magatartás atipikussá válik, nagyon nagy baj van, mivel a polgári társadalom működésének az alapjai kerülnek veszélybe. Ebben mindannyian részesek vagyunk. Ezért a felelősség nem csak a hatalomé. A felelősség mindazoké, akik ezt a társadalmat nagy sikerrel értékmentesítették, négy-öt évtizeden keresztül, s voltaképpen ma is az egyik bevallott céljuk a további értékmentesítés. Amikor olyan megállapításokat hallok, hogy a kádári modernizáció legnagyobb eredménye az volt, hogy az emberek semmi mást nem akarnak, csak jól élni, akkor világossá válik, hogy itt egy olyan értékmentesítő gondolkodás van jelen, ami tovább roncsolja a társadalom szöveteit, saját magunkat is.

EZEK TEHÁT AZOK A VESZÉLYEK, amelyek ma a jogállamot fenyegetik, és amelyek érzésem szerint nem becsülhetők le. Mindehhez járul az a kérdés, hogy megjelennek a bűnbakok. Ezt Antall József nagyon világosan látta előre. Percig nem volt kétséges, hogy a bűnbakok éppen a legalapvetőbb értékek lesznek. Bűnbak lesz a jogállam, bűnbak lesz a parlamentáris demokrácia, bűnbak lesz mindenekelőtt a piacgazdaság. El fogjuk felejtetni azt, hogy működő piacgazdaság nélkül tartós parlamentáris demokrácia nem létezik. Nincs történelmi példa arra, hogy piacgazdaság nélkül bármely ország, nemzet, társadalom működtetni tudta volna a demokráciát. Ezek jól ismert összefüggések, mégis elfeledkezünk róluk. Akkor, amikor a piacgazdaságra irányítjuk haragunkat és a piac visszasságait abszolutizáljuk oly módon, hogy magának a piacgazdaságnak a modelljét is kérdéssé tesszük, nem árt emlékeznünk arra, hogy ezzel végső soron a demokrácia alapértékeit is vitássá tesszük. Eredményében mindenféleképpen, szándékunktól teljesen függetlenül.

További bűnbakok is vannak. E bűnbak Nyugat-Európa, hiszen nem segít, hiszen nagyon sok dolgot rosszul mért föl. Hiányzott belőle a stratégiai felismerés — ez mind igaz, ezt nagyon sokszor elmondtuk, elmondjuk. Magam is elégedetlen vagyok a Nyugat 1989 óta követett stratégiájával, ami Közép- és Kelet-Európát illeti. De ez nem jelenti azt, hogy az átalakulási folyamatunk részleges balsikeréért mi bárki másra a felelősséget eredményesen át tudjuk hárítani. Ami egyébként Európát illeti, nagyon lényeges, hogy hosszú-hosszú habozás, vajúdas után végül is a befogadó döntés mégis megszületett. Sokkal később született meg, mint ahogy azt meg kellett volna hozni. Sokszor elmondtuk, és Antall József fogalmazta meg, azt hi-

szem, ezt is először, hogy a Nyugatnak nem volt stratégiája a közép- és kelet-európai változások befogadására, kezelésére. Ez a stratégia lassan-lassan, fokozatosan alakult ki, mint egyébként a nyugati társadalmak szinte minden legfontosabb, alapvető döntése. De ez a stratégia mégiscsak kialakult. Arról is keveset szólunk, illetve a kormánytól halljuk időnként, és ezért nem biztos, hogy mindenki elhiszi, hogy ez a befogadó döntés valójában megszületett. Nehezebb, kedvezőtlenebb lesz, mint azt gondoltuk. Kísszerű alkuk fogják megelőzni. Hozzáteszem, hogy ebben a kísszerű alkuban persze nekünk is részt kell vennünk, és legalább olyan kísszerűen, mert hiszen kisebbek vagyunk, mint a másik fél. Tehát szó sincs arról, hogy eleve el kell fogadni a másik fél tételeit, pl. az európai integrációba való bekapcsolódásunk feltételrendszerét illetően. Éppen ellenkezőleg. Keményen, határozottan, markánsan kell képviselnünk a saját érdekeinket. Mindenki ezt teszi, ők is ezt várják tőlünk. Nem gesztusokra van szükség, hanem határozott, erőteljes politikára. De ezután a kísszerű alku után, én azt hiszem, hogy tagja leszünk az Európai Uniónak. Sokszor fölmerül a kérdés, hogy ha valamit megteszünk, úgy ahogy azt a nyugat-európaiak teszik vagy várják, akkor mit fogunk azért kapni. Ez a legjellemzőbb esete a rossz, a hamis kérdésfölvetésnek. Az antalli gondolat lényege, hogy mi nem alkalmazkodni akarunk. Mi nem jutalmat kérünk, mi nem pragmatikus, elvtelen megfontolásokból akarunk valamilyen értékvilághoz, rendszerhez kapcsolódni. Nem erről van szó. Arról van szó, hogy ezek a saját értékeink. Az európai értékrend a saját értékrendünk. Belülről jön, nem külső alkalmazkodási igény gerjeszti. Ez nagyon lényeges dolog, mert talán egy kicsit ellenpontozza a jelenlegi valóságot. Az antalli gondolat nem képmást, hanem valóságot akart építeni. Nem megjeleníteni akarta az országot, a jogállamot, a demokratikus rendszert, hanem felépíteni akarta azt. Ez óriási különbség. Nem bemutatni akarta az országot, hanem megteremteni. És pontosan azoknak az értékeknek az alapján, amelyeken Nyugat-Európa nyugszik.

FÖLMERÜL A KÉRDÉS, hogy Antall József miért látta ezt ilyen világosan. Miért mondta lépten-nyomon, hogy ezek a mi saját belső értékeink, ezeket nem azért kell megvalósítanunk, hogy valakinek a tetszését kiváltsa. Itt nem pragmatizmusról van szó. Itt arról van szó, hogy ezer éve ezek az ország értékei, ezer éve Európához tartozunk. Egész egyszerűen helyre kell állítani a normális, természetes állapotot. Én úgy látom, hogy az ő helyes válaszát erre a kérdésre valójában egy személyiségi elem, egy személyiségi mozzanat alapozta meg. Az, hogy őt magát mint személyt is belső készletek és parancsok mozgatták. Tehát ő is úgy cselekedett, ahogy azt neki belülről valami, valaki parancsolta. Nem alkalmazkodni akart, nem az volt a fő célja, hogy megfelelően szituációknak, megfelelően várakozásoknak. Neki az volt a célja, hogy a saját belső törvényeinek, saját belső értékeinek engedelmessé legyen. Nem azért hitt a jogállamban, mert a klub szabályai azt kívánják, mert ez van kifüggesztve arra az ajtóra, amin be akarunk lépni, nem azért hitt a parlamentáris

demokráciában, mert most éppen ilyen szelek fújnak, hanem azért hitt mindezekben, mert ez volt az ő belső meghatározó értékrendje. Én azt hiszem, hogy ez adott neki stratégiai látásmódot, ez adott neki erkölcsi, etikai biztonságot, ez adott neki hosszú távú szemléletet. Ez adott neki bátorságot, erőt a nagyon nehéz helyzetekben. Végső soron, én azt hiszem, hogy ez emelte ki, ez tette őt átlagon felülivé egy átlagon aluli világban, ahogy utalt erre Debreczeni József. Egyszóval ezért volt államférfi.

TÖLGYESSY Péter, országgyűlési képviselő, az SZDSZ volt elnöke

ELLENŐRZÖTT HATALOM — CSELEKVŐKÉPES ÁLLAM

MAGYARORSZÁG POLGÁRAI a demokratikus átmenettől alapvetően jóléti vágyaik, gazdasági várakozásaik beteljesülését remélték. Az alkotmányos állam kiszámítható közjogi procedurái szükségképpen csupán meglehetősen közvetett kapcsolatban állhatnak a társadalom által elsődlegesen elvárt gazdasági eredményekkel. Úgy már a kezdetkor ellentét feszült a jogállam formális eljárásai és az ország közvéleményének az állami cselekvéshez fűződő materiális igényei között. A két világháború között a Köztes-Európa országaiban szinte egyetlen új demokrácia sem tudta kielégíteni a rázúduló igényeket, így polgárai a tehetetlennek gondolt jogállam intézményrendszerétől mindjobban az erős államhoz fordultak. A jog uralma nálunk sem önmagáért való érték. Az új intézmények rászorulnak az eredményesség általi igazolásra, a gondok hathatós kezelése nélkül a közönség hamarjában elveszítheti hitét a jogállami eljárásokban. Ezért 1989-90-ben nem csupán a hatalom ellenőrzöttségének, hanem a társadalmi szerkezetek hatékony átalakításának közjogi előfeltételeit is meg kellett teremteni. A legkülönbözőbb területeken örökségül kapott közhatalmi felelősség, az államhoz fűződő paternalista várakozások közepette úgy kellett az államszocialista hatalomkoncentrációt felváltani az osztott hatalom plurális rendszerével, hogy közben az állam cselekvőképessége növekedjék, a végrehajtó hatalom ellenőrzöttsége együtt járjon az eredményes működés lehetőségével.

Az állam cselekvőképességét a kelet-európai országok egy részében erőteljes államfői jogosítványokkal gondolják előmozdítani. Másutt az úgymond középerős köztársasági elnöki jogkört semleges közvetítő hatalomként próbálják elfogadtatni. Majd mindegyik új demokráciában ütközések közepette alakult az államfői hatalom. Ahogy haladunk nyugatról kelet és dél felé, rendszerint úgy növekszik az elnöki hatáskör. Autonóm piacgazdaság és tagolt civil társadalom hiányában az elnöki-félelnöki berendezkedések gyakran takarnak parancsuralmi rendszert. Számos európai állam történetének tapasztalata szerint a pártok viszállyai, a parlamenti döntésképtelen-

ség elől a polgárok a karizmatikus vezetőkhez menekülhetnek. A személyes legitimáción alapuló, közvetlenül választott államfő intézménye jelentékeny hatalomkoncentrációt eredményezhet. A politika formálásába szakadatlanul beavatkozó, az érdekütközésekben cselekvően részt vevő elnök nem lehet semleges közvetítő hatalom. A közvetlen elnökválasztás kedvez a vezér személyére épített populista tömörülések fellépésének.

Hazánk és Csehország — az európai és a nemzeti hagyományokat követve — egyértelműen a parlamentáris rendszer mellett döntött. Az államfő nálunk nem a hatalomgyakorlás hétköznapijában, hanem az alkotmányosság megőrzésében jut jelentékeny feladatokhoz. Köztársasági elnökünk, rendes körülmények között, jobbra alkotmánytechnikai teendőket teljesít. Megválasztásának módja nem ad számára versenyző felhatalmazást. Hatásköre többnyire csupán az alaptörvény sérelme, különösképpen alkotmányos szükséghelyzet idején igazán érdemi. Lényegében nincsenek hathatós közjogi eszközei a kormányzás rendszeres befolyásolására. Nem terheli döntési kényszer, így kimaradhat a mindennapos érdekkonfliktusokból, és kikezdehetlen tekintéllyel kezdhet a kivételes helyzetek megoldásába. A megválasztását követően a már egyetlen érdektörekvéssel sem azonosítható köztársasági elnök, alkotmányos zavarok bekövetkeztével a nemzet egészének nevében cselekedhet. Éppen a formális hatáskör behatároltsága adhatja azt a közmegebecsülést, amely nehéz helyzetekben kétségbevonhatatlanná teheti az államfői akaratot.

Az 1848-as törvények óta közjogunk az államtest cselekvőképességét nem a nehezebben kontrollálható államfői hatalomtól, hanem elsősorban a mindenkori parlamenti többség bizalmához kötött kormánytól várja. Az ország kormányozhatóságát számos közjogi megoldás — a választási rendszer, a miniszterelnök kitüntetett szerepe, a bizalmatlansági indítvány szabályozása — próbálja segíteni.

A MAGYAR KÖZÉLETBEN MAJDHOGYNEM KÖZHELY: a konstruktív bizalmatlansági indítvány valósággal leválthatatlanná teszi a kormányt. A bizalommegvonás hatályos rendje kétségkívül valamelyest stabilizálja a végrehajtó hatalom működését, de hatását sokszor eltúlozzák. A bizalommegvonás módjától függetlenül a parlamenti kisebbség, az ellenzék nem képes a kormánybuktatásra. A magyar alkotmány szerint a többségi helyzetbe került ellenzék nemcsak az új miniszterelnök megválasztásával érheti el a kormányváltást, hanem az országgyűlés feloszlásának kimondásával akár a választásokat is előre hozhatja. A kormányzati stabilitást a fegyelmezett politikai pártok világában ténylegesen így nem annyira a bizalmatlansági indítvány, hanem a választási rendszer alakítja.

A választójog szerkezete a pártrendszer alakításán keresztül jelentékeny hatást gyakorolhat az ország kormányozhatóságára. Anglia és Hollandia egyformán kifogástalan demokrácia. Ha az 1994-es magyar választások az angol szabályok szerint zajlottak volna, akkor ma a szocialistáknak 91%-os parlamenti többsége, a Fidesznek pedig egyetlen képviselője sem lenne. Ha viszont a holland

szabályok szerint tartottuk volna a választásokat, akkor most tizen-négy párt foglalna helyet a parlamentben, köztük a szociáldemokrata párt és a MIÉP is.

Választási rendszerünk egyszerre kísérli meg kielégíteni a kormányozhatóság és a szavazatokkal arányos képviselet egymásnak ellentmondó szempontjait. Bonyolult szerkezete inkább arányos, semmint többségi elemekből építkezik. Az aránytalanság nagyságát inkább politikai tagoltságunk kiegyensúlyozatlansága, a mindenkori nyertes párthoz zúduló bizonytalan választók példátlanul magas száma és nem a választási rendszer magyarázza. 1990-ben, a második fordulóban olyan mértékben fordultak a kisgazda, a kereszténydemokrata és nem utolsósorban a szocialista szavazók az MDF felé, hogy az a valóban többségi kétfordulós francia rendszerben a mandátumok 86%-át kapta volna. 1994-ben a szocialisták annyira megelégték vetélytársaikat, hogy ez — mint láttuk — egy igazi többségi szisztémában 91%-os majoritást jelentene számukra. Aránytalanságot nem csupán a többségi elemek, az egyéni kerületek okozhatnak, hanem a kisebb pártokra adott voksok elveszésével a szavazati küszöb intézménye is számottevően csorbíthatja a proporcionális elvét. Igazán arányos eredményt kizárólag tisztán listás, szavazati küszöböt nem alkalmazó választási rendszerrel lehetne garantálni, csak hogy így 1990-ben tizenhárom, 1994-ben pedig tizennégy párt képviselője került volna a magyar törvényhozásba. Választási jogunknak az 1990 tavaszáig bejegyzett hatvanöt politikai párt hatóságos szelektálását is el kellett végeznie.

VÁLASZTÁSI SZISZTÉMÁNK KÉT, ESETLEG HÁROM PÓLUS FELÉ tereli a pártokat. Előnyben részesíti a centrum közelében álló tömörüléseket és egyben megnehezíti a szélen álló pártok helyzetét. Támogatja a legerősebb párt pozícióját, ezzel érzékelhetően megkönnyíti a kormányalakítást. Bonyolultsága miatt ugyanakkor matematikailag csak nagyobb létszámú parlament mellett működőképes. Ezért látnunk kell, hogy egy igazán nagyarányú, 150-200 fős parlamenti létszámcsökkentés csak egy lényegesen módosított választási rendszerben lenne lehetséges, ami adott esetben már számottevően érintheti az ország kormányozhatóságát, sértheti a választási szerkezet kiegyensúlyozottságát.

Az elnöki berendezkedésben a végrehajtó hatalom gyakorlója maga az államfő, a miniszterek neki felelősek. A miniszterek személyéről hagyományosan a kormányfő rendelkezik. Napjainkban a parlamentáris rendszerek miniszterelnöke is lényegesen több, mint első az egyenlő miniszterek között. Jó néhány országban a kormányzat politikai irányvonalát a miniszterelnök határozza meg, a kormány tulajdonképpen a miniszterelnök kormánya.

A késő Kádár-korszak döntéshozó testületeit gyakran sújtotta döntésképtelenség. Mindennapos volt az elhatározások halogatása, félmegoldások elfogadása. A kiterjedt állami jelenlét következtében a piaci tranzakciókban, a kétoldalú közvetlen érdekképviseleti megegyezőekben feloldhatatlan konfliktusok kezelése ma is nagy-

mértékben a kormányzatra hárul. Az érdektörekvések át- meg átjárják az érdekkiegyenlítő funkciókkal túlterhelt közigazgatást. A változékony arculatú pártok vékonyka törzsközönségükkel érthetően hajlanak a szünet nélküli rivalizálásra. A politikai és gazdasági igények rohamának kitett kormány nálunk ezért különösen könnyen szakadhat a politikai tagoltság és az ágazati-alágazati érdekek mentén darabokra. Az összkormányzati szempontok érvényesítésének majdhogynem egyedüli intézményes letéteményese a mindenkori miniszterelnök. A kormányfő helyzetének megerősítésével alkotmányunk a kormányzat egységét, a közigazgatás átfogó céloknak történő alárendelését kívánja elősegíteni. A hatalomkoncentráció közjogi ellensúlyait nem a kormányon belül kell kiépíteni, ott inkább a hatékonyságra indokolt törekedni. Nemcsak a túlhatalom lehet veszélyes, a demokratikus berendezkedés elfogadottságát a tehetetlen kormány is kikezdeheti. A végrehajtó hatalom jog- és szolgáltatásrűségét nem a miniszterelnök pozíciójának meggyengítése, hanem a hatalommegosztás rendszere és a közvélemény uralma kényserítheti ki.

A MAGYAR KORMÁNY MINDENT EGYBEVETVE némileg kisebb közjogi felhatalmazással bír, mint a modern demokráciák legtöbb kormányzata. Mozgásterét, többek között, korlátozza rendeletalkotó hatáskörének szűkössége, a kétharmados törvények kiterjedt rendszere. A végrehajtó hatalom tényleges túlsúlyát az államszocialista örökség magyarázza. A jókora állami vagyon, a roppant költségvetési újraelosztás, az elektronikus tömegkommunikációban javarészt még megőrzött közszolgálati monopólium a túlhatalom legfőbb előidézője. Nincs nyugati adminisztráció, amely a gazdasági vezetők ilyen széles csoportja felett gyakorolna munkáltatói jogokat. Közjogi eszközökkel ez a szerteágazó befolyás kevésbé korlátozható, pedig fennmaradása bármiféle összetételű kormány számára kísértés. A hatékony, egyben ellenőrzött kormányzat egyik legfontosabb előfeltétele a piaci koordináció térnyerése, a magántulajdon rendjének megszilárdulása.

Alaptörvényünk számos önálló hatalmi tényező életre hívásával törekedett a fékek és ellensúlyok rendszerének kialakítására. Az Alkotmánybíróság működésével messzemenően biztosított a jogszabályok alkotmányosságának hathatós felülvizsgálata. A demokratikus berendezkedés védelmében a köztársasági elnök érdemi jogosítványokat gyakorolhat. A közpénzek elköltése az Állami Számvevőszék ellenőrzése alatt történik. Teljesebbé vált a közigazgatási bíráskodás, felállításra került az állampolgári jogok, az adat- illetve a kisebbségvédelem biztosának intézménye. Települési önkormányzataink széles hatáskört kaptak és terjedelmes intézményrendszerrel működhetnek. Közjogunk a kormánytól elvileg független nemzeti intézmények és köztestületek sorát létesítette. Talán túlzottan is tág teret nyitott a közvetlen demokrácia formáinak.

Alaptörvényünk az erős, cselekvőképes kormány ellensúlyait a hatalommegosztás rendszerében keresi. Úgy válik érthetővé az

Európa egyik legszélesebb jogkörével rendelkező Alkotmánybíróság szerepe a magyar közjogban. Jóllehet, megítélésem szerint, a magyar Alkotmánybíróság hatásköre néhány ponton korrekciókra szorul, a bíróság kétségtelenül erőteljesen aktivista ítélkezési gyakorlata döntően nem a közjogi szabályokból, hanem inkább az alkotmánybírók szocializációjából fakad. A mi alkotmánybíróink szinte egytől-egyig elméleti jogászok. Olyan személyiségek, akik az eléjük kerülő ügyeket ténylegesen el kívánják dönteni. Ezzel szemben például az Egyesült Államok alkotmánybíráskodási feladatokat is betöltő legfelsőbb bíróságán alapvetően olyan bírók tevékenykednek, akik végigjárták a különböző gyakorlati jogi pályák lépcsőfokait, akik lehetőleg óvakodnak a végrehajtó hatalom, illetve a kongresszus felelősségének átvállalásától. Ezzel szemben alkotmánybíróink kifejezetten keresik a feladatot és megpróbálják azokat, szükség szerint, egyfajta „láthatatlan alkotmány” alapján megoldani. Ebben a tekintetben tulajdonképpen következetes a magyar alkotmánybírói gyakorlat. Az első, a halálbüntetéssel kapcsolatos döntésüket éppúgy az aktivizmus jellemezte, mint az igazságtételi, vagy újabban a szociális jogokkal kapcsolatos határozatokat.

Az Alkotmánybíróság működésének majdhogynem nincs más kontrollja, mint a nyilvános szakmai kritika. A mi törékeny demokráciánkban ugyanakkor alig van olyan intézmény, amelynek a hitelét ne kezdte volna ki a politikai polémia. Az Alkotmánybíróság eddig jórészt még megőrzött intaktsága jelentékeny érték. Ha azonban az egyes határozatok bírálata átfordul a bírói testület módszeres támadásába, akkor ez a demokratikus berendezkedés egészét sértheti.

Önkormányzati törvényünk a Kerekasztal tárgyalások és az MDF-SZDSZ-megállapodás sietős megoldásai után már hatpárti megállapodással, szabályos parlamenti eljárásban formálódott. Mégis talán az önkormányzati szerkezet a leginkább ellentmondásos része intézményrendszerünknek.

A magyar önkormányzatok kiterjedt jogokat gyakorolnak, sokféle létesítményt működtetnek, bevételeik jó háromnegyed része azonban központi forrásból származik. A települések igényeinek költségvetési korlátait a kormányzati mozgástér és nem a helyi társadalmak tehervállaló képessége határozza meg. A választók szívesen látják a döntéshozatal nagymértékű decentralizációját, miközben továbbra is messzemenően elvárják az állam gondoskodását. A különböző ellátó rendszerekre vonatkozó helyi hatáskör élesen elválik a finanszírozás központi felelősségétől.

HAZÁNK TÚL NAGY ORSZÁG AHHOZ, hogy a központi hatalom és a helyi autonómiák között már ne működjenek területi intézmények. Az önkormányzati törvényben középszinten létrehozott légüres teret még az előző kormány hamarjában betöltötte. A köztársasági megbízottak és gyorsan kiépülő megyei hivatalaik mind több feladatot kaptak, a különböző minisztériumok megyéenként majd három tucat centrálisan irányított, úgynevezett dekoncentrált szervet hoztak létre. Az új kormánytöbbség, bár felszámolta

a köztársasági megbízotti státusokat, mégis a dekoncentrált szervek megyei közigazgatási hivatalokba tervezett egyesítésével voltaképpen folytatná a központosítás eddigi gyakorlatát. Közben létezik egyfajta spontán centralizáció is, a finanszírozási gondokkal küszködő települések sorra ajánlják fel létesítményeiket a megyei önkormányzatoknak.

A VILÁG ORSZÁGAIBAN ELTÉRŐ ÚTON-MÓDON, de általában biztosított a legkülönbözőbb közszolgálatok viszonylag gazdaságos, koncentrált működtetése. Van, ahol erőteljes igazgatási centralizáció érvényesül, esetenként szigorú központi előírások teljesítéséhez kötött az állami támogatás. Sokfelé a regionális és a területi autonómiák kapnak jelentékeny teendőket, másutt radikálisan rövidítették a települési önkormányzatok számát. Néhol egy-egy feladat betöltésére úgynevezett egycélú önkormányzat létesül.

A költségvetés Magyarországon is ösztönözhetné a települések közötti együttműködést. Mindamellett a különféle önkéntes társulások egyedül nem oldhatják meg a szétaprózódott szerkezet gondjait. Huzamosabb ideig aligha tartható ilyen sok kiterjedt hatáskört gyakorló önkormányzat. Nálunk újraéleszthető tartományi tradíciók nincsenek, a területfejlesztés igényei feltehetőleg mégis igényelnének nagytérégi megoldásokat. A másik fejlődési irány a kistérségi együttműködés: a város és vonzáskörzete, bizonyos történelmi egységek hasznos településközi integrációs formák lehetnének. Talán akad olyan ellátó rendszer, ahol ésszerű volna egycélú önkormányzat felállítása. Nálunk valódi hagyománya a megyéknek van, a megyei hatáskörök nagymérvű kiterjesztésével szemben azonban megokolt aggályok támaszthatók. Mégsem kellene a megyei autonómiáról eleve lemondanunk, az elvileg alulról ellenőrzött megyei önkormányzat számos feladat betöltésére lényegesen alkalmasabb, mint a kormánynak hierarchikusan alárendelt, középszintű közigazgatás.

A magyar alkotmány szövegének állapota alapján akár tákolmányoknak is minősíthető. 1989-ben az ellenzék eredetileg nem akart alkotmányozni. A szabad választásokat kívánta előkészíteni, az alaptörvény megalkotását az új országgyűlés hivatásának gondolta. A békés tárgyalásos átmenet azonban végül is a folytonos alkotmányozás felé sodorta közjogi fejlődésünket. A hatályos alkotmány szövegének kimunkáltsága így ugyan hiányos, a közjogi berendezkedés alapszerkezete mégis tulajdonképpen sikeresnek tekinthető. A technikailag tökéletlen törvényszöveg önmagában nem lehet elégséges ok az alkotmányozásra. Nincsenek ugyanis garanciák arra, hogy az új alkotmány feltétlenül növelni fogja a hatalomgyakorlás ellenőrzöttségét és egyúttal megőrzi demokráciánk stabilitását. Működik Európában szilárd demokrácia hézagossal, az évszázados alaptörvények szövegét olykor már többszörösen újraértelmezte a politikai és az alkotmánybíráskodási gyakorlat. A mi alaptörvényünk megfogalmazásaihoz is mind több precedens, jogszokás, konvenció, alkotmánybírói ítélet tapad. Az alkotmány papíros joga politikai kultúránkban a magyar demokrácia eleven gyakorlatává

vált. Alaptörvényünk deklaráltnak is ideiglenes. Antall József egyszer megjegyezte: ebben az országban évszázadok óta csupán az ideiglenes megoldások válnak igazán tartóssá.

Lássuk be, túl sokat várunk az írott szabályok átalakításától, hajlamosak vagyunk a törvénykönyvben kinyomtatott normaszöveg fogódzójának túlértékelésére. Ha valami nem működik megfelelően, készek vagyunk azonnal magát az intézményt átalakítani. Pedig, ha elégedetlenek vagyunk kedvenc futballcsapatunk játékaival, akkor nem gondolhatunk rögvést a játékszabályok megváltoztatására, nem szabhatjuk újra a kapu nagyságát, hanem bizony jobb csapatot kell a pályára küldenünk.

Az elhunyt miniszterelnök részvételével megalkotott 1989-90-es alkotmányos szerkezettel kapcsolatban konzervatív magatartást ésszerű tanúsítanunk. Az államszervezet legszükségesebb javítására nyitva áll az alkotmánymódosítás lehetősége. A még fennálló ellentmondások feloldására továbbra is ott az Alkotmánybíróság, amely az alapjogok tekintetében egyébként is a jogfejlesztés megkerülhetetlen intézménye. Még sérülékeny demokráciánkban tagadhatatlanul hasznunkra válna egy gondosan kimunkált alaptörvény létezése, mégis a szerves fejlődés most már alighanem kisebb kockázatot tartogat, mint egy új alkotmány megalkotása.

NAHIMI Péter országgyűlési képviselő

AZ MDF ELNÖKE

„Hivatástudat, politikai erősz és felelősségérzés válhatatlan egység: az igazi államférfi küldetést érez, eszményéért küzd s tetteiért, melyek sokszor milliók sorsát döntenek el, mély történelmi felelősséget érez. A politikai erkölcs lényege az érzékeny felelősségtudat: ez az államférfi éthoszána legfőbb tulajdonsága. Finoman és érzékenyen működő lelkiismeret él benne, mely mindig lemérni iparkodik, vajon cselekvésének vagy nem cselekvésének micsoda kihatása van az egyes társadalmi rétegeknek, sőt a nemzet egészének sorsára. Vezető államférfinak lenni annyit jelent, mint felelősséget érezni. Jaj annak a nemzetnek, melynek sorsát olyanok vezetik, akikben a felelősségérzés megfogyatkozott, s helyette a vakösztön egyéni érdeke dolgozik.”

KORNIS GYULA 1943-BÓL VALÓ SORAIT afféle mottónak szántam, mottónak egy rendhagyó elemzéshez. Az általam elmondandók ugyanis csak közvetve kötődnek Antall József miniszterelnök úr személyéhez — ám közvetve annál inkább. Amiről beszélni szeretnék, nem más, mint egy *ideál*. Egy *ideál*, amely lényegéből fakadóan természetesen száz százalékában megvalósíthatatlan; de egy ideál, amely attól él és marad aktuális, hogy mindig akadnak megostromolói, elhivatott, nagy egyéniségek, akiknek egész élete bizonyítja, hogy az ideál jó és követhető, és hogy ettől eltérni nem sza-

bad. Az ideál a valódi politikai vezető. S bizonyítéka, ma is élő, újra meg újra megszólaló és megszólító bizonyítéka: ez Antall József. Előre is elnézésüket kérem, mert könnyen lehet, hogy az okfejtésem túl száraz, vagy túl elméleti lesz. Amiért mégis bele merek vágni: éppen Antall József mondta egyik interjújában, hogy a kövér emberek általában nem szoktak doktrínerek lenni, mert ez inkább a gyomorhajos soványak sajátja. Ezért aztán úgy gondoltam: legalább a doktrínérség vádjá alól fel lévén mentve talán mégis belevághatok...

MILYEN TEHÁT A VALÓDI VEZETŐ? Az államférfi feladata a nagytóhoz, a nagytóhoz hasonlóhoz hasonlít, amely összegyűjti a napsugarakat. Az államférfi feladata, hogy összegyűjtse az addig csak szétforgácsolt, egyedül elenyésző, kőszán kóválygó megannyi politikai akaratot, s egyetlen pontba, a *lényegi pontba* fókuszálja őket; és mindezt azért, mert tudja jól, hogy azok ott, abban a pontban, a *szükséges pontban* együtt hihetetlen teljesítményre lesznek képesek. De ehhez tudni kell, hogy melyik a lényegi pont; és tudni kell, hogy a teljesítmény jó célt szolgál — sőt: hogy a lehető legjobb célt szolgálja. Ehhez kell az az „érzékeny felelősségtudat”, az a „finoman és érzékenyen működő lelkiismeret”, amelyet legfőbb feltételként Kornis Gyula említ, s amelyhez Für Lajos vagy Debreczeni József után sok mindent hozzátenni már nem tudok.

A második, ami a vezetőt vezetővé teszi: a *karizma*. Antall József is sokszor szólt arról, hogy a jó vezetőnek tudnia kell hitet sugározni maga köré, tudnia kell a társadalmat mozgósítani, be kell tudnia bizonyítani az embereknek, hogy az jár jó úton, aki őt követi, mert ő mindig a jó irányban mozdul el. A politikai közösség éppen olyan, mint a társadalom minden más közössége a szerelemtől vagy a házasságtól a nemzetig vagy az államig: aki csatlakozik egy közösséghez, az azzal valamiféle szövetséget, *társadalmi szerződést* is köt. Aki csatlakozik egy közösséghez, az egyben lemond saját szabadságának, szuverenitásának valamely hányadáról és mintegy feláldozza azt a közösség oltárán, azt a közösség közös kincsévé teszi. Mintha csak egy bankba, a *közbizalom* bankjába helyezné; s mindezt annak érdekében, hogy saját szuverenitását önként korlátozva, a közösségen keresztül egy más, *magasabb rendű szuverenitás* részesévé válhasson. A jó közösség alapkritériuma az, amit Renan a nemzetről szólva megfogalmazott: „a nemzet lelke mindennapos népszavazás”. Az a jó közösség, amelybe napról napra, újra meg újra belépünk, ha azelőtt nem lettünk volna tagjai; és a jó vezető, a karizmatikus vezető e mindennapos népszavazás eredményességének a letéteményese, aki maga az élő bizonyíték, hogy döntésünk — régen meghozott, de napról-napra újra meghozandó döntésünk — a legjobb döntés, amit meghozhatunk. Ez az a karizma, amelyet Antall József ellenfelei tekintélyelvűségként szoktak említeni. De lehet-e tekintély nélkül kormányozni? Lehet-e *méltóság* nélkül kormányozni — és kormányzás-e az, amit méltóság nélkül művelnek? Nem közjogi, hanem *emberi méltóságra* gondolok; mert a nélkül a legjobb közjog is csak üres keret marad. Hadd idézzem válaszul újra Kornis Gyulát:

„Csakis az az államférfi van vezéri posztra hivatva, akiben van szuggesztív erő, aki fölemeli magához a kételkedőt és kétségbeesőt, bátorságot és hitet önt a gyöngékbe; akiről a nép érzi, hogy becsületesen és őszintén keresi az igazságot, hogy az ő képviselője, nem csak akkor, ha az ösztöneit simogatja, hanem akkor is, ha áldozatot követel tőle. Ha ezt az érzést az államférfi maga iránt a belőle kiáradó szuggesztíóval fel tudja ébresztetni, csodákat művelhet: a teljesen fáradt, elalélt, már-már anarchiába fúló nemzet lelkét mint a villám elektrizálja s gyors ütemben átalakítja. Egy-egy államra pár esztendő alatt alig lehet ráismerni, ha a sors nagyszellemű, sugalmazni, munkára lelkesíteni és szervezni tudó államférfival ajándékozza meg; s viszont az állam hirtelen lehanyatlík, ha a nagy vezetője meghal vagy visszavonul”.

Azt hiszem, ehhez felesleges kommentárt fűznöm...

AJÓ VEZETŐNEK ÉPÍTENIE KELL. Az államférfi nem *sodródik* az idővel, hanem a világon mozdítani: *cselekedni* tud. Ám a cselekvéshez erőre van szükség: erőre a jó törvények meghozatalához, erőre a törvények végrehajtásához, és erőre van szükség — ha a sors úgy kívánja — a törvényszegők megbüntetéséhez is. Ehhez pedig szervezni kell: szervezni a nemzetet, *szervezni a demokráciát*. Hiszen ha csak a demokrácia intézményes keretei állnak Magyarországon, az még nem megújulás. A demokráciának meg kell jelennie nemcsak az emberek gondolkodásában, nemcsak az emberek akaratában, de mindannyiunk *ösztöneiben és mentalitásában* is. A valódi demokráciához nemzetépítő programra van szükség — ez Antall József gondolkodásának egyik sarokköve volt. Ezért nevezte kormány programját a *nemzeti megújulás* programjának; ezért idézte állandóan Eötvös Józsefet: hogy „a demokráciát organizálni kell”. És ezért mondta — pártját jól ismerve — a maga elegánsan szarkasztikus humorával: „kísérljük meg a lehetetlent: a szabadságot és a szellemiséget összekapcsolni az organizációval”. A valódi demokrácia nemcsak intézményes kereteket jelent, hanem azok között mozogni és akaratukat érvényesíteni kész és képes embereket is. A *nép akarat* rendszere nemcsak olyan körülményeket jelent, ahol a nép akarhatna ezt-azt; hanem azt, hogy a nép *akar is valamit*. Ahogy — Lukács Györgyöt idézve — a sztálinizmushoz sem csak egy nagy Sztálin kellett, hanem sok-sok kicsi is — úgy kell a demokráciához is sok-sok demokrata.

És van ennek még egy fontos vonatkozása. Régi meggyőződésem, hogy a rendszerváltozás egyik legfőbb kérdése a kezdetektől az volt: van-e, lehet-e egy másik elit is Magyarországon. A szocializmusnak volt egy elitje — de van-e helye egy másiknak is? Olyannak, amely nem a „kaparij, kurta”, nem a „szemesnek áll a világ” elve körül szerveződik; amely magával tudja ragadni az ország legjavát. Azokat is, akik nem voltak részesei a régi elitnek, és azokat is, akik részesei voltak, de akkor is az újról és jóról álmodtak, és azért tettek is. Nem az a kérdés, nem csak az a kérdés tehát, hogy lehet-e egy új párt vagy pártszövetség, hanem több ennél: van-e másik elit? Egy új elit, amely nagy erővel van jelen a társadalom működésének minden

területén: jelen van a gazdaságban, jelen van a hivatalnoki karban, jelen van a médiában, a kultúrában — és természetesen jelen van a politikában. A politikai jelenlét formája a párt; és párt nélkül persze a rendszer működésképtelen. De ugyanígy működésképtelen a többi nélkül is. A politika tehát — ha talpon akar maradni és talpon akarja tartani Magyarországot is — nem mehet be a „közjogi csapdába”. Nem korlátozhatja tevékenységét a közjogi szerepre — ahogy azt a mai kormány szeretné —, hanem építkeznie kell az élet minden területén, lankadatlanul. Nem szabad persze egy pillanatra sem feledni a közjogi szerepet; annál inkább nem, mert e szerepéből fakadóan vannak a kezében *eszközök*. De a közjog terepén harcolva az ellenzéknek mindent meg kell tennie, hogy a többi terepen is szövetségeseire találjon, s a maga eszközeivel támogassa őket. A mostani koalíció legfőbb álma éppen egy olyan ellenzék, amely nem lát túl a parlament falán; s „míg azok ott hóbörögnek, mi a falakon kívül mindent elrendezünk”. Ezért előre kell lépni az élet minden területén, szövetségeseiket keresni és szövetségeket kötni, egy új elit kristályosodási pontjának, organizálójának lenni; mert enélkül egy párt — bármilyen jó is — csak lóg a levegőben.

A KÖVETKEZŐ ALAPVONÁS, amely nélkül jó vezető nem lehet meg: a *politikai tudatosság*. Az a képesség, hogy a döntéshozó legyen tisztában mindenkor azzal az erőttel és viszonyrendszerrel, amelyben döntéseit meg kell hoznia. Aligha megkérdőjelezhető ma már: nem volt, aki jobban látta volna Magyarországot és a magyar nemzet helyét a világban, mint Antall József. Nem volt, aki jobban látta volna a *magyar demokraták* helyét Magyarországon és a magyar politikában, mint Antall József. Hiszen a történelmet nem a világba kiáltott szavak, hanem a világon változtatni képesettek tudják egyedül alakítani. A politikai tudatosság távlatokat jelent: a végtelent befogni érzéklni képes elmét és az odavezető út, a napi lépések ismeretét egyaránt. Két veszély fenyegeti ezt az utat: ha nem jó a cél, és ha rosszak a lépések, mert nem a cél felé vezetnek. A cél kijelöléséhez távlatos gondolkodás kell; a lépések megtételéhez tudatos és felelős taktika. Ezek a lépések azok, amelyekben lehetőség és szükség is van a kompromisszumra — ám csak arra és csak abban a mértékben, amely a célt nem veszélyezteti. Nem kisebb ember jellemezte így a politikát, mint Franz Joseph Strauss, akit pedig aligha lehet túlzott kompromisszumkészséggel gyanúsítani:

„A politika a lehetségesnek a művészete, pontosabban: valamely csoport, közösség vagy állam azon képessége, hogy saját érdekeit a velük szembeszegülő tendenciák ellenében az adott lehetőségek mértékében érvényre juttassa, másrésről, hogy lehetőleg sok politikai partnerrel érdekközösséget hozzon létre.”

Az „adott lehetőségek mértékében” tehát — de csakis saját érdekeinek érvényre juttatása érdekében. A jó kompromisszumot egyedül az eredmény hitelesítheti.

MINT AHOGY A KORMÁNYKÉPESSÉGET IS A KORMÁNYZÁS. Antall József tudott kormányozni. De mi van akkor, ha hiányzik valakiben a képesség, hogy meghirdetett programját meg is valósítsa? Két eset lehetséges. Az egyik, ha betart minden szabályt, amely rá nézve elfogadhatott, de úgy, hogy ezen szabályok között az égvilágon semmit nem csinál. Ez súlyos mulasztás, súlyos bűn, hiszen ez a nemzet illető politikusbá, politikai erőbe helyezett bizalmi tőkénének az eltékozlása. És a másik, amikor valaki kiáll a nyilvánosság elé és fennhangon hirdeti: emberek, kormányoznék én, de hát a jogtól nem tudok. Sajátos, napjainkban hasonlóképp nem példa nélkül álló szemlélet ez — pedig kormányozni nem a jog ellenére, hanem épp a joggal kellene. Mintha csak azt mondaná valaki: úsznék én, úsznék, de hát a víztől nem tudok. A katolikus liturgiában van egy mondat, amelyben az ember megvallja mulasztással elkövetett vétkeit. Mert mulasztással nagyon nagyokat lehet vétkezni. Éppen Antall József mondta egyik legelső, a Magyar Demokrata Fórum országos gyűlésén elhangzott beszédében, hogy ha a Magyar Demokrata Fórumnak történelmi küldetése van, és ennek a küldetésnek nem felel meg, akkor „a történelem szégyenpadján a helye”. S ez az utolsó, amelyről még szólni szeretnék: *a kor kihívásainak való megfelelés.*

Mert az igazi vezető nem elég, ha nagy szellem — *nagy jellemnek* is kell lennie. A nagy jellem pedig elsősorban az *erkölcsi bátorságot*, a döntések meghozatalának bátorságát kell hogy jelentse. Ez az a bátorság, amelyre Széchenyi István azt mondta, hogy „merjünk nagyok lenni”. Ez az a bátorság, amely miatt az óceánrepülő Magyar Sándor könyvének az *Álmodni mertünk* címet adta. Magyar Sándor jól tudta, hogy az álmodáshoz, a messze ívelő gondolatok végiggondolásához igenis nagy erő, nagy bátorság, erkölcsi bátorság kell; és hogy csak attól az embertől várható el, hogy megtesz valami nagyot, aki előzőleg végig is merte álmodni, aki végig merte gondolni az összes előtte álló lehetőséget, aki ott toporog már a végtelen kapujában... Stílszerű lenne zárásként Antall Józsefet idéznem, de hogy elkerüljem a napi áthallásokat, mégis valaki mást szólítanék, egy Derregnyi nevű hírlapírót, az akkori ellenzék 1847-ben, *Ellenőr* címmel megjelent zsebkönyvéből (aki mögött a jobban értesültek Kossuth Lajost gyanították — s hadd tegyem hozzá: nem is véletlenül):

„Amott van a párt, mely önbelátásáról lemondva, reformot csak a kormánytól vár, melynek természetében fekszik, hogy inkább saját hatalmának gyarapítására, mint az alkotmány kifejtésére és biztosítására törekedjék; amott van a párt, mely az ellenzékétől, az alkotmányos hajlamok természetes depozitáriusától, mellyel a reformra való törekvés historialilag azonosítva van, még a kezdeményezés hivatását is megtagadja, és itt van az ellenzék, mely mindenkit hivatva lenni vall e nemzet újjászületésének nagy munkájánál közredolgozni, de reformnak semmi újítást el nem ismerhet, mely a nemzeti alkotmányos lét fejlesztésével s biztosításával összhangban nincs — válasszon a nemzet e két párt közt.”; „...vannak kormányrendszerek, melyek megijodni képtelenek, melyeknek hosszú élete elég ok

arra, hogy meghaljanak. Konzerválni a konzerválhatatlant csak gyávaságunk által lehetne. Ne hagyja magát a nemzet gyávaságba szenderíteni. Amely nemzetnek alkotmánya van, az örökös éber munkára van rendelve; verejték közt élhet csak, mint a napszámos, mert ha elszenderedik, alkotmány nélkül fog felébredni. Isten óvja meg e szegény nemzetet az elszenderedés veszedelmétől."

Arról, hogy mi Antall József üzenete ma, könyveket lehetne írni — erre vannak az előadók között is, Önök között is nálam bizonyára sokkal hivatottabbak. Én csak három suta félmondatban szeretném most összefoglalni azt, amit úgy érzem, hogy ez az üzenet ma számunkra jelent. Az első valahogy így hangzik: nem jól mennek a dolgok ma minálunk. A második meg valahogy így: mi a dolgok állásáért ebben az országban felelősséggel tartozunk. A harmadik azonban csak egyféleképpen szólhat: *cselekedniünk kell, még hozzá haszthatatlanul!*

Dr. SALAMON László, a Magyar Köztársaság országgyűlésének alelnöke, országgyűlési képviselő levele a konferenciához

Ő SZINTE ÖRÖMMEL ÜDVÖZLÖM ezt a konferenciát, mely néhai miniszterelnökünk, Antall József politikai hagyatékának ébrentartására és átgondolására vállalkozik. Magam is szerettem volna e találkozó részese lenni, azonban külföldi elfoglaltságom megakadályozott ebben.

Komoly adósság törlesztését vállalták a szervezők e konferencia megvalósításával. A történelmi jelentőségű átmenet súlyos nehézségei azoknak kedveztek, akik az ország jövőjét nem az antalli örökség szellemében képzelik el. Ennél fogva e hagyaték időleges mostoha sorsa alighanem elkerülhetetlen. Ugyanakkor a nemzeti, polgári és keresztény értékek mellett elkötelezett mérsékelt jobbközép erők sem hibátlanok abban, hogy az antalli politika szellemisége mostanság ennyire háttérbe szorult a közélet színterén. Mindenekelőtt megosztottságunk, összefogásunk késlekedése jelent olyan előnyt az antalli eszmeiséggel szembenálló erők számára, amely mai helyzetükben mindenképpen megengedhetetlen luxus. Ügyünket külön is gyengítik a belső viták, a személyes ambíciók fűtötte küzdelmek. Vannak, akik csak a pillanatnyi kedvező széljárást figyelik, a hajót ez is rossz irányba viheti. Ugyancsak itt van az ideje az önvizsgálatnak, a lelkiismereti tükör kézbevételenek, úgy tűnik föl, a mostani advent idején ez nem csak lelki értelemben időszerű. Antall József politikai örökségének vállalása néhány kérdésben elengedhetetlenül kötelez. Mindenekelőtt a mérsékelt jobbközép erők együttműködésére és összefogására. Kötelez a magyarság ügyének odaadó és állhatatos szolgálatára, az alkotmányosság, a parlamentáris demokrácia és a jogállamiság következetes tiszteletére. Az antalli örökségnek elszakíthatatlan része a társadalom széles körű polgárosodá-

sának gondolata és célja, melyet Csegey Dénes *Európába, de mindahányan!*-jelmondatával oly találóan fejezett ki. S természetesen e hagyatékok elszakíthatatlan része az Európához tartozás gondolata, mely Szent István óta mindmáig a magyarság töretlen nyugati orientációjában fejeződött ki, és amely ma a magyarság hajóját a következetes euroatlanti integrációs politika révén kívánja kikötőbe juttatni. E politikai hagyatékok áthatják azok a keresztény értékek, melyek mind tradicionálisan, mind jelenvalóan hozzánk tartoztak és tartoznak, és amelyeket társadalmunk, kultúránk, szellemiségünk és erkölcsiségünk alapköveiként és jellemzőiként szeretnénk megőrizni és magunkénak tudni.

Őszintén kívánom, hogy a konferencia szolgáljon valamennyi résztvevő gazdagítására és az antalli örökség ügyének előmozdítására.

FARKAS István piarista, a katolikus általános iskolák országos főigazgatója:

HITTEL, ÉLES ÉSSZEL, ERKÖLCSI ERŐVEL

AMIKOR NAGYON ELSÖTÉTÜL AZ ÉG, akkor sem maradunk fény nélkül, csak be ne csukjuk szemünket. Mint valami távoli csillag fénye, úgy világít nekem, úgy ad újra meg újra reményt Klára asszony néhány mondata, amelyeket nem sokkal miniszterelnökünk halála után mondott. Idézem: „Nagyon sok kedves biztató levelet kapok. Meghatóan sok gyerek ír.” Ez az utóbbi mondat, mint egy csillagfény újra kigyúl bennem: „Meghatóan sok gyerek ír”. Már él közöttünk egy új nemzedék és ki fog halni — Sík Sándor szavaival élve — a rokkant vén aposztaták generációja. Ez a konferencia már az új nemzedékért jött össze, számukra fogalmazzuk meg Antall József örökségét.

Antall József mesterien szerkesztette beszédeit. Tudta, milyen hangsúly van egy-egy beszéd zárószavain. A piarista letelepedés negyedfélszáz éves jubileumán ezekkel a szavakkal zárta le gondolatait: „A magyarság éles ésszel, hittel, erkölcsi erővel várhatóan ebben a térségben a sorsát jobbra tudja fordítani, mint az az elmúlt fél évezredben volt.” Ezekhez a szavakhoz fűzöm emlékező gondolataimat.

„Éles ésszel”

Ismerjük a nagyon igaz mondást: *Ein Mann, ein Wort*. Az ember leghitelesebben szavaival mérhető. Idézem miniszterelnökünket: „Becsüljük annyira szomszédainkat, hogy egyenesen beszélünk.” Távol állt tőle minden maszatolás. Tudta, hogy felelőtlen népszerűség-hajhászás csak talmi sikert hozhat. Hallatlan és irigylésre méltó

humorral tudott nyilatkozni a „sanda hajlamúak”-ról. Gondolhatunk a médiaháborúra, a közelmúltat visszacsempésző népfretpolitikusokra, vagy ahogy néha keményebb szavakkal is megnevezte őket: „az uszító kampánygerjesztőkre”. Egy találó hasonlattal így jellemezte az előbb felsoroltakat: „szúként rágcsálnak bennünket”. Ezzel helyére téve a méretüket is. Nem volt oda a magukat szakértőnek nevezőkért. Egy alkalommal Teller Edét idézte: „Nobel díjasok is mondhatnak hülyeséget”. A népi tehetségek megemtése, felemelése szívügye volt és magam is tanuja lehettem, hogy milyen gondal, személyesen törődéssel volt jelen az oktatási törvény megszületésénél. „Éles ésszel” — ebből fakad egy hallatlan józanság. Tiltakozott az ellen, amikor a magyarokat szélsőséggel rágalmagták. Magyarországon kizárólag csak külső segítséggel jutottak hatalomra szélsőséges hatalmak. Gondolhatunk itt akár Szálasi, akár Rákosi, akár Kádár hatalomra jutására. Mélyen élt benne a magyar jellemnek az a vonása, hogy a magyar még a sanyargató császárra is áldást kér, nem pedig átkot. Ezt a jellemvonást egyik beszédében így fogalmazta meg: „Magyarországon radikális pártot alapítani olyan ostobaság, mint Mekkában disznóhúst áruló üzletet nyitni”. Ezért volt elve, és az ő öröksége a centrumpolitika. Minden széthúzás, szakadás duplán, triplán kell, hogy fájjon mindannyiunknak, akik Antall József örökébe szeretnénk lépni. Az éles ész áldása a szabadság. Antall József tudatában volt János apostol tanításának: „az igazság tesz szabaddá titeket”. Ezért ismerte és nagyon szerette a múltat. Amikor azzal vádolták, hogy restaurál, akkor kifejtette: „Múlt nélkül nincs jövő. A mindenkori jelent kibírjuk, átvészeljük, mert ismerjük a múltunkat”. — Állítsuk ezzel szembe azt az embertelen törekvést, hogy a múltat végképp el kell törölni.

„Hittel”

HA KIEJTEM EZT A SZÓT, HOGY HIT, A BIBLIÁRA GONDOLOK. Antall Józsefre emlékezve hadd fűzzek három bibliai alakhoz gondolatokat. A legtalálóbb hasonlat Antall Józsefre, hogy ő is a rabságból kezdte népét kivezetni, épp úgy, ahogy annak idején Mózes tette azt. Vállalta a sivatagi utat. Tudta, hogy ezen út megtételéhez mennyi áldozatvállalás szükséges. Épp ezért nem tűrte azokat a törekvéseket, amelyek nemzetünk öntudatát, önbizalmát támadták meg. 1992-ben Szent István királyunk ünnepén így fogalmazott: „Senki ne akarjon büntudatot belénk sulykolni. Akik el akarják nyomni a nemzetet, azok elveszik az önbizalmát és a hitét önmagában. A kishitű és büntudatos nemzet könnyen manipulálható”. Tudjuk, hogy Izrael épp a pusztában Mózes vezetésével vált nemzetté. S a sivatagi út nem szükségszerű, hogy szétforgácsoljon bennünket, össze is kovácsolhat. A másik alak, akit a Bibliából idézni szeretnék, Dávid, a parittyás Dávid. Ki hitte volna ezelőtt tíz vagy tizenöt évvel, hogy a szovjet csapatok kivonulnak az országból? Miniszterelnökünk ugyanolyan fegyvertelenül, ugyanúgy a hitnek az erejével

indult el tárgyalni, ahogy Dávid állt ki Góliát ellen. Soha nem hősködött diplomáciai sikereivel. Egyszer egy félmondatban árulta el, hogy amikor a csapatkivonásokról tárgyalt, mennyi presszió és mennyi fenyegetés érte egészen az utolsó másodpercig. Hálásak lehetünk, hogy a legkisebb alkut is elutasítva kiállta a hit próbáját. És ezt a harcot nemcsak a határainkon kívüli erővel szemben kellett megvívni. A kommunista hatalom összeomlása sokaknak pozícióvesztéssel járt. S akiknek a személyes érvényesülés mindennél fontosabb volt, azok semmitől sem riadtak vissza. Hadd idézzem fel egy személyes emlékemet. Nemrégiben egy második világháborús emléket, egy kopjafát szenteltem. A kopjafát a szentelést megelőző éjszaka őrizni kellett, mert voltak olyanok, akik ki akarták dönteni azt. A harmadik, akit a hittel kapcsolatban a Bibliából szeretnék felidézni, természetesen: Krisztus. Ő nem csak tanít a búzagról, hanem vállalja is annak sorsát: A földbe hull, meghal, mert csak így hozhat százszoros termést. Antall József újra meg újra hangsúlyozta, hogy jelen szabadságunkat az 1956-os forradalom mártírjainak is köszönhetjük. Hirdette, élte, hogy valódi érték csak áldozat árán születhet. Ebben a szellemben emlegette azt a két osztálytársát, akik 1956-ban haltak hősi halált. Ő is nagyon tudatosan vállalta azt az áldozatot, amely egész életét fölemésztette. Sokan szerették volna félreállítani, de ő mindig egyértelműen megfogalmazta: „Amíg élek, szolgállok”. Itt annak a Krisztusnak a szava cseng vissza, aki megfogalmazta: „Nem azért jöttem, hogy nekem szolgáljanak, hanem hogy én szolgáljak másokat, életemet is odaadom másokért”. Miniszterelnökünk egyik beszédében Batthyány Lajos örökösének vallja magát. Batthyány, az 1948-as első szabad miniszterelnök golyó által halt meg. Antall József egy halálosan szorító betegségben is vállalta a napi 14-16 órás idegfeszültséget. Tudván tudta, hogy ez megrövidíti életét. Épp úgy áldozat ő, mint nemzetünk vezetői között a legnagyobbak.

„Erkölcsei erővel”

ANTALL JÓZSEF 1993-BAN első szent királyunk ünnepén a Szent István-i örökségről azt fogalmazta meg, hogy az önállóság és a függetlenség mindenek előtt való. A függetlenség gazdasági, politikai és katonai téren egyaránt abszolút érték volt előtte. Szívügye volt a magyar gazdaság talpraállítása. Elhárította azokat a törekvéseket, amelyek javaink olcsó „kiárusítására” irányultak. Nem tévesztette meg a külföldi tőke kínálata, ő hosszú távon gondolkodott. A politika sokak számára nem több, mint a tömegek ügyes manipulálása. Mások felelőtlen ígéretések színhelyének tekintik a politikai életet. Antall József mindig történelmi távlatokban gondolkodott, ez volt az alapja a legapróbb politikai döntéseinek is. Tudatosan vállalta nemzetünk múltját. Arra törekedett, hogy ezeken a szilárd alapokon épüljön tovább történelmünk. Egy ízben ezt így fogalmazta meg: „Az ősi magyar királyság, az alkotmányos király-

ság és a köztársaság egyetlen egységet alkot.” „Erkölcsi erővel” — itt mindenképpen szólnom kell Antall József nagylelkűségéről. Sajátjának érezte nemzetünk azon jellemvonását, hogy mindig befogadók voltunk és nem kirekesztők. Beszédeiben gyakran idézi első királyunk intelmeit. Megfogalmazza, hogy a Szent István-i államban már felfedezhetjük a demokrácia jeleit Első királyunk fiának lelkére köti, hogy ne legyen egyeduralkodó, hatalmát ossza meg a nemességgel és a papsággal. A népünkre rátelepedő abszolút hatalmak, a demokráciát félreállító hatalmak soha sem a magyar mentalitásból fakadtak, mindig kívülről tuszolták ránk ezeket. Nagylelkűségének legszebb bizonyítéka, hogy újra meg újra bizalmat szavazott azoknak, akik mindenben akadályozták törekvéseit, hogy Magyarország újra teljesen szabad lehessen. Soha senkin nem állt bosszút. A kicsinyes személyeskedést, mocskolódást legtöbbször szóra sem méltatta. Ilyenkor, természetesen, „gőgösnek”, „beképzeltnek” titulálták. Mindig hű volt alkotmányunkhoz, akkor is, ha nagyon sokan vele szemben kijátszották a törvényt. Gondolhatunk akár a halasztgatásokra, akár a minden alapot nélkülöző gyanúsításokra. Előfordult, hogy ráterhelték azt, aminek ő épp ellenkezőjéért harcolt. Mindezt csak egy hallatlan tartással, a lélek mélyéről fakadó derűvel lehetett úgy átélni, hogy közben ő maga ne sérüljön.

Adventi remények

ANTALL JÓZSEF DECEMBER 12-ÉN, ADVENTI IDŐBEN fejezte be földi pályafutását. Mindig ebben az időben, Krisztus születését váró reményekkel emlékezünk rá. A napkeleti bölcsek „éles ésszel” felismerték a Betlehemi Csillag üzenetét, „hittel” nekivágtak a hosszú útnak, a bennük élő „erkölcsi erő” átsegítette őket minden viszontagságon, célba jutottak, hogy leróják a nemzetek hódolatát a Messiáskirály előtt. Csak meg ne fogyatkozzék bennünk az adventi remény! Ez a remény, amely miniszterelnökünk örökségéhez tartozik. Az elnyomatás sötét éveiben „osztályfőnökként” ezt ültette el tanítványai szívébe, a szabadság éveiben pedig 15 millió magyart hívott meg erre az útra. Ez a remény azon „gyermekekben” él, akik végtelen bizalommal Isten tenyerébe helyezik életüket. Hadd idézzem Keresztury Dezső Sokszor című versének záró sorait:

*„Sokszor éreztem: vége van,
megölnek, elvesztem magam,
s mindig túléltem;
sokszor éreztem: eltűnök,
s a nap mindújra kisütött,
valaki lenyúlt értem;
mindig úr lett a vadakon
valami nagyobb hatalom,
s elfértem tenyerében.”*

GRANASZTÓI György, a Közép-Európa Intézet főigazgatója

AZ ÚJ MAGYAR KÜLPOLITIKA ALAPJAI

Antall József öröksége

AKÜLPOLITIKAI VONATKOZÁSOKAT ILLETŐEN, egyrészt azokra a rendkívül intenzív személyes találkozásokra alapozok, amelyek Antall József és közöttem lezajlottak, másrészt pedig azokra a beszédeire és egyéb dokumentumokra, amelyek a tanulmánykötetében is megjelentek. Végül van egy harmadik forrásom is, egy dokumentum — melyből eszmefuttatásom végén idézni szeretnék, s amely, úgy érzem, Antall József sajátos külpolitikai testamentuma volt. Szeretnék egy konklúziót máris előre bocsátani mindezek alapján. Antall Józsefet úgy ismertem meg, mint aki miniszterelnöksége kezdetén már tökéletesen tudta, hogy a külpolitikai vonatkozásban mit akar tenni, hogy mi a teendő. Ez nem isteni szikra volt, hanem egy felkészült embernek a nagyon tudatos koncepciója a magyar külpolitikáról. A másik, amit szeretnék előljáróban megjegyezni, hogy olyan pillanatban, amikor értékvesztett, dezorientált társadalmunkban különösen bicegővé, hiányossá vált a történelmi tudat, a hely és az idő érzékelése, s amikor zavarok vetődtek fel a társadalmi mentalitásban, akkor Antall és környezete a nagy változás idején olyan módon cselekedtek, hogy mintegy pótolták azt, ami a társadalom történelmi tudatából kimaradt, s ami oly fontos volt ebben a döntő pillanatban. Tölgyessy Péter itteni fejtegetését azért tartom érdekesnek, mert kiviláglik belőle, hogy olyan közjogi szemlélet valósult meg Antall József gondolkodásában, amelynek igen régi hagyományai vannak Magyarországon. Tehát nem egy akarnoknak, egy szubjektív személyiségnek a rögeszméiről van szó az ő esetében, hanem olyan dolgokról, elvekről, amelyeknek igen komoly a hagyománya a magyar gondolkodásban.

A magyar külpolitikát illetően Antall fő gondolatai világosan megragadhatók. Egyrészt azt mondja, hogy Magyarország a Nyugattól mindig támaszt várt. A Keletet vagy a Délt hatótényezőnek tekintette, és esetenként a magyar külpolitikai gondolkodás egyéb tényezőket is bevont a cselekvésébe. Ilyenek voltak a Bizánccal, az Ottomán birodalommal fenntartott kapcsolatok. Ennek a magyar külpolitikai gondolkodásnak, amelynek tehát ezeréves tradíciója van, a célja a térség stabilitásának a biztosítása.

A másik, amit Antall kifejt tanulmányaiban az az, hogy a középkori államiság elvesztése óta tulajdonképpen a magyar külpolitikai gondolkodásban fellángolások voltak csupán: idesorolja a Rákóczi-szabadságharcot, illetve 1848-49-et, amikor tudatos külpolitika, a hagyományoknak megfelelő külpolitikai gondolkodás érvényesült; de emellett megjelenik egyre hosszabb időszakokban a magyar külpolitikai gondolkodást a legjobban veszélyeztető provincializmus. A provinciális gondolkodásban — maradjunk ennél a kifejezésnél — a probléma az, hogy elhalványulnak a főbb politikai erővona-

lak, a társadalom és maga a külpolitika nem képes fölmérni, hogy abban a világrendszerben, amelyben él, tulajdonképpen mik a lehetőségei, mik a kötelességei.

Antall harmadik fontos gondolata az, hogy ennek a már kicsivé lett országnak a kényszerhelyzeteiért nem Magyarország a felelős. A kényszerhelyzeteket a nagyhatalmak hozzák létre, és ezeket komoly felelősség terheli értük.

A két világháború közötti időszakban az új békerendszer súlyos következményeket rótt a méretében összezsugorodott országokra. A fasizálódó, sovinizta országok gyűrűje vette körül, amihez a korszak folyamán egyre erősödő nácizmus és bolsevista fenyegetés társult. A magyar társadalom demokratikus hagyományai és kulturális érettsége folytán, a súlyos külső és belső torzító hatások dacára, megőrizte alapvető pozitív tulajdonságait, ami jól kifejeződött a külpolitikában is. Hitler-ellenes és antibolsevista maradt, angolszász orientáció jellemezte. Különleges jelentőséget kell tulajdonítani annak is, hogy ez a politika jól ismerte a közép-európai valóságot. Csak zárójelben jegyzem meg, hogy Antall különösen nagyra tartotta Teleki Pált, a kiváló földrajztudóst. Teleki, mai szóval élve egy sajátos geopolitikai gondolkodást képviselt, s különösen sokat tett mind ezért.

Magyarországon a politikai elit elutasította a hitleri orientációt, (míg maga a német szellem, a német politika, a német kultúra, és a német szellemi hatások igen erősen jelen voltak). Antall több ízben is rámutatott, hogy egészen az ország náci megszállásáig a magyar külpolitika mérsékelt volt, nem fogadta el a német hegemon törekvéseket a térségben, így a megszállást sem.

MI TÖRTÉNT 1944-45 UTÁN? Ezt azért kell külön kiemelni, mert úgy érzem, hogy itt tudjuk tetten érni Antall külpolitikai gondolkodásának egy nagyon fontos, személyes, mélyen átélt mozzanatát. Egyrészt a szövetséges, benne a szovjet megszállás mellett megvalósult '44-45 után a parlamenti demokrácia. Tehát sajátos kettősség jött létre, hiszen megszállás volt, másrészt az új parlamenti demokrácia kibontakozása is elkezdődött. Az egész országban — emlékeztetett többször Antall — erős volt az Amerika-barát érzés.* Kifejtette, hogy őrá is, és a kortársaira is a jaltai egyezségeket követően teljes tétovaság volt a jellemző, de Walter Lippmann, a kiváló amerikai publicista könyve, amely '44-ben íródott és '46-ban már magyar nyelven is megjelent, megrázó hatást tett rá és környezetére. Megértette általa, hogy mit jelent az atlanti orientáció, és megértette azt is, miért kerültünk rendkívül szorult helyzetbe. Azt mondja, világossá vált, hogy az atlanti közösség akkor csak az Atlanti-óceán két partján fekvő országokat jelentette az amerikai gondolkodásban, gyakorlatilag a rajnai Európát, a túlsó oldalon pedig

* L. különösen a NATO 10. munkaműhely-tanácskozásának nyitóbeszédét a Parlament felsőházi termében, 1993. június 3-án. Antall József: *Modell és valóság* II., 358. o.

az Amerikai Egyesült Államokat és Kanadát. Németország, de főleg a Németországtól is keletebbre lévő Közép-Európa az amerikai stratégiai gondolkodásban akkor még nem játszott szerepet. A kontinentális Európát tehát a nyugati és az orosz érdekszféra összeütköző zónájának tekintették, ez volt érvényes Magyarországra is, sem több, sem kevesebb.

VAGYIS ANTALL FÖLISMERÉSE AZ VOLT, és ez volt a generációjának kétségbeejtő fölismerése is — ezt nyugodtan mondhatom, mert ez apám generációja is volt, és én ezt mélyen átéltem gyerekkoromban a családi beszélgetések idején —, hogy a Nyugat nem vállalja, hogy Közép-Európa érdekében ütközzön az oroszokkal. Azt javasolja helyette, hogy ezek az országok legyenek semlegesek. A vidéki és a városi polgárság szétzilálása, megsemmisülése később kezdődött el, de a demokratikus gondolkodású polgári elit számára már ekkor felrémlt a veszély. Csak zárójelben jegyzem meg, itt lehet megérteni a fonákját azoknak a gondolatoknak, amelyek ma Magyarországon azt hirdetik, hogy legyünk semlegesek. Az amerikai politika számára a háború után a mi területünk mindenesetre elérhetetlen terület volt, és ez a fölismerés sajnos fokról-fokra eluralkodott a magyar értelmiség elitjében, sokkolta bizonyos értelemben már akkor, amikor maga a kommunista fordulat még csak készülődőben volt.

Mi történt 1989-90 után? Mindenekelőtt ennek a személyes indíttatásnak a birtokában Antall nagyon határozottan és nagyon gyorsan fölismerete, hogy térségünk többé nem maradhat semleges, és hogy ez a külpolitikai fordulat óriási jelentőségű. Éppen ezért volt az élharcosa, sőt bizonyos értelemben a főszereplője a Varsói Szerződés illetve a KGST fölbomlasztásának is. Nekem is elmondta, hogy Gorbacsovnak kifejtette: az amerikaiak európai katonai jelenléte stabilizálja Európát, így Közép-Európát is, és a német egység és az európai egység ennek a stabilizációnak a jegyében fog megvalósulni. Mindez alapvető szovjet érdeket is szolgál.

Így alakult ki az a külpolitikai gondolkodás, amely minőségénél fogva a magyar történeti gondolkodás és a magyar külpolitikai gondolkodás legmélyebb hagyományaira támaszkodott. Antall el tudta fogadtatni az egész társadalommal azt, hogy alaptételünk az európai integráció, a transzatlanti gondolat, aktívnak kell lennünk az orosz politikát illetően, és a szomszéd országokhoz pozitív viszony kell fűzzön bennünket.

Ami az európai integrációt és a transzatlanti köteléket illeti, Antall, külpolitikájában, minden lehetőséget fel kívánt használni arra, hogy e kapcsolatok megszilárduljanak. Így vált lehetségessé, hogy — hangsúlyozom — hatpárti konszenzussal, a magyar külpolitika egyik legjelentősebb fordulata zajlott le az úgynevezett AWACS-gépek befogadásával. De egyidejűleg azt is hangoztattuk mindig, hogy a magyar külpolitika törekvései nem veszélyeztetik Oroszországot, ellenkezőleg: elősegíthetik a megfelelő kapcsolatok kialakulását.

A másik külpolitikai alapelve, amelyet sikeresen alkalmazott, a következő: a közvetlen szomszédokkal jó kapcsolatban kell lenni, de előfeltétel, hogy jól bánjanak a kisebbségeinkkel. Ez afféle sine qua nonja volt a magyar külpolitikának az Antall-Boross-kormány idején. Hasonlóan jó kapcsolatban kell lenni az antalli koncepció szerint a mögöttük lévő második, tágabb régió országaival is, mindezek között Oroszországgal, Ukrajnával, Lengyelországgal, Csehországgal, Bulgáriával.

Szeretnék kitérni ezzel kapcsolatban még valamire. Mostanában sokszor fölvetődik, hogy az antalli külpolitikának efféle hármas egysége volt, amely egyrészt az euroatlanti integrációt, másrészt a szomszédokhoz fűződő kapcsolatot, harmadrészt a határon túli magyarok kérdését foglalta volna egybe. Ez lett volna a magyar külpolitika hármas tagozódása a nagy változás óta. Én személy szerint ezzel az értelmezéssel soha nem értettem egyet, most sem tudom elfogadni. Miért? Azért, mert akkor, amikor Antall kijelentette, hogy lélekben tizenötmillió magyar miniszterelnöke kíván lenni, egyértelműen kifejezte, hogy a határon túl élő magyarságnak a problémája nem külpolitikai kérdés: az a magyar kultúra, a magyar politika kérdése. Éppen emiatt, bár a külpolitikában komoly vonatkozása lehet mindannak, ami a kisebbségeinket érinti, de alapvetően nem egyszerűsíthető, nem fokozható le külpolitikai ügynek az, hogy mi történik a határon túl. Példával is érzékeltetve: Antall közjogi felfogása éppen emiatt tartotta olyan elvi jelentőségűnek, hogy a Határon Túli Magyarok Hivatala ne tartozzék a külügyminisztérium alá, hanem közvetlenül a miniszterelnök felügyelje. Csak örülhetünk, hogy a helyzet ebben a vonatkozásban is változatlan maradt. Ez a megkülönböztetés nagyon fontos problémát takar, és időről időre emlékezni kell rá.

VÉGÜL SZERETNÉM RÖVIDEN JELEZNI, hogy Antall külpolitikai gondolkodása nem állt le a közép-európai régió, illetve az integrációs problémák témakörénél. Elemzéseiben végig jelen voltak azok a fejtegetések, amelyek például az iszlám fundamentalizmussal, mint a 20-21. század egyik legveszélyesebb destabilizáló tényezőjével foglalkoztak. Antall volt az egyetlen jelentős közép-európai politikus, aki állandóan visszatért Törökország különleges, kiemelkedő földrajzi-, kulturális- és politikai helyzetére. Hadd tegyek itt egy személyes megjegyzést: a munkamódszerünkhöz tartozott, hogy időről időre felkerestem a miniszterelnököt, aki helyzetelemzéseket adott a térség legfontosabb külpolitikai problémáiról. Majd fölkerestem partnereimet, mindenekelőtt a NATO főtítkárárt, a brüsszeli nagyköveteket, és ezeket az elemzéseket Antall üzeneteként továbbadtam nekik. Igen nagy sikere volt kristálytisztá logikájú fejtegetéseinek. De értékes, konkrét eredménye is. Egyet domborítanék most csak ki, azt, hogy részben ezeknek, részben Antall következetes állásfoglalásainak köszönhetően a törökökkel való együttműködés a NATO-ban egészen kiváló volt egy olyan pillanatban, mikor a vajdasági magyarok sorsa miatt különösen aggódtunk. A törökök voltak az egyetlen partnereink, akik teljes mértékben átértézték saját gondja-

ik miatt azt, hogy mit jelent ez a fenyegetettség az etnikai tisztogatás árnyékában, és a török diplomácia, a török diplomatáknak a NATO-n belüli súlya bizony nekünk segítséget adott a brüsszeli hétköznapi munkánkban. E tényleges segítség formájában Antall komoly elismerést kapott azért, hogy átfogó külpolitikai koncepciójának az egyik központi tényezőjévé tette Törökország különleges jelentőségét.

HADD EMLÍTSEM EGY MÁSIK KIVÁLÓ FELISMERÉSÉT: azt, hogy Ukrajna helyzetét a magyar külpolitika folyamatosan nyomon követte. Antall fölismerte, hogy Ukrajnának különleges szerepe van a térségben az orosz expanzió esetleges feltámadása miatt. Ráadásul Ukrajna a térség meghatározó országává válhat.

Egy harmadik fejtegetése a NATO-ban szintén komoly érdeklődést keltett, mert nemcsak híres, a sajtóból is ismert telefonbeszélgetésében állt ki Jelcin mellett, hanem azokban az általam közvetített üzenetekben is, amelyek Jelcin személyére vonatkoztak. Kifejtette: kezeséget vállal azért, hogy Jelcin alapvetően demokratikus gondolkodású ember, mérsékelt politikus, aki elmondta neki, hogy Oroszország nyugati határa a Nyugattal való együttműködés határa kell, hogy legyen, és nem a konfrontációé. Déli és keleti határunk mentén konfliktusban állnak az ázsiai országokkal — mindenekelőtt Kínával, azok terjeszkedése miatt. Elmondhatom, hogy ebben a fontos kezdeti időszakban Antall vélekedése pozitív visszhangot váltott ki Jelcinnel kapcsolatban is, de a magyar külpolitikára is jó fényt vetett, mert higgadtan és pozitívnak bizonyult a nagy keleti országgal szemben, ami nem mindig jellemezte a többi visegrádi partnert.

Értékelve Antall József külpolitikai tevékenységét egy Adenauer-, egy De Gaulle-formátumú politikushoz hasonlítanám őt, akinek képe volt arról, hogy mi a térség, hogy az országnak mik a lehetőségei, hogy honnan jön, és merre kell tartania. Tisztázta a magyar külpolitika elveit és alkalmazta őket az új viszonyokra, és ezáltal megalkotott valamit, ami ellentéte a provinciális külpolitikai gondolkodásnak.

Kulcsfontosságúnak tartom a transzatlanti gondolattal és az európai integrációval kapcsolatos állásfoglalást. Miért? Antall érezte, hogy a magyar társadalomban vannak olyan erők, pártok, amelyek a nemzet problémáját nem úgy értik, ahogy ő, akik számára a mérsékelt polgári nemzetfelfogás idegen, sőt akár egyenesen ellenszenves. Mégis, úgy érezte, hogy konszenzusra van szükség, vagyis az egész ország érdekeit kell képviselni ebben az integrációs törekvésben. Ezért történt az, hogy Antall József tényleges konszenzust hozott létre a külpolitikában, mondhatni minden területen. Felfogása szerint mind a hat parlamenti erőnek egységesen kellett azok mögött a külpolitikai célok mögött kiállnia, amelyek az ország történeti adottságából következnek. Én úgy érzem, hogy a politikai zsenije ebben a konszenzusteremtésben is jól megnyilvánult.

BEFEJEZÉSÜL, RÖVIDEN fejtegetéseim harmadik forrása, az 1993. december 15-i keltezésű ún. magyar *Position Paper*. Szeretném elmondani, hogy azok voltak az utolsó beszélgetéseink, amelyek során a dokumentum egyes részleteit finomítottuk. A kölni kórházi kezelés során telefonon ismertettem vele egy elképzelést, amelyet ő helyeselt, és amelynek az lett volna a lényege, hogy az 1994 januári NATO-csúcs előtt dokumentumban foglaljuk össze a magyar külpolitika alapelveit és fő törekvéseit. Mint emlékezetes, röviddel utána ez a csúcstalálkozó fogadta el az ún. békepartnerségről szóló dokumentumot. Magyar részről a lázas előkészületek idején hallatni kívántuk hangunkat, tisztázni kívántuk az atlanti közeledés számunkra fontos elveit. Antall József a legapróbb részletekig végiggondolta a szövegelképzelést, és természetesen számos módosítást is tett rajta. Olyan szöveg keletkezett, amelyre két év elteltével is úgy tekinthetünk vissza, hogy az abban kifejtett alapelveket illetően nem történt változás.

Az iratot nyugodtan tekinthetjük Antall külpolitikai végrendeletének, hiszen a halálát követő nap dátumát viseli. Hadd ismeressem legalább a bevezetését, mert az végül is az Antall-féle logika jegyében elhelyezi az országot a külpolitikai gondolkodásban, az akkori és a mai külpolitikai problémák hálójában.

A bevezetés tehát a következő:

„Magyarország elhatározott politikai szándéka, hogy meggyorsítsa saját euroatlanti biztonsági integrációját. Valamennyi parlamenti erő — kormányzó és ellenzéki — egyetért, hogy Magyarország, amilyen gyorsan csak lehet, váljon a nyugati biztonsági rendszer tagjává. Ehhez az ország rendelkezik a szükséges politikai és gazdasági előfeltételekkel. A magyar közvéleményben igen erős a Nyugathoz való tartozás tudata és vágya. Kulturális egységet, hosszú és meghatározó történeti hagyományok közösségét érzik bele a magyarok, erősen él az a meggyőződés, hogy az ország geopolitikailag a Nyugat része. Magyarország saját biztonsági integrációját az őt körülvevő térség igen komplex viszonyainak ismeretében tartja szükségesnek. Saját sorsát elválaszthatatlannak tartja más, szomszédos és közeli, új demokráciák sorsától. Megítélése szerint nekik is mielőbb az euroatlanti közösség részeivé kell válniuk. Közép- és Kelet-Európa stabilitása nem alapulhat a kirekesztésen, hanem széles körű biztonsági integráció formájában kell megvalósulnia. A biztonság a kölcsönös érdekek elismerésén, az önkorlátozáson és a partnerségen alapszik. Mindez politikai érettséget igényel. A politikai érettség fokmérője a demokratikus struktúrák tartós létrejötte, a szabadpiaci gazdaság, a haderő polgári ellenőrzése, a társadalom elkötelezettsége az euroatlanti értékek és politikai célkitűzések iránt. A politikai érettség része az is, hogy az ebből a szempontból még a folyamat elején tartó országokat is el kell fogadni, mint együttműködő partnereket. Magyarország meggyőződése, hogy az európai stabilitás egy és oszthatatlan, megerősítése, fejlesztése csak az intézményes biztonsági kapcsolatok jegyében, hiteles szövetségi rendszer keretei között képzelhető el. Az intézményes kapcsolat konszolidálhatja az új demokráciákat, megbízható külpolitikát, az emberi és kisebbségi jogok korrekt kezelését alapozhatja meg.”

Úgy érzem, hogy ez a néhai miniszterelnök elhunytakor készült, az ő keznyomát viselő, s az ő szellemiségét tükröző összegezés az, ami a mai magyar külpolitika alapvetése, illetve az kell, hogy legyen.

SZABÓ Tamás országgyűlési képviselő, volt privatizációs miniszter

SZABADSÁG ÉS TULAJDON

ENNEK A KONFERENCIÁNAK SOKKAL NAGYOBB A JELENTŐSÉGE, mint egy tisztes megemlékezés. Négy szempontot szeretnék a fontosságához kiemelni.

Először is, szükség van homály-oszlatásra egy jövőbe látó és előre tekintő, önfeláldozó államférfi tevékenysége körül. Hozzásegít ez a rendezvény is, hogy a nemzet tagjai szemében a maga valóságában jelenjen meg a század legnagyobb államférfija, hogy bekerüljön a nemzet szeretett nagyjai közé, akinek kirakják a fényképét a tisztaszobákba és a dolgozósobákba, és aki bekerül a nemzeti mitológiába.

Másodszor, a politikai életnek van szüksége erre az áttekinítésre, mert a politika választút előtt áll. A kérdés az, hogy a mérséklet és a realizmus, a felelősségteljeség, az alázat lesz-e érték az emberek számára, vagy az illúziókeltés, a handabandázás, a nagyotmondás és a rendezetlenség. E világos kérdésben meglehetősen jó eligazodást ad, ha megismerkedünk Antall József munkásságával.

Harmadszor, az MDF is választút előtt áll. Ebben a pártban az a kérdés, hogy az európai pártok családja számára világos utat követő, a néppártoknak megfelelő és az átlagembereknek bizalmat sugárzó politikai erő lesz-e, vagy végleg belesüllyed abba a lelkes, de zavaros, homályos, amorf alakzatba, ami a kezdetek kezdetén volt, s ami kevés kivétellel az összes pártot jellemzi.

Negyedszer, az a jelentősége, hogy sikerül-e megállítani a reális, megvalósítható és elfogadható politikai gondolkodás háttérbe szorítását, az „antalltanítást”, ami fő jellemzője a „nagypolitika” szándékainak mind a jobb-, mind a baloldalon.

Mindezekhez van egy jó alap, ez pedig az, hogy Antall József népszerűsége emelkedőben van. Ma már még egyszer annyian tartják jobb miniszterelnöknek, mint a mostanit, annak ellenére, hogy célkitűzései, szándékai és tettei még mindig meglehetősen ismeretlenek az emberek előtt. A héten egy alföldi nagyvárosban nagyobb közönség előtt beszéltem gazdaságról, politikáról, s ott valaki megkérdezte, hogy gondolt-e egyáltalán Antall József a kisemberre, az átlagemberre, a miniszterelnök munkáját, feladatait végezve?

Lehet, hogy nem mondta el minden nap, hogy ő a kisemerek pártján van, de szeretném bemutatni, hogy gazdasági elképzelései és céljai az emberek felemelését, felemelkedésük lehetőségének megteremtését is szolgálták.

A szabadság és a tulajdon Kölcseytől választott jelszava az ő számára a gazdasági rendszer-átalakítás alapjait jelentette. Kifejezte hitét abban, hogy az önállóság és a felelősség az, ami az emberek tehetségét és erejét a felszínre hozza. Egy nemzet helytállását a nemzetek óriási versenyében csak az értékeiket felszínre hozni képes és azzal élni tudó emberek közössége teremti meg. Ez a jelszó kifejezi azt is, hogy a másra mutogatás, a sült galambra, vagy a felsőbb hatalomra várás rombol, gátol, fékez és a versenypálya szélére sodor. Erősen sugározza, hogy a korlátok felszámolása nélkül nincs olyan tér, ami- ben az egyének kibontakoztathatják mindazt, amit értéként hordoznak. Ezek együttese a szabadság és a tulajdon pedig olyan magabiztosságot is kölcsönöz, amely jó alapul szolgálhat az együttérzéshez és a szolidaritáshoz.

ANTALL JÓZSEF ALAPELVEI KÖZÉ TARTOZOTT, hogy a politika attól méretik meg, hogy hogyan sáfárkodik az emberek összecso- gatott verejtékével. Ebből a szempontból nagyon káros politi- kai örökséggel kellett a szabadság és a tulajdon világának kereteit kialakítani, mert évtizedekig rosszul sáfárkodtak az emberek erejé- vel. Az eredmény nem csak egy bukott politikai rendszer, bukott fél világrendszer — vagy félvilági rendszernek is mondhatnám —, bu- kott politikai elit és általában is elutasított politika volt, hanem szét- zilált, megfoghatatlan tulajdonlás, versenyben alulmaradt gazdaság, a szabadság vágyának hiánya, az akolszellelem és az önállótlan- ság, a leromlott egészség, és a hit, magabiztosság és tettekkészség hiánya.

Ahhoz, hogy éppen az ellenkező irányba induljanak el a dol- gok, a konzervatív politikusok habitusától majdnem távol álló me- chanizmusokat, kényszereket és beavatkozásokat kell végrehajtani a gazdaságban és a társadalom egészében. Paradox módon majdnem forradalmat kellett csinálni, legalábbis hatásában és következménye- iben, még ha alkotmányosan, a jog talaján és a parlamentáris jogál- lam eszközeivel is.

Antall Józsefnek határozott képe volt a kialakítandó gazda- ságról. E látomás alapelvei a következők voltak:

Meg kell teremteni a verseny kényszerét. Törekedni kell a versenykorlátozás megsemmisítésére, akár az állam égisze alatt tör- ténik az, akár monopolizált szerkezetek adják is az alapját.

Szélesíteni kell a lehetőségeket és olyan kereteket kell terem- teni, ami a verseny kényszerét a feltételek oldaláról megteremti. Ne csak kevesek élhessenek a verseny helyzetével, mert az rövidesen újabb monopolizálódáshoz vezet és újratermelődik az egész silány- ság, ahogy Marx mondaná.

A lehetőség nemcsak jogi átalakulást kíván, hanem a tulaj- don rendszerét kell alapvetően olyanná alakítani, ami az érdek és a kényszer, a lehetőség és a verseny alapján új mentalitást, új magatar- tást, a tulajdon védelmét és építését hozza meg.

Mindez megvalósíthatatlan a politikai tanítás végrehajtása nélkül, ami azt jelenti, hogy a hatalom ne „nyomja előre” a gazda-

ságban saját politikai elitjét és támogatását, ne kivételezzon és ne adjon menleveleket.

A zártság feloldása előfeltétele a felemelkedésnek, s ezt csak egy másik világrendhez való átkötés tud feltételeként megteremteni. Ez az öt, a szabadság és a tulajdon eszményéből következő alapelv vezette azt a gyakorlati politikát, ami bár a polgárok számára nem tette evidenciává annak helyességét, de ami gyökeresen és visszafordíthatatlanul a versengő magángazdaság, a szabad piacgazdálkodás rendszerét vezette be, annak minden előnyével és hátrányával.

Az általa irányított folyamatok olyan makacs következményűek, hogy az üres szócséplést, az ügyetlenséget és az érzéketlenséget leszámítva lényegében nem tudtak az utód politikai irányítók sem eltérni tőlük.

Egyetlen példán szeretném bemutatni azt a folyamatot, ami a szabadság és tulajdon rendszerének újjáéledéséhez, vagy inkább kiépüléséhez vezetett, mégpedig a tulajdon példáján.

A magántulajdon történelmileg rendkívül rövid idő alatt uralkodóvá vált. 1994 közepére a nem állami szektor adta a nemzet jövedelmének több mint 65%-át. Milyen eszközök és módszerek segítették ezt a robbanásszerű, ha úgy tetszik, „konzervatív forradalmi” átalakulást?

Antall József minden alapvető kérdésben összevont terápiát alkalmazott, amiben benne volt az egyének és gazdasági tényezők belső vezénylete, akarata, hajtóereje, a körülmények kényszere, a jog direktívái, illetve az intézmények segítségével.

A tulajdon alapvető átrendezését négy nagy képződmény valósította meg. A belső vállalkozási szabadság hatására felépülő új, kicsi és közepes magánszektor; a külföldiek szabad piacra lépése miatti új, a külföldiekkel vegyes tulajdonú, vagy külső tulajdoni szektor; az egyének vagy csoportok által megragadott és átvett korábbi közös, illetve állami tulajdon; végül a jogtalanság és törvénytelenségek évtizedes mulasztásának lezárása a kárpótlás révén.

Mindegyik nagy tulajdon-átalakító folyamat mélyén ott lapul a szereplők erős önérdeke, a külső kényszer, a jog parancsa és egy támogatási szándékkal létrehozott intézményi keret. Ezek egyenes hatása hozta a robbanásszerű átalakítást.

Még szűkítve a példa körét; nézzük meg kicsit közelebbről a föld-magántulajdon helyreállítását.

NEM HISZEM, HOGY BIZONYÍTÁSRA SZORUL az emberek elemi érdekelttsége abban, hogy elkonfiskált, vagy elbirtokolt javaikat visszakapják. Ha nem így lenne, nem lenne ma hatszáz-ezer földtulajdonos Magyarországon. Ahhoz azonban, hogy vágyuknak, birtok utáni nosztalgiájuknak és vonzalmuknak meg lehessen felelni és a cselekvés terére lehessen terelni az indulatokat és óhajokat, alkalmazni kellett egyrészt a közvetett kényszert, másrészt a jog direkt parancsát és a dolgokat mederben tartó szabályozó szerepét. A kényszer részben az volt, hogy a szövetségi típusú képződmények az állam direkt támogatására nem számíthattak, másrészt a

félelem motiválta a cselekvést, hogy ha nem lépek én, lép más, és ő viszi el az én lehetőségemet. A jog a szövetkezeti törvénnyel és a kárpótlási törvényekkel cövekelte ki az utat, írta le a közlekedési szabályokat a magánosítás járatlan és úttalan útjain, végül az állam áldozott intézményekre (Kárpótlási Hivatal, Földhivatal), hogy az embereket segítse a cselekvésükben.

LEHET KÜLÖNFÉLE SZEMPONTOKBÓL BÍRÁLNI a föld magánosításának rohamos folyamatát, de három dolgot le kell szögezni. Egy: nem volt olyan reális elképzelés, amelyik ennek ellent tudott volna állni. Kettő: nem volt olyan reális elképzelés, ami a vagyoni kárpótlásra más megvalósítható módszert javasolni tudott volna. Három: a földmagánosítás gyorsan és rendezetten lezajlott, és a mezőgazdasági termelés visszaesését nem lehet erre a folyamatra fogni, még ha a korábbi kiváltságos szektor ezt előszeretettel hajtogatja is. A végeredmény pedig a siker. Bizonyítéka, hogy a termőföld több, mint 90%-a, az erdő több mint fele magánkézben van, megadva azt az alapot és hajtóerőt, ami nélkül a versenyben helytállni mezőgazdaság a világon sehol sem tud.

Sorra vehetném az állami szektor eladását, az önkormányzati tulajdonlás megteremtését, a külföldi tulajdonú új szektor létrejöttét, de e folyamatok a jelen, lényegre törő vizsgálódás kereteit meghaladják. A tények a szabadság és tulajdon jegyében magukért beszélnek. Több mint egymillió piaci szereplő van az országban. Félmilliónál több földtulajdonos, hatszázezer egyéni vállalkozó, kétszázezer társaság legalább egymillió tulajdonossal, kétszázezer dolgozói tulajdonos, tízezernél több vegyes vállalat, több mint nyolcmilliárd dollár pótlólagosan beáramlott friss tőke. Ezek együtt megállították a két évtizedes stagnálást, és alig két év után, 1993 közepétől egy egészséges növekedés pályájára állították a magyar gazdaságot.

Az előbb azt a kifejezést használtam, hogy a folyamat visszafordíthatatlan. Igen, a globális kép szempontjából feltétlenül az. De a politika a maga érdeke szerint tudja befolyásolni a dolgokat, ha akarja. S amiben letértek az egészséges gazdaság útjáról a szocialisták és a szabados demokraták, az éppen a gazdaság politikátlanításának visszafordítása. Csapatokat és egyéneket segítenek a versenyben előbbre jutni, kivételeznek és hatalmi erővel segítenek legyőzni a versenytársakat. Támogatják a verseny kiiktatását saját garnitúrájuknak, hogy politikájuk támasza legyen. Ez nem azért káros pusztán, mert erkölcsstelen, hanem azért, mert a verseny csökkentése visszaveti a nemzeti teljesítményt, és így újra csökken az esélyünk a nemzetek versenyfutásában előbbre kerülni.

A politika megújítása elengedhetetlenné vált. Az erős, világos irányultságú, józan mérséklet politikája szükségesebb, mint valaha. Igen, az antallizmusra van szükség. Ennek megvalósítása azonban a politikai közép-erők összefogását, ha nem egyesítését követeli meg. Ha vannak, akik helyesnek tartották és tartják az antalli politikát, azoknak most az a feladatuk, hogy a közép-erők pártjának, az

átlagember pártjának a megalkotásán munkálkodjanak, mert csak ilyen politikai erő képes az álmokat cselekvéssé változtatni.

Antall József emberként is csodálatos volt. Én — bár már túl voltam a rajongó ifjúkoron, amikor megismertem — nagyon megszerettem őt. Ez, mondhatnánk, nem okvetlenül közügy. Az viszont igen, hogy azóta sem találkoztam olyannal, aki új világot álmodni, annak megalkotásához csapatot összefogni és mindezt cselekvő akarrattá, tettekkel varázsolni képes lenne. Ha nem találunk ilyen, egy emberben koncentrált erőt, segítsünk legalább egy összefogott politikai tömböt megteremteni, ami tovább vinné Antall József konzervatív forradalmát.

MÁDL Ferenc akadémikus, volt tárca nélküli miniszter, valamint művelődési és közoktatási miniszter

FELELŐSSÉG A KULTÚRÁÉRT

AKORMÁNY AZON TAGJAI KÖZÉ TARTOZTAM, aki úgy lett a kormány tagja, hogy nemcsak hogy nem ismerte Antall Józsefet korábban, de nem is találkozott vele. Én Antall Józsefet, ellenzéki politikusként, addig csak a tévében láttam, amíg nem lettem a kormány tagja. Ezt követően kapcsolatunk természetesen nagyon intenzívvé vált, nem csak a kormányülések keretében, hanem személyes megbeszéléseinken is. Két éven keresztül az én hivatalom is abban az épületben volt, ahol az ő hivatala, nevezetesen a Parlamentben és sokszor a késő esti órákban átszólt, hogy jó volna erről arról beszélgetni. Különösen akkor beszélgettünk sokat, amikor a kultusztárca átvételéről volt szó.

Azt hiszem, igaz kép alakult ki akkor bennem az ő belső értékrendjéről, gondolati gazdagságáról, műveltségéről, egyebek között a kultúrát illetően is. Amiről itt szólnék röviden, az ő kultúrpolitikai koncepciójának elemei, amiket a kormányzat és a támogató politikai erők élén megvalósított. A kultúrát egy kicsit tágabb értelemben érteném és értette ő is. Igen a kultúrát az emberi szellem legmagasabb rendű alkotásai: a filozófia, az etika, a vallás, a művészetek, az irodalom, a zene alkotásai jelentik. Szélesebb értelemben azonban a kultúra több, és ennek folytán a kultúrpolitika is. Átfogja az oktatást, átfogja a tudományt, átfogja az olyan fogalmakat is, mint a környezeti kultúra, sőt az étkezési, az öltözködési kultúra és így tovább.

Tehát egy általánosabb értelemben vett kultúrpolitika az, amiről sokat beszélünk, és aminek a megvalósulása ennek a kormányzatnak a kultúrpolitikájában megjelent. A fogalommal talán nem érdemes többet foglalkozni, csupán egy érdekes történet: Malraux, a nagy író, tíz éven keresztül a De Gaulle-kormány kultuszminisztere írja Antimemoár című könyvében, hogy nagy sikert aratott a Minisztertanácsban azzal, hogy közölte: ő az egyetlen miniszter a

kormányban, aki nem tudja, mi az, hogy kultúra. Annál többet tett a kultúráért, valóban átrajzolta a francia kultúra arculatát és azt kell mondjam, hogy az a négy év, amely megvalósította, kifejezésre juttatta, kibontotta az antalli koncepciót, a koalíciós politikai erőknél a koncepcióját a kultúrpolitika területén, valóban átrajzolta ennek a szélesebb értelemben vett kultúrának az arculatát Magyarországon.

Sok szót ejtettünk a kultúra fontosságáról ezekben a beszélgetésekben, amelyekben jelentkezett az a mély etikai, kulturális, műveltségi és politikai értékrend, amely őt és csapatát — szélesebb és szűkebb értelemben — egyaránt jellemezte. Amikor mindig csak a gazdaságról esik szó, nem árt a kultúra rendkívüli fontosságára emlékezni. Hadd tegyek egy-két rövid utalást azokra a beszélgetésekre, amelyek erről szóltak. Téma volt például, hogy a Római Birodalom mitől lett olyanná, amilyen valójában lett, hogy Európa arculatát hosszú évszázadokra meghatározta. Antik szerzőkre hivatkozott, akik megállapították, hogy Róma nem a légiók erejétől lett naggyá, hanem kultúrájától, amely megteremtette a latin írást, megteremtette azt a művészeti értéket, amit Európára és ránk hagyott, és akkor is nagyra becsültek; amely magába szívta a görög kultúrát, utakat épített, filozófiát és olyan jogrendszert hozott létre, ami azóta is meghatározza az európaiak, sőt nem csak az európaiak gondolkodását. A kultúra volt az, ami Rómát igazából naggyá tette.

EMLÉKSZEM, SZÓBA KERÜLT A HUMANISTÁK KÖRÉBŐL például Erasmus is, aki akkor a legkifejezöbben, a legjobban fogalmazta meg a humanizmus szerepét Európában, mint ami Európa egységét kifejezi és képes feloldani a nagy civakodásokat, háborúkat. Egyébként Dante után ő volt az első, aki az európai gondolatot kifejezésre juttatta, hangsúlyozom, a kultúra jegyében. Ő mondta először, hogy szükség van egy európai egyesült államokra. Természetesen, szóba került Robert Schumann, aki az egyik megalkotója, megálmodója volt az Európai Gazdasági Közösségnek, aki épp annak jegyében hangsúlyozta, hogy Európa mindenekelőtt kulturális közösség, amely a múltból nőtt ki, amelynek a kultúra kohéziós értékei nélkül igazából nincs tartós létjogosultsága. Erre a kultúrára épült az, amit ma Európának hívunk. Ez adott keretet az európai műveltségnek, az európai etikai értékrendnek, az ún. európai örökségnek. Ennek lényege az antikvitás, ahogy ezt megkeresztelte a keresztény Róma, és ezáltal Európa-szerte és világgá vitte ezt az értékrendet. Ez a keresztény etikai értékrend a zsidó, görög, római antikvitásból származott át Európába, ahol és ahonnan a kereszténység útján lett az európai kultúra hordozója az egész világban.

A kultúrának erre a fontos szerepére nem csak az elkötelezett etikusok, moralisták, filozófusok, politikusok utalnak, hanem hadd idézzek két nagyon híres természettudóstól is egy-két mondatot. Heisenberg egy magyarul is megjelent munkájában azt mondja, hogy Max Weberrel ért egyet, aki szerint az európai pragmatizmus a kereszténységre alapozza a maga etikáját. Ha megnézzük a nyugati ember válaszait arra, hogy mi a jó, mi a rossz, miért érdemes küzde-

ni, látni fogjuk, hogy ezek a kereszténység normáit tükrözik. Ha egy nap kimerül ez a mágneses erő, amely felé a Nyugat emberének iránytűje mutat írja Heisenberg —, akkor iszonyatos dolgok történnek velünk, az emberiséggel, rosszabbak az atombombánál, rosszabbak a haláltáboroknál. A másik tudós, Einstein azt mondja: „Jelzést akarok adni arról, hogy bár az emberiség laboratóriumokból él és nem oratóriumokból, vissza kell kapnia az oratóriumait, ha nem akarja, hogy belepusztuljon laboratóriumaiba.”

A KULTÚRA SZEREPÉRŐL, FONTOSSÁGÁRÓL RÖVIDEN ENNYIT. Ezek jelzések voltak abból az értékrendből, abból a világból, amelyből kinőtt egy ilyen államférfi vezetésével, az ő nagy szerepével az a kultúrpolitika, amelynek megvalósítására a négy év hivatott volt. Ennek a főbb elemeit röviden, tézisszerűen szeretném érzékeltetni. Arról beszéltünk nagyon sokat a kultusztárca átvételénél, hogy át kell fogalmazni az egész humánszféra törvényi feltételrendszerét Magyarországon. Megkezdődött ez korán, nem velem, de Antall József látta, hogy gyorsítani kell, mert a négy év múlik, és esetleg a mű nem sikerül. Alapvetően megvalósult ez a stratégiai elgondolás. A humánszféra majdnem teljességgel, talán a múzeumok kivételével, új törvényi feltételrendszer közé került. Új közoktatási törvényünk van, új szakoktatási törvényünk, új felsőoktatási törvényünk, akadémiai törvényünk. Van nemzeti alaptanterv, amely minden módosításával együtt tovább hordozza azokat az értékeket, amelyeket annak idején ebben a kormányzati szférában alapoztak meg az erre hivatottak. Az Országos Tudományos Kutatási Alap, a Nemzeti Kulturális Alap, a Felzárkózás az Európai Felsőoktatáshoz Alap, a Központi Műszaki Fejlesztési Alap, ezek mind törvények útján létrehozott intézmények, és ezek ma is, minden esetleges hibájukkal alapvetően mai új feltételrendszerét adják a humánszféra működésének. A lényeg pedig az volt természetesen, hogy itt volt a legnagyobb a deficit az elmúlt negyven év folytán. A morális deficit, a kulturális deficit, a szabadság hiánya, a totalitáriánus gondolkodási rendszer kényszerzubbonya az embereken, az értékteremtő ember szabadságának, felelősségének és autonómiájának hiánya minden téren. Az igazi haladás törvényi feltételeit és intézményrendszerét kellett megteremteni vagy újrateremteni. Ennek néhány fontosabb elemét, illetve eredményét szeretném röviden érzékeltetni.

Nem akarok a médiatörvény részleteibe és nehézségeibe bocsátkozni, de a lényeg, hogy a frekvenciaelosztási kormányrendeletben, ami hosszú tanácskozás után létrejött, az volt a cél, hogy stúdióengedélyt az kapjon, aki vállalja: programjában x — viszonylag magas — százalékig magyar gyártmányú produkciókat sugároz, a helyi és magyar közügyekkel foglalkozik. Egy másik eredmény: jogi vákuumban létrehoztuk a Duna TV-t, mert hiszen nem volt még média-törvény. Abból indult ki a kormányzat, hogy az intézményt nem merik sajátos funkciója és rendeltetése folytán támadni. Ez igazából be is következett, sőt támogatták, még a költségvetés is támogatta. További lényeges eleme ennek a kultúrpolitikának: miniszterelnök

úr egytetértett azzal, hogy a humánszféra annyira fontos a jövő szempontjából, és annyira kirabolt állapotban van, hogy 20%-os relatív előnyt kell, hogy képviseljen a költségvetési stratégiában, és ezt el is értük. Nem volt könnyű — jelenlévő egykori kollégám tanúsíthatja, hogy nagy harcot vívtunk. A felsőoktatásban ezáltal 30-40%-os bérigazítást tudtunk elérni. De ide tartozik a kistelepülési iskolák létrehozása is. A falusi iskolák, a falusi kulturális életviszonyok megfelelő feltételek közé juttatása. Kollégiumok építése — elfelejtjük, mert nem volt propagandaminisztérium, hogy sok kollégium épült, pl. a debreceni egyetemen, az egyik legnagyobb beruházásunkként, sok száz millióért egy egyetemi kollégium, és miért? Hogy az azon a környéken lakó szegényebb sorsúak is egyetemre juthassanak, mert egyébként nem bírják a hat-hét-nyolcezer forintos albérleteket fizetni.

Tornatermek százai épültek, talán ötszáz felett volt a számuk. Önök közül biztos sokan láttak ilyen tornatermet. Számosat avattam közülük fel, láthattam, ezek egyben a kulturális működés nagy centrumai lettek, nemcsak tornatermekként működnek, noha nem feledkezhetünk meg arról, hogy milyen nagy szerepe van a testnevelésnek egyébként is.

A tankönyvügy: az egész öröklött tankönyvvállományunk sugározta azt a szellemet, amitől meg akartunk szabadulni. Ezek újírása, és a munka megfelelő anyagi támogatása különleges szempont volt, és ezt sokszor hangsúlyozta Antall József: feszítsük meg erőnket, hogy a megújulás bekövetkezzék. Mert a korábbi agymosás következményeit csak nagyon kemény munkával lehet felszámolni. Nem vitás, elkezdődött ez a folyamat.

A NAT-NAK NEMCSAK AZ VOLT A SZEREPE, hogy korszerűen megfogalmazzon egy magasabb követelményrendszert egy magasabb műveltség érdekében, hanem hogy ennek az értékrendje megjelenjen a tankönyvekben, az egyébként autonóm írók, szerzők tankönyveiben. Ez volt az egyik döntő szerepe a NAT-nak, hogy ezáltal európai értékrendet sugározzon. És a NAT olyan volt a közoktatási törvénnyel együtt, hogy amikor minket az OECD, a fejlett országok gazdasági bizottsága elé invitáltak, nagyon alaposan megvizsgálván az új oktatási törvényeinket, európai mércével, akkor azt mondták, hogy hát ez igen, ez valami. A NAT is komoly eredménye volt annak a kultúrpolitikának.

Nagyon nagy hangsúlyt helyezett Antall József a nemzeti mitológia egy sajátos összefüggésrendszerére, arra nevezetesen, hogy szenteljünk energiát, beruházást azokra az intézményekre, amelyek színhelyei a magyar mitológia őrzésének. Valóban sok milliót költöttünk Ópusztaszerre, amely, ha még nem is egészen kész, egyik lenyűgöző emlékhelye Magyarországnak. Pannonhalma, a Dohány utcai zsinagóga és a Szent István Bazilika restaurálása, a Nemzeti Múzeum megkezdett restaurálása. Majdnem két milliárdba került a Múcsarnok rendbehozatala.

Történelmi feladatunkul jutott az egyházak anyagi és morális rehabilitálása; az egyházi törvény az ingatlanok visszaadásáról

ennek csak egyik eleme, de a lelkiismereti szabadságról és az egyházakról szóló törvényt, valamint a költségvetési juttatásokat is ide kell sorolni. Az egyik fő törekvésünk volt, hogy azt az anyagi és döntően erkölcsi, kulturális, műveltségi erőt, amit az egyházak a magyar történelem során jelenthettek és jelentenek, felélesszük és támogassuk. A külföldi magyarság számos összefüggésben szóba került, például, hogy a tárca segítse a határon túli magyarság otthoni oktatását. Hogy ne vándoroljon el az értelmiség onnan, és lehetőleg segítsük azokat is, akik mégis idejönnek. Ha nem is eleget, de sokat tettünk e téren.

EGY-KÉT ELEMÉT MÉG MEGEMLÍTENÉM A KULTÚRPOLITIKÁNKNAK: a külföldi források megnyitása, a nemzetközi kapcsolatoknak a bővítése. Valóban a magyar külpolitika nagy eredménye, hogy viszonylag nagy támogatást kapott ez a kultúrpolitika külföldön. Csak az Európai Gazdasági Közösségtől — összesítésem szerint — három év alatt 23 milliárd forintnak megfelelő vissza nem térítendő segítyt kaptunk, csak az oktatás terén. Több ezer magyar hallgató járhatott külföldi egyetemre egy-egy évig a TEMPUS-program keretein belül.

Azt is fontos megemlíteni, hogy ez a kormányzati stratégia létrehozta az autonóm intézmények sorát. Megteremtette a szabadságot, az autonómiát az egyetemen és más intézményekben, aminek nagyon fontos következménye, hogy nem lehet politikai kurzusváltás vagy kormányváltás folytán megszabadulni az autonómiával rendelkező intézmények vezetőitől, mert az autonómia lényege, hogy választják őket, és így kerülnek hivatalba. A mikropolitikai jelentősége ennek most különösen fontos lenne, mert az autonómia megadása minden ilyen intézménynél lényeges.

Ezen túlmenően a kormányzat a legjobb szándék mellett a társadalmasítás nagyméretű lépéseire folyamodott. Nagyon sok területen nem a büró, nem a minisztérium rendelkezett arról, hogy a kultúra vagy a műszaki fejlesztés különböző területeit hogyan támogassa. Egyért harcolt: hogy sok pénzt adjon. Létrehozta nemcsak a már említett Nemzeti Kulturális Alapot és az Országos Tudományos Kutatási Alapot, hanem a Felsőoktatási Fejlesztési Alapot, a Könyv-alapot, a Mozgóképalapot, a — sajnos az új kormányzat által sorvadásra ítélt — Történeti Filmalapítványt, és alapítványok, alapok sorát. Mi ezeknek a lényege? Hogy az adott terület felelős szakemberei nemcsak szabadon, hanem felelősséggel dönthettek ezeknek a forrásoknak ésszerű felosztásáról. Ez korszerű kormányzati kultúrpolitikai koncepciónak minősült, és azóta is funkcionál. Akik közelebbről figyelik a politikai fejleményeket, azok láthatják, hogyan történik most kísérlet arra, hogy visszaállamosítsák valamilyen értelemben ezeket az intézményeket és ezeket a forrásokat. Háborog a tudomány és háborog a kultúra, de az illetékesek oda sem figyelnek.

DURAY Miklós, az Együttélés Mozgalom elnöke, Pozsony

Levél a Kecskeméti Konzervatív Kör által az antalli örökségről rendezett *Érték és Irány* c. konferencia résztvevőinek, 1995. december 16-án.

SZOKÁSAIMTÓL ELTÉRŐEN MEGBETEGEDTEM, én sem tudtam ellenállni a náthaláz most viruló kórokozójának. Belázasodtam, de begyulladva nem vagyok. Bánt, hogy nem tudok eleget tenni a megtisztelő meghívásnak és felkérésnek, hogy előadást is tartsak az Antall József halálának második évfordulóján rendezett konferencián. Nem csupán azért, mert őt szinte a családhoz tartozónak tekintettük, hanem főleg azért, mert ő volt az elmúlt több mint fél évszázad egyetlen magyar államférfija. Mikor először találkoztunk, valamikor a 70-es években, még történész volt ugyan, de már akkor politikusként gondolkodott, noha semmi esélye nem volt arra, hogy így nyilvánulhasson meg a napi életben. Mikor pedig politikussá lett, a szó valódi értelmében, már államférfi volt.

A tanulmányomban, melyet erre a mostani alkalomra akartam készíteni, arra szerettem volna felhívni a figyelmet, hogy Antall József, az államférfi, hogyan illett abba a közegbe, amelyben dolgoznia kellett. Mennyire volt lehetősége az újratertésre és az új teremtésére abban a folyamatban, amit rendszerváltozásnak nevezünk, amelyet sokan, tévesen, forradalomként tartottak nyilván. Milyen lehetőség nyílt az újratertésre és az új teremtésére a több mint négy évtizedes kommunista agyomosás és a kádári kisszerű karrierlehetőségek, a szabadrablás demoralizáló hatása után.

Ezúttal csak arra kívánok rámutatni, hogy sem az egyikre, sem a másikra nem volt igazán lehetőség — noha a szándék egyértelműen bizonyított: a körülmények voltak alkalmatlanok erre. De nem az volt a fő akadálya ennek a munkának, hogy klasszisbeli különbség mutatkozott a miniszterelnök és az őt körülvevő új politikusok többsége között — akik még a természetes háttérét, a pártot is le akarták róla választani. Sőt az sem emelt volna korlátot politikája köré, hogy mindazok, akik szellemileg vagy erkölcsileg eltörpültek mellette (az ő szavaival: a mikiegerek) gőgös-úri és neohorthysta politikusként tartották. Az akadályt főleg az jelentette, hogy egy elenséges környezetben kellett vezetnie az országot.

A rendszerváltozásban leköszönő MSZMP-kormány és a korábbi pártnömenklátúra, sőt a volt kommunista gárda második-harmadik vonala is gyűlölködve és lenézően viszonyult mind hozzá, mind az új politikusokhoz, akiket — a legendákban minősítve — lelkes amatőröknek tartottak. Ennek a szemléletnek főleg a gyakorlati következményei voltak veszélyesek, mert a korábbi összefonódások révén nemzeti sporttá vált az új hatalom lejáratása és gáncsolása. Persze ezen, részükről, különösen nem is lehetett csodálkozni, noha Antall József rendkívül nagyvonalúan viszonyult hozzájuk — gondoljunk a miniszterelnök 1990. május 23-án elmondott záróbeszédére a Parlamentben.

Annál meglepetésszerűbb volt azonban, hogy ellenségesen lépett fel a miniszterelnökkel és az új kormánnyal szemben az alkotmányos végrehajtó hatalomból kiszorult új ellenzék, amely azzal számolt, hogy kormányzati tényező lesz. Az új ellenzék egy része szinte azonnal — s nem csupán Kis János bejelentése után — ellenfélle, sőt ellenséggé vált.

EGY APRÓ ESEMÉNYRE KÍVÁNOM FELHÍVNI A FIGYELMET, amely ennek a szembenállásnak ezidáig ismeretlen eleme. Jó három hónappal az Antall-kormány parlamenti eskütétele után történt, az 1990-es Európa-napon. A „nyitott határ” ünnepség egyik színhelye Somoskőújfalu, illetve a somoskői vár volt, ahol jelen volt az akkori Csehszlovákia újdonsült budapesti nagykövete is. A nagykövet estefelé egy szűk körben, a „sajátjai” körében beszélgetett. Az augusztus végi esti szellő azonban felém hozta a szavait, melyek arról szóltak, hogy hamarosan meg fog bukni a mostani magyar kormány — erre most remény nyílik —, majd egyértelművé tette, hogy az Antall-kormányt a barátai váltják fel, akik az SZDSZ-ből kerülnek ki. Ez a beszélgetés másfél hónappal a taxisblokádnak előttr zajlott.

Az ellenséges közeg, a gyarló tanácsadók és a betegség — ez utóbbi a kormányzáshoz nem értő személyek előtt nyitott nagyobb beleszólási lehetőséget — sajnos csökkentette annak az esélyét, hogy az Antall-kormány idején megszülessen az új magyar demokrácia eszmerendszere és végbemenjen a magyar nemzeteszme reformja.

Antall József munkássága, politikai beszédeibe foglalt nemzet- és államfilozófiai szemlélete azonban alkalmassá teszi hagyatékát, hogy áthidalhassuk vele a kommunizmus által teremtett nagy szakadékot a magyar történelemben. A modern magyar polgári erőnek erre kell támaszkodnia. Az antalli hagyaték nélkül, politikusi és államférfiúi nagysága nélkül pusztán földön állnánk abban a kaotikus helyzetben, amely ma, 1995-ben jellemzi Magyarországot és az egész magyarságot. Nélküle kevésbé lenne látható az a szenny, ami körülvesz bennünket. Ő, ebben a közegben is érintetlen marad, mint ahogy a kommunizmus sem hagyott berne maradandó nyomot. Élete a szemétdombra kidobott üvegrózsát példázza: összezúzni ugyan lehet, de a lényeg akkor sem változik meg.

ORBÁN Viktor, a FIDESZ — Magyar Polgári Párt elnöke, országgyűlési képviselő

ANTALL JÓZSEF, A POLGÁRI MAGYARORSZÁG
MINISZTERELNÖKE

MEGTISZTELtetés számomra, hogy a Fidesz — Magyar Polgári Párt elnökeként ezen a mai konferencián zárszót mondhatok. Megtiszteltetés azért, mert nagy tekintélyű előadók után kaphattam szót, és megtiszteltetés azért is, mert Antall Józsefről, néhai miniszterelnökünk szellemi és politikai örökségéről szól ez a konferencia. Arról az államférfiről, aki a mi számunkra a harmadik magyar köztársaság első kormányfője volt. Meglehet, jogi vagy történeti szempontból pontatlannak tűnhet ez az állítás, szellemi értelemben azonban bizonyosan tartható és igaz.

Nem tudom, hogy Önök milyen gondolatokat őriznek meg majd emlékezetükben erről a konferenciáról. De ha szabad ilyesmit kérnie egy előadónak, én arra kérem Önöket, két gondolatot mindenképpen őrizzenek meg. Ez a konferencia ugyanis már pusztán a maga szellemi és fizikai valójában is rációfolt arra a mai kormánykollíció pártjai által erőteljesen sulykolt „közvélekedés”-re, miszerint ennek az országnak csupán „egyetlen elitje” van. Aki ma ezt a napot végigülte, az itt elhangzott előadásokat végighallgatta, az meggyőződhetett e kormányzati propaganda fogás hamis voltáról.

És ez a mai, mindnyájunk számára rendkívül sok értéket, gondolatot felszínre hozó összejövétel megcáfolt egy másik hasonlóképpen álságos állítást is, amely úgy hangzik, a jelenlegi, balliberális kormányzatnak „nincs alternatívája”. A mai napon ugyanis ismét meggyőződhattunk e kijelentés valótlan voltáról. Ez a konferencia is ezt bizonyította, és — címéhez híven — világosan megmutatta, hogy a fennálló kormányhatalomával szemben van másfajta érték és irány. Hogy szellemi és politikai értelemben egyaránt van alternatíva. S ezen a tényen nem változtat az sem, ha az ennek ellenkezőjét állítók sorába beáll akár még a legnagyobb közjogi méltóság is.

A konferencia egészét átfogó előadás helyett inkább néhány gondolattal szeretnék hozzájárulni az itt már elhangzottakhoz. Először is azt a jogosan felvethető és felvetődő kérdést szeretném tovább árnyalni, amely azt feszegeti, hogy van-e egyáltalán örökség, amit Antall József hagyott ránk, és ha igen, miben áll ez az örökség, s vannak-e, akik átvehetnék ezt az örökséget.

Ha az a kérdés merül fel, hogy van-e örökség, akkor általában könnyű megoldásként ekképp válaszolunk: van, a polgári Magyarország megeremtésének kísérlete.

Azonban ahhoz, hogy valóban tartalmassá válhassék ez a kijelentés, fel kell tennünk egy további kérdést: miben is áll ez az örökség?

Ennek a politikának az alapja nem más, mint a középrétegek megerősítésére tett kísérlet. E politika középpontjában — összhang-

ban a magyar polgárosodás hagyományaival és az euroatlanti régióban meghonosodott társadalmi modellekkel — egy széles, az elesett rétegeket is integrálni képes középosztály létrejöttének, szellemi és anyagi értelemben vett gyarapodásának elősegítése állt.

KERÜLVE A FÉLREÉRTHETŐ ÉS FÉLREMGYARÁZHATÓ történelmi utalásokat, ezt nem a keresztény nemzeti középosztály újrateremtésére tett kísérletként írnám le, hanem a keresztény és nemzeti értékek iránt elkötelezett, a hazai polgárosodás legfontosabb bázisát és legjelentősebb társadalmi húzóerejét jelentő középosztály megerősítését szolgáló kísérletként jellemezném.

Ennek a polgári politikának második fontos eleme a — mind a nemzet fennmaradása, mind a társadalom fejlődése szempontjából létfontosságú és elsődleges — alapközösségek, a családok, a családtámogatási rendszerek védelme volt. Ne feledjük, hogy 1990-1993 között a magyar nemzeti össztermék több mint 20%-kal csökkent! A magyar gazdaság teljesítőképessége ennyivel esett vissza. Ennek ismeretében kell értékelni azt, hogy a polgári Magyarország első miniszterelnöke ilyen körülmények között sem lépett arra a családok — különösen a fiatal családok — százezreit ellehetetlenítő útra, amelyen a mai kormányzat jár. Tisztában volt ugyanis azzal, hogy egy nemzet erejét és a jövő kihívásaira való felkészültségét első sorban a családok, a családokban felnövekvő generációk jelenthetik és nem pusztán a makrogazdasági főkönyvi számoszlopok mégoly fontos egyenlegei.

Ezért volt, hogy az Antall-kormány még egy ilyen össztermék-szűkülés mellett sem zilálta szét azokat a családjuttatási rendszereket, amelyek nélkül ma Magyarországon lehetetlen gyermeket vállalni úgy, hogy az ne váljon szinte törvényszerűen és azonnal a szegénység kiváltó okává.

A harmadik eleme ennek a polgári politikának a kulturális tőkéhez való hozzájutás lehetőségének biztosítása. Erről a kérdésről Mádl Ferenc tanár úr itt az egyetemi és főiskolai politikával kapcsolatban már kimerítően értekezett.

Negyedrészt e polgári politika elidegeníthetetlen sajátja még az a fajta törekvés, hogy erkölcsében, öntudatában, önazonosságában megingathatatlan, önismeretében erősödő, önnön múltjáról, jelenéről és jövőjéről gondolkodni képes közösség formálódjék abból a tíz-egynéhány millió emberből, aki itt él a Kárpát-medencében és magyarnak vallja magát. Mindennek az elmúlt évtizedek „haladó szocialista internacionalizmusa” különös jelentőséget ad. Ehhez a kérdéskörhöz tartozik az is — miként azt Granasztói György is kifejtette —, hogy a polgári Magyarország első miniszterelnöke nem pusztán külpolitikai kérdésként gondolkodott a határon túli magyar kisebbségekről.

Összességében tehát azt mondom erről az örökségről, hogy a társadalmi folyamatok olyan irányba történő befolyásolására tett kísérlet, amely arra is alkalmassá tehetné volna ismét a polgárosodás útjára lépő Magyarországot, hogy csatlakozzon az európai nemzetek

közösségéhez. Ugyanis a félreértések elkerülése végett érdemes végre egyszer s mindenkorra tisztáznunk, hogy az integráció nem egyszerűen jogi, katonai, vagy gazdasági kérdés, hanem társadalom-politikai kérdés is.

Hiába alkotunk ugyanis tökéletes jogszabályokat, hiába alakítjuk megfelelően biztonságpolitikánkat, ha Magyarország társadalma szerkezetét tekintve nem lesz összeilleszthető azzal a társadalmi modellel, amely a nyugat-európai országokat jellemzi.

Magyarország így nem lesz integrálható az Európai Unióba.

Természetesen — ehhez az alkalomhoz illően és méltóan — nyíltan kell beszélnem arról is, hogy 1990-1994 között, nagyrészt helyzetünkből adódóan, mi nem voltunk, hiszen nem is lehetünk igazán elégedettek azokkal a lépésekkel és erőfeszítésekkel, amelyeket Magyarország polgári berendezkedésének előmozdítására az első szabadon választott kormány tett, még ha lépései irányával egyébként a legtöbb esetben egyet is értettünk. De most, amikor nem a polgári, hanem egy másfajta Magyarország felépítése folyik, nekünk is, akik akkor ellenzékben voltunk, tisztelettel és elismeréssel kell felidézni mindazt, hogy mi is az igazi értéke, történelmi jelentősége annak a kísérletnek, azoknak az 1990-1993 között hozott kormányzati erőfeszítéseknek, amelyeket Antall József neve, emberi és politikai hitvallása fémjelez.

MI IS TÖRTÉNIK MA MAGYARORSZÁGON? Ha egyetlen szóba akarnám sűríteni mindezt, akkor azt mondhatnám — csatlakozva azokhoz, akik előttem már használták ezt a kifejezést —, hogy antalltalanítás folyik a magyar politikában. És ez nemcsak a pártpolitikára igaz, hanem a kormányzati politikára is. Manapság, egy a polgári modelltől és berendezkedéstől idegen társadalmi szerkezet erőltetett tempóban folyó kialakításának lehetünk tanúi.

Igaz, a társadalmi folyamatok, átrendeződések természetükből adódóan — különösen azok passzív elszenvedői számára — általában nehezen átláthatóak, ezért nem kell csodálkoznunk azon, ha mindez sokaknak még nem feltétlenül vált nyilvánvalóvá. A kormányzat lépései azonban egy logikus trendbe illeszkednek, s beszédesebbek minden propagandánál.

Mi jellemzi tehát ezt az új utat?

Mit ért a balliberális kormányzat a „dolgok rendbetételén”?

A latin-amerikanizálódás útját, amit — szemben az antalli politika által képviselt értékekkel és jövőképpel — a mostani kormány bevallatlanul választott, vagyis először is a középrétegek ellehetetlenítését. Ha valaki a kormánypártok által nemrégiben elfogadott adótáblát megnézi, láthatja, hogy 1996 a magyar középosztály gazdasági lefejezésének éve lesz. Egy olyan országban fogunk élni, amelynek minden tizedik polgára a legmagasabb és minden negyedik polgára a második legmagasabb adósáv szerint fog adózni. Ez példátlan! Úgy fest, 1994-ben nem csak megindult, hanem 1996-ban tovább folytatódik a középrétegeket ellehetetlenítő politika, amelynek az lesz a következménye, hogy Magyarország a posztkommun-

nista nagytőkések mintegy néhány százaléknyi csoportjának és egy több mint 90%-nyi bérmunkástömegnek lesz a hazája.

A latin-amerikai úton haladva a családok legyengülnek, a családok kiszolgáltatottsága növekszik. Hasonlóképpen ennek az útnak a jellemzője az is, ami a minőségi tudáshoz való hozzáférés lehetőségét mesterségesen beszűkíti. Míképp ugyanennek része az a kultúrharcos, kampányízű akció, amit a „másság” fedőnévvel lehetne illetni. A mai balliberális elit — immár a hivatalos kultúrpolitika rangjára emelve — e „másság”-kultusz jegyében kísérli meg azonoságtudatában meggyengíteni a társadalmat.

LÁTNI VALÓ, HOGY A MOSTANI KULTÚRPOLITIKA NEM VET SZÁMOT azzal a körülménnyel, hogy olyan negyven esztendő után, amely megelőzte az első szabad választásokat, a kultúrpolitika kötelessége éppen az azonoságtudat, önmagunk megértése, a saját magunk meghatározásában való segédkezés lenne. Mert amíg nem tudjuk magunkról, hogy kik vagyunk, addig nem tudjuk megmondani, hogy a másik miben különbözik tőlünk. És ha nem tudjuk, miben különbözik tőlünk, akkor azt sem tudhatjuk pontosan, mit is kellene tisztelni a benne megnyilvánuló másságban.

A másság ugyanis nem önmagáért való érték — konkrét értéktartalom nélkül nem más, mint üres fikció. Úgy vélem, ezen a logikai úton viszonylag könnyen átlátható és megérthető az a kultúrpolitika, amelynek egy másik szimbolikus kifejeződése a „tolerancia-vonat” nevű találmány, melynek lényege, hogy budapesti értelmiségiek, akik rendelkeznek az „európai toleráns tudás” minden kellékével, összeállítanak számunkra egy gyűjteményt, és elküldik azt a bennszülöttekhez, hátha találkoznak ezzel a vonattal...

Összességében tehát azt kell mondanom, hogy szemben az polgári Magyarország megteremtésére tett antalli kísérlettel, ma Magyarországon olyan világ épül, amelyben a pénztőke, a politikai hatalom és a médiahatalom elválaszthatatlanul és áttörhetetlenül fonódik majd össze, és ezzel a hatalommal szemben egy önmaga szellemi, erkölcsi és anyagi megvédésére képtelen, kiszolgáltatott társadalom áll majd. E felé a világ felé haladunk — úgy tűnik — 1998-ig.

A baloldali blokk kormányra kerülése óta eltelt immár másfél esztendő. Megkockáztathatunk tehát egy állítást, amelyet talán ezideig felelősséggel nem tehattünk meg. Le kell számolnunk azzal az illúzióval, hogy ami ma Magyarországon történik, az valamilyen félreértéssel, valamifajta ostobasággal, vagy valamiféle szakmai felkészületlenséggel lenne magyarázható. Kimondhatjuk másfél év után, látván ennek a mostani kormánynak a törvényeit, látva tetteit és költségvetését, hogy ez tudatos társadalompolitika. Ők ilyen Magyarországot szeretnének. Egy olyan Magyarországot, amely társadalmi szerkezetének minden elemében szemben áll azzal a polgári modellel, amelynek megteremtéséért és megerősítéséért Antall József oly sok erőfeszítést tett.

Az elhangzott előadásokban többször szóba került a liberalizmus kérdése. Úgy vélem, szabadelvű párt elnökeként mindenképpen szükséges néhány szót szentelni ennek a kérdésnek is.

Antall József e tárgyban, több ízben, szóban és írásban is kifejtett gondolatait választva kiindulópontul, mindenek előtt azt szeretném hangsúlyozni, hogy Magyarországon a szabadelvű politikának két egymástól jól elválasztható hagyománya van. Az egyszerűség kedvéért az egyiket nevezzük szabadelvű politikai hagyománynak, amely a 19. század Antall József által oly sokat idézett, közéleti szerepet is vállaló, a nemzeti értékek iránt mindenkor elkötelezett gondolkodóitól való. A másik hagyomány gyökereit a két világháború közötti időszakban lelhetjük fel, és ez nem más, mint valamiféle torzult változata az eredeti szabadelvű gondolatnak, és amelyet inkább polgári radikális hagyománynak kellene nevezni. Antall József a maga részéről ezt a torzult, két világháború közötti, ma inkább szociálliberálisnak nevezett hagyományt elvetette. De mindig is magáénak vallotta a szabadelvű politikai hagyományt.

UGYANAKKOR FONTOS FELVETNÜNK AZT A GONDOLATOT IS, hogy Antall József nemcsak ezt az új típusú szociálliberális szellemi hagyományt vetette el, hanem a kereszténydemokrácia szellemi örökségéből elutasította a militánsan antiliberalis hagyományokat is. Mindez azt jelenti a számunkra, hogy akik ma Antall József szabadelvű felfogását bírálják, azok nemcsak ezzel, hanem kereszténydemokráciáról vallott nézeteivel, felfogásával is szemben állnak. Épp ezért nagyon fontos itt és most leszögeznünk, hogy hamis és valótlan az a fajta radikális jobboldali értelmezés, amely szerint Antall Józsefnek a mai radikális jobboldali pártok vezetőivel — akiknek neve elég sokszor elhangzott itt már ahhoz, hogy nekem ne kelljen most újra megismételniem — egyszerűen személyi konfliktusa volt. Akik tehát ma abban reménykednek, hogy e szembenállás egyik meghatározó szereplőjének tragikus eltávoztával maga a konfliktus is elenyészett, és ezért lehetséges a radikális jobboldalt és a mérsékelt jobboldalt is magában foglaló politikai együttműködést kialakítani, azok nem értették meg, hogy miről szólt 1990-1993 között a magyar kormányzati politika.

Antall József számára tehát a szabadelvűség és a kereszténydemokrácia egymással összeegyeztethető fogalmak és értékek voltak. Szerintem ő ugyanazzal az értetlenséggel állt a magukat kereszténydemokratáknak valló, de a liberalizmust szitokszóként használók előtt, ahogyan Deák Ferenc állt volna azok előtt, akik azt mondják neki, hogy szabadelvűsége miatt nem képviseli a nemzeti ügyet, és hadilábon áll a kereszténydemokrata gondolat. Bátran kijelenthetjük, hogy abban, ahogy Antall József viszonyult az effajta, sehová sem vezető, abszurd és militáns gondolatokhoz, a magyar szabadelvűség képviselőinek legnemesebb szellemi és erkölcsi hagyományaira, személyes példaadására ismerhetünk.

A polgári Magyarország eszményét magukénak valló pártok a polgárságot nem feltétlenül osztálykategóriaként kezelik. E konfe-

rencia előadásainak tükrében mégis aligha kerülhető meg a kérdés, hogy vajon létrejöhet-e polgárság nélkül a polgári Magyarország? Lehetséges-e magyar burzsoázia nélkül — ha szabad így fogalmaznom — polgári Magyarország? Lehetséges-e nemzeti elkötelezettségű nagytőkések csoportja nélkül polgári Magyarország? Szerintem nem lehetséges.

Érdemes azonban elgondolkodnunk azon, milyen a mai magyar középosztály és elit szerkezete. Miként azon is, honnan, hogyan és kiből verbuválódott a társadalom mai burzsoá elitjének többsége? Vajon azok, akik ma ezt a társadalmi pozíciót elfoglalják, alkalmasak-e arra, hogy szellemi értelemben is egy polgári Magyarország megerősítésén dolgozzanak?

HA ÁTTEKINTJÜK A MAI MAGYAR KÖZÉPOSZTÁLY ÉS ELIT szerkezetét, akkor a polgárság négy típusa válik jól megkülönböztethetővé. Létezik a régi történelmi középosztály, illetve létezik az ennek pozitív szellemi örökébe lépett, zömében értelmiségiekből, minőségi és piacképes szaktudással, magas munkakultúrával rendelkező vállalkozókból, tisztos iparosokból és földműveléssel foglalkozókból álló rétegek, melyeket nevezünk az egyszerűség kedvéért nemzeti polgárságnak.

Emellett létezik egy, a nemzeti értékeket jobb esetben avított, rosszabb esetben nem létezőnek tekintő, úgynevezett világpolgári életmintát követő burzsoázia, s vele párhuzamosan jelentős társadalmi befolyással bír a kádárista nomenklatúrából kialakult burzsoázia is.

És méltánytalanság lenne megfedelkednünk az egyre erőteljesebben jelen lévő, a most felnövekvő, már nem a kádárizmus viszonyaihoz szocializálódott nemzedékekből formálódó új polgárságról. Úgy vélem, az elsőként említett polgárságnak; amit tehát nevezünk nyugodtan nemzeti polgárságnak, van értékrendje. A polgárnak van hazája, a hazának pedig van történelme. Ezért a nemzeti ügyek iránt elkötelezett polgárság úgy érzi, hogy neki van mit folytatnia. Nemzeti keretekben gondolkodik, közösségben helyezi el önmagát, és saját boldogulását saját közösségeinek és hazájának boldogulásán keresztül képzei el. Nem lehetséges számára olyan helyzet, amikor neki jól megy, de az országnak rosszul. A nemzeti polgárság az ilyen helyzet felszámolására törekszik.

A másik két kategóriába tartozó burzsoázia azonban vagy épp ennek a gondolatnak a tagadásából építkezik, vagy mellőzi azt. Ezért horderejét tekintve társadalmi jelentőségű, a jövőt alapjaiban meghatározó kérdés, hogy a 21. század elejére felnövekvő új nemzedék az új nomenklatúra-burzsoáziához, a világpolgár-életmintát követő burzsoáziához, vagy a kormányzat társadalompolitikája által ma leginkább támadott, azonban jelenlegi gazdasági és kulturális erejét, felkészültségét illetően korántsem lebecsülhető nemzeti polgársághoz találja majd meg a kapcsolódási pontokat.

HA ÉN JÓL ÉRTEM Antall József erőfeszítésének szellemi lényegét, ő személyes példával kívánt elől járni annak érdekében, hogy áthidalható legyen az a jó néhány évtizednyi szakadék, amely a most felnövekvő, 21. század eleji nemzedéket — életkorából fakadóan — elválasztotta a régi, polgári Magyarországtól, áthidalható legyen. Ugyanakkor, ha egyetértés mutatkozik abban, hogy ez az antalli örökség lényege, akkor azt a kérdést is föl kell vetnünk, hogy van-e, aki ezt átvegye, vannak-e jelentkezők? Hiszen a polgári jogban, mint tudjuk, a kijelölt örökösnek módja van arra, hogy visszatartsa az örökséget, annak átvétele nem kötelező. Ez a politikai örökségek esetében sincs másképp.

Ha azt akarjuk, hogy Magyarországon ez a szellemi örökség keresztülvihető legyen, akkor szembe kell néznünk azzal is, hogy csak olyan társadalompolitika segítheti hozzá a mai fiatalokat ennek az örökségnek az átvételéhez, amely nem zárja ki őket véglegesen a tulajdonossá válás lehetőségéből. Ha megnézzük, hogy mi történt Magyarországon a rendszerváltozás időszakában 1990-től 1994-ig a tulajdonviszonyok átrendeződése szempontjából, akkor világosan látható, hogy a fiatal generációk, koruknál fogva, nem voltak abban a helyzetben, hogy e folyamat részeseivé váljanak, s ezért ki is rekedtek a tulajdonszerzésből.

A gyors magyar kapitalizálásban az akkori fiatalok gazdasági szereplőként részt venni nem tudhattak. Ezért a magunkfajta fiatalok számára egyetlen lehetőség maradt, mégpedig az, hogy olyan kulturális tőkére tegyünk szert, olyan tudást szerezzünk meg, amelyet aztán később képesek leszünk átfordítani anyagi erővé, s amelynek segítségével mi magunk is — a szó társadalompolitikai és szociológiai értelmében — polgárokká válhatunk. Ez számunkra nem adottság, csak lehetőség. Úgy vélem, mindennek kapcsán szólnom kell a generációs szakadék kérdéséről is. Hiszen a Fidesz — Magyar Polgári Párt és a Magyar Demokrata Fórum közötti konfliktusoknak nagy része leginkább erre az ebből fakadó kommunikációs nehézségre vezethető vissza.

Itt azonban egy rövid kitérőt kell tennem.

A Kádár-rendszer utolsó éveiben Magyarországon többfajta ellenzék létezett. Az MDF-et létrehozó ellenzéki értelmiségi mozgalom akkori vezetői még a fennálló politikai rendszer keretein belül gondolkodtak, ugyanakkor hiteles ellenzéki szerepet vállaltak. E vezetők sajátja egyfajta irodalmi nyelv művelése volt. Mint mondani szokás, a sorok között üzentek azokhoz, akik egyáltalán hajlandóak voltak olvasni abban az időben. Az a kör, aki elérte és megértette üzenetüket, a Kádár-rendszer összeomlásához közeledve egyre inkább szűkült. Ez különösen a fiatal generációkra igaz, akiknek körében az egyértelműbb és egyenesebb beszéd vált uralkodóvá. Nos, abban a pillanatban, ahogy összeomlott a Kádár-rendszer, amikor már nyíltan és egyenesen lehetett beszélni a problémákról, ez a fajta kommunikáció, ez a nyelv már anakronisztikussá, vagy pusztán irodalmivá vált. Annak ellenére, hogy fölöslegessé vált a politikában, ez

a fajta nyelv mégis megmaradt. Antall József érzékelte ezt a problémát, és számolt annak következményeivel is. Világosan látta, hogy ha az MDF-nek csak ez az egyre szűkülő bázist mozgósítani tudó kommunikációs mezője marad meg, akkor nem lesz képes áthidalni az említett generációs és történelmi szakadékokat.

Részben erre a problémára vezethető vissza, hogy mikor Antall József — kormányfőként — interjúiban, beszédeiben, megnevezte azokat a mintákat, amelyek meghatározták kormányzati elképzeléseit, akkor nem az addigi nyelvezet, kommunikációs gesztusrendszer mintáit követte, hanem mindig a modern kereszténydemokrata kormányzás tapasztalataira, a koalíciós idők tapasztalataira, valamint a 19. századi magyar liberalizmus államszervezési tapasztalataira hivatkozott. Tehát a kormányzati teendők ellátásához a magyar és európai politika e szervesen egymásra rétegződő hagyományaiban talált igazodási pontokra, napjaink kihívásaira is megnyugtatóan alkalmazható időtálló és korszerű értékekre. Úgy vélem, Antall József fontos részsikereket ért el abban, hogy ezt a szakadékokat áthidalja.

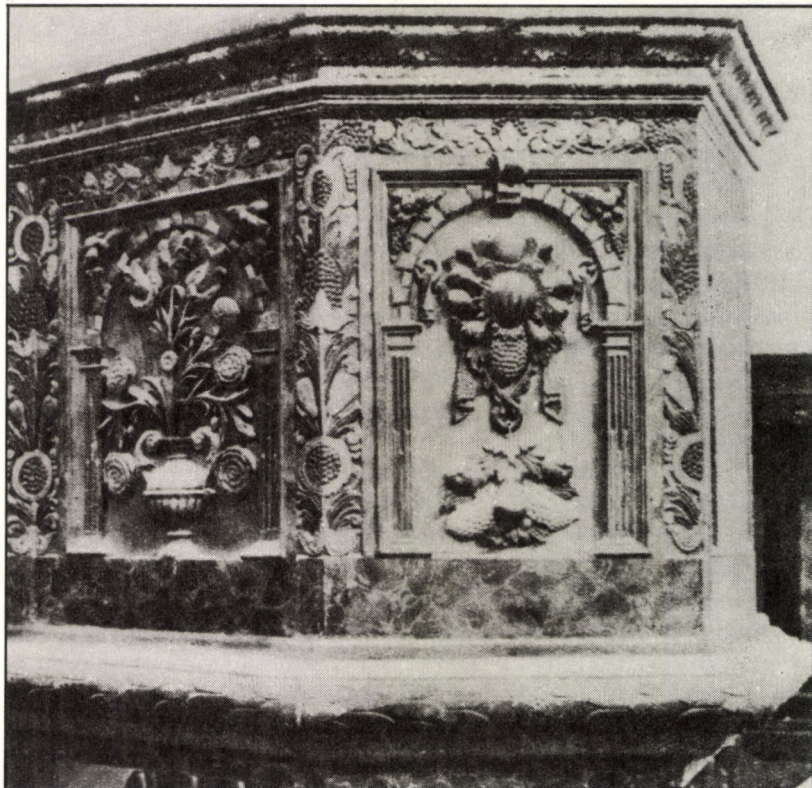
Ez a mai nap arról szól, hogy a kulturális folytonosság megteremtéséért tett erőfeszítései nem voltak hiábavalóak. Ha ez nem így volna, ma nem lenne elképzelhető a Fidesz — Magyar Polgári Párt és a Magyar Demokrata Fórum között semmifajta együttműködés. Az, hogy két évvel Antall József halála után, másfél évvel az 1994-es választásokat követően ennek a lehetősége megmaradt, az nagyrészt az ő személyes erőfeszítéseinek köszönhető.

Mégis miért csak részleges sikerről beszélhetünk? Első sorban azért, mert az együttműködés csak két pártra terjed ki ebben a pillanatban, és nem maradt Antall József után, örökségül számunkra egy létező, jól működő, ütőképes jobbközép polgári erő. Az esély megmaradt, de ez a politikai csoportosulás még nem áll előttünk. Befejezésül néhány gondolat Antall József személyiségéről. Köztudott, hogy Antall József egy demokratikus kormány miniszterelnöke volt, mi pedig egy demokratikus kormány demokratikus ellenzéke voltunk, és azt hiszem, hogy a miniszterelnök úr úgy kezelte ezt a helyzetet, ahogy ezt egy demokrata a demokráciában teszi.

A '94-es májusi választások után időbe telt, nem kevés időbe, és nem kis erőfeszítéseket igényelt, hogy az egymáson ejtett sebeket orvosolni tudjuk. S bár sok hátránya volt az 1990-1994 közötti szembenállásnak, mégis úgy vélem, volt ebben előny is. Ez az előny éppen abból fakadhat, hogy közös esélyünk van arra, hogy elkerüljük az Antall József alakjának szoborrá merevítésében, tevékenységének abszolutizálásában rejlő csapdát. A mai konferencia ehhez nagymértékben járult hozzá. Ezért bizvást remélhetjük, hogy a jövőben is sikerül elkerülnünk azt, hogy politikusi pályájának, szellemi örökségének, államférfiúi erényeinek méltatása megfossza őt emlékeztünkben őrzött esendő emberi lényegétől.

ÚGY KELL EMLÉKEZNÜNK RÁ, ahogyan a parlamenti küzdelmekben felemelkedő alakját láttuk, hús-vér emberként, akinek érzelmei voltak, aki vállalta a döntések felelősségét és a tévedések kockázatát. Hiszen nem egyszer súlyos, történelmi jelentőségű döntéseket kellett hoznia, és olykor persze tévedett is, mint ahogyan mindannyian szoktunk tévedni. Igaz, az ő tevékenységének a mai kormánykoalíció teljesítményével vagy a mai miniszterelnök teljesítményével való egybevetése csábít arra, hogy abszolutizáljuk az ő alakját, ez azonban mégsem volna helyénvaló. Ugyanis ha ezt a csapdát nem kerüljük el, a kritikus viszonyulás, a tapasztalatok levonásának lehetőségét átengedjük ellenfeleinknek. Azoknak, akiknek minden eszközük megvan ahhoz, hogy ezt megtegyék, és ahhoz is, hogy ezzel manipuláljanak. Közös hibáinkból nekünk kell tanulnunk.

Ha most egyetlen mondatban kellene megfogalmaznom mindazt, hogy mit jelentett, és mit jelent Antall József miniszterelnökségének üzenete a mi számunkra, mai fiatal magyar generációk számára, akkor e mondat így hangozhatna: példát adott arra, miként lehetünk magyarként fehérek között európaiak. Ehhez kell méltónak és hűnek maradnunk.



A FARKAS UTCAI REFORMÁTUS TEMPLOM SZÓSZÉKE (RÉSZLET)

ILLYÉS GYULA LEVELEZÉSE FELESÉGÉVEL, KOZMUTZA FLÓRÁVAL

(1946. november 23. — 1947. február 17.)

IV.

30. Kedves Flórikám,

Páris, 1947. január 21.

hazajövet ebédre épp feladtam számodra egy levelet (kávéházban írtam), amikor Cs. Szabó megmondta, hogy ma délután szívésségi-posta is indul Pestre. A reggeli levélben részletesebben írtam, hogy telt az utóbbi két nap, így csak azt tudatom, hogy jól vagyok. A napok — szinte reggeltől estig tele hivatalos vagy félhivatalos programmal — ijesztő gyorsan telnek. A körülnézésre vagy egyéni, baráti látogatásra alig marad idő, mert közben, ugyancsak a hírnév mentése érdekében, olvasni is kell, sőt cikket írni. Ma délután az N.R.F.-hez¹ megyek (aki a *Puszták népét* kiadta), de előtte még bele szeretnék kezdeni abba a cikkbe is, amelyet Aragon és Morgan kért a *Lettres Françaises* számára. Úgy érzem, mert annyi felé kell szaladgálni, mintha valami körhintán volnék. De egészséggel jól bírom. Egyetlen hiba, hogy éjjelente igen rosszul alszom, — még akkor is, úgy forog fejemben a napközben vagy este hallott dolog. Úgy terveztük, hogy legkésőbb február 8-10-e körül Pesten leszünk. De úgy szaporodik a tenni-, illetve beszéltnivaló, hogy egy-két nappal talán később indulunk. Minden találkozón újabb emberekkel ismerkedünk meg, vagy újak merülnek fel a régi ismerősök közül, s azok legtöbbször szintén külön találkozót kínálnak. Tekintve Magyarországot, sőt az itteni magyarok elzártságát, ezeknek az ittenieknek érdekében kell eleget tenni, mert ők is ilyenkor ismerkednek össze a franciákkal. Igen sokat segít, hogy Aragont, Eluard-t, Tzarát régebről ismerem, s ők a régi bizalommal fogadnak és segítenek. Azt hittem, a *Válasznak* szánt cikket már itt meg tudom írni. Bele se tudok fogni. Így a márciusi számba valószínűleg ez a vers marad, amelyet még Rómából küldtem. Írd meg, elért-e hozzád. Megkaptam a *Válasz* januári számát, de még azt sem tudtam elolvasni.

Hogy vagytok, kedvesem? Eddig összesen két levelet kaptam meg (az egyiket a *Válasz* borítékjában), s már nagyon várom a

többit. Szeretném, ha legalább távollétem alatt minél többet pihen-
nél. De ne csak úgy, hogy otthon maradsz, hanem otthon is pihenj.
Ma van két hónapja, hogy eljöttem — arra gondolok, hogy ezelatt
még Ika is szemmel láthatóan nőhetett! Vigyázatok egymásra.

Mindnyájatokat sok szeretettel csókollak,

GYULA.

(1) *Nouvelle Revue Française*.

31. Kedves Flórikám,

Páris, 1947. jan. 23.

tegnap megtörtént a fogadás a Magyar Intézetben is. Ez is meglepő
sikerrel járt, igen sok francia ott volt, főleg kiadók, mert ezt a találko-
zást a magyar könyvek lefordítása és terjesztése érdekében szervez-
ték meg. Én különösen a Stock igen rokonszenves igazgatójával,
Bay-val beszélgettem sokat, szájába rágva egy sor magyar regény,
különösen Móricz műveinek érdemeit. Egyre több szó esik a *Hunok*
lefordításáról és kiadásáról is; három-négy kiadó is „akar róla tár-
gyalni”, de persze azt nem tudni, mi ebben a francia udvariaskodás.
Bár lassanként itt is tapasztal az ember valami érdeklődést irántunk.
Tegnap délelőtt Mauriac egyik fiával, Claude Mauriackal voltunk
együtt (interjút kért az itteni hivatalos könyvmozgató számára.) Igen
komolyan bele tudtunk merülni a beszélgetésbe, s azt hiszem, nem
lesz múló benyomás benne, hogy a magyaroktól is hallott valami
igazságot. Tegnap előtt este voltam a *Nouvelle Revue Française*-nál
(amelyik a *Puszták népét* kiadta). Itt is igen szívesen fogadtak (Brice
Parain és Queneau, mindkettő író is) és rögtön az iránt érdeklődtek,
mit adhatnának még ki tőlem, mert a *Puszták népe* elég jól ment. 5700
példányban jelentették meg, s mindössze ha 120-150 példánnyal van.
(A rám eső honorárium 11.000 frank lett volna. Régnier, a fordító ezt
is felvette, még 1942-ben, vagy 1943-ban, s most Lisszabonban van;
úgy tettem, mintha Régnier-nek joga lett volna erre.) A kiadás azon-
ban nehezen megy megfelelő fordítás nélkül. A jó fordítás meg per-
sze még nehezebb. Így aztán nemigen töröm magam a kiadás után;
ha ajánlanak valamit, bólintok, ha aztán megemlítik a nehézséget is,
még szorgalmasabban bólogatok.

A legjobb fordító itt Gara¹; nekem már csak azért is, mert
még 20 év előtről ismerem, jó barátságban voltunk s becsü-
letességében sohasem csalódtam. Az intézetbeli fogadás után hozzá
mentünk vacsorára. Felesége lengyel, van egy tizenhétéves kislá-
nyuk. Vacsora után odajött két, ugyancsak húsz év előtti ismerős.
Marguerite Dard (akiről a *Hunok*ban Cresse néven esik említés,
egyik azóta meghalt jóbarátom hajdani barátnője, most orvosnő)² és
egy Lucille nevű lány, akire már nem emlékeztem, s akiről most sem
tudtam meg sokkal többet, mert vele alig beszéltem. Garáék beszél-
ték háborús élményeiket, igen vidám hangon.

Ma reggel kaptam meg leveledet, amelyben a *Válasz* legújabb számáról írtál, s amelyben Jancsi is írt. Gondolom, azóta megkaptad a két szakaszt. Márta is írt a *Válasz* szerkesztéséről egy vidám hangú levelet. Ebből is azt látom, hogy a szerkesztés jól megy, jobb kezekben van, mint amikor én csináltam. Így is fog maradni; itt is kiderült, hogy ti, nők mindent jobban el tudtok intézni, mint mi.

Különben jól vagyok, kedvesem. A szaladgálnivaló rengeteg, s egyre többnek ígérkezik. Sokkal fárasztóbb, mint gondoltam. Francia tudásom két-három órai beszélgetés után kezd kihagyni, a gép, a beszélő szinte megáll, s hogy mégis forogjon, szellemileg nem kis megerőltetés.

Igen sokat gondolok rád, igen nagy szeretettel. Mint írtam, február 8-10 körül szándékozunk hazaindulni; a legfontosabb maradék tennivaló ezt legfeljebb három-négy nappal tolhatja ki, mert már nagyon szeretnék otthon lenni.

Köszönöm Jancsi levelét. Csókoltatom, és persze helyeslem elhatározását, ha ő úgy látja jónak.³ Megmutatom levelét Geogeónak is. Épp most írok neki, hogy mikor találkozunk megint, mert elég messze lakik tőlem.

Írtam, hogy itt semmit nem lehet kapni. Kértelek, s ismét kérlek, vegyél egy pár ajándék-félét, ami párisi ajándéknak is beillik, az ismerősök számára, de elsősorban Ikának és neked!

A legszebb ajándék az volna, ha egy kis pihenéssel lepnéd meg magad nevében. Még mindig olyan sokat szaladgálsz más ügyében? Legalább a délutánokat szerezd meg egy kis olvasásra.

Nagy szeretettel sokszor csókollak, kedvesem,

GYULA.

- (1) Gara László
- (2) A halottnak hitt jóbarát Weszely László volt. Illyés még nem tudta, hogy nem sokkal korábban szabadult a szovjet lágerből. Bővebben Gara László: *Az ismeretlen Illyés*. Washington.
- (3) Illyés unokaöccse Franciaországban született, de Magyarországon nevelkedett és itt járt a Műegyetemre. Amikor behívták a francia katonai szolgálatra, úgy döntött, hogy bevonul, és nem folytatja tanulmányait.

32. Kedves Flórikám,

Páris, 1947. jan. 25.

tegnap este kaptam meg leveled, a részletesebb beszámolót a *Válasz*-ról, Jászi leveléről. Köszönöm szépen.

Az utóbbi két nap is a szokásos menetben telt.

Péntek délelőtt a Petit Palais-ban voltam, a francia festőket oda tették át a Louvre-ból. Délután egy Nagel nevű, magyar származású kiadónál voltunk. Este a követség sajtóattaséja rendezett találkozót a francia újságírókkal. Amilyen sikeres volt az írókkal való együttlét, olyan szomorúan sült el ez. Francia talán egyetlen egy sem jött el. Vagy azért, mert a francia újságírókat nem érdekli Magyarország, vagy mert velük nincs semmi összeköttetés. Németh Andorral

beszélgettem, aztán — Fejtővel. Először meg sem ismertem; [...] aztán bocsánatot kért a hajdani támadásért, amelyet — szerinte — Pesten hegyeztek ki ellenem.¹

Szombat délelőtt Mauriac lakásán voltunk. Igen kedvesen fogadott bennünket, még ellenvetésünkre is a legudvariasabban felelt. Egy szóval, azt hiszem, a magyar ügy szempontjából igen jó munkát végeztünk nála. Délután megint régiebb francia diáktársaimmal voltam együtt, akik igen érdekes dolgokat mondtak a francia helyzetről, egyikük — aki épp most jött vissza Amerikából — az amerikai közhangulatról. Este elmentünk a magyar köztársaság első évfordulójának ünnepélyére. Ennek tanulsága az volt, hogy jó hírünket itt még mindig a cigánymuzsika és romantika ápolja legsikeresebben. Csak a szünetig bírtuk, noha az emberek itt is igen rokonszenvesek voltak.

Ma — vasárnap, délelőtt — megint Geogeóval voltam együtt. Megszerezte Jancsi születési bizonyítványát. Elmentünk együtt a Louvre-ba, s közben beszélgettünk.

Most délután van és rettenetesen hideg, a szobában is. Egyáltalán nem fűtenek, noha a hőmérséklet -10-12 körül jár. Sajnos a kávéházakat sem fűtik, de nagykabátban ott mégis istenesebb.

Jól vagyok, csak állandóan meg vagyok kicsit hűlve. Most, változatoság kedvéért, a szemhéjam kapott valami gyulladást, úgy meg van dagadva, mintha odaboxoltak volna. De már vettem valami szemvizet és szorgalmasan ápolom.

Hát ti, kedvesem? Szívesen vagyok itt, de alig várom, hogy viszontláthassuk egymást. Magadról nem írtál eleget, hogy pihensz-e, felhasználod-e egy kicsit az alkalmat, hogy legalább én nem adok most munkát.

A jövő hét megint igen telinek ígérkezik. De azt hiszem, ezalatt mégis elvégezzük, amiért jöttünk. Igyekszem bőven írni, de most hallom, hogy a levelezőlapok valamivel hamarabb érnek haza, így inkább azt küldök majd, azzal pótolva a levelet, hogy sűrűbben. Vigyázz nagyon magatokra, kedvesem. Sokat gondolok rátok. Előre örülök, hogy milyen jól fogunk megint élni; hogy Makit mennyivel nagyobbnak találom. Sokat nőtt?

Geogeóval persze Jancsiról beszélünk legtöbbit. Általam is csókoltatja, s már írja neki a hosszú levelet.

Sok szeretettel csókollak, kedvesem,

GYULA.

(1) Gerson du Malheureux: *Világnézeti poligámia, avagy Felsüléseim Illyepusztai-val*. Szép Szó, 1938. VII. 38-42.

33. Kedves Flórikám,

Páris, 1947. jan. 28.

jól vagyok, a munka tovább folyik, tegnap ismét jó eredménnyel. Délben a *Lettres Françaises* főszerkesztőjével, Claude Morgannal és a szerkesztővel, Loys Massonnal ebédeltünk együtt. Mindkettő író, az

utóbbi költő is, s így nagyon jól megértettük egymást. Ebéd után még a szerkesztőségbe is elvittek bennünket, adtak egy sereg könyvet, örömmel vállalkoztak rá, hogy eljönnek Magyarországra. Ez megvigasztalt aztán bennünket, még a rettenetes hideg ellenében is. (A szobában még mindig nincs fűtés.) Este elmentünk a Grand-Guignole-ba, hogy illet is lássunk, de a felénél otthagytuk, olyan unalmas volt. M. Jouve-hoz a szoc. képviselőhöz megyünk. Sok szeretettel csókollak mindnyájatokat,

GYULA.

34. Kedves Flórikám,

Páris, 1947. jan. 29.

tegnap délelőtt egy igen szép Van Gogh-kiállításon voltunk, délután a Bateau Ivre nevű kiadónál, este Jouve szoc. képviselőnél, ahol én különösen egy Madaule történesszel ismerkedtem össze. Ma egész délelőtt cikket írtam a *Lettres Françaises* számára, délután is azt csinálom. Este két dolog is vár: egy magyar Ady-est, ahol verset kell olvasnom, és a Pen-Club fogadóestje. Így megy az idő — borzalmas hidegben (-14–18 fok, de nedves köddel). Mindnyájatokat sok szeretettel csókollak,

GYULA.

35. Kedvesem,

1947. jan. 27.

Két-három nappal ezelőtt írtam neked, egy kicsit aggódva, mert hosszabb ideig nem kaptam tőled levelet. Ma végre megjött beszámoló leveled, nagyon örültem neki! Most néhány perce tudtam meg, hogy Tordai Lajos holnap reggel valószínűleg kimegy Párisba, ezért gyorsan írok, és elküldöm neki, így lehet, hogy ezt még hamarabb megkapod, mint előző leveleimet.

Mi valamennyien jól vagyunk, eddig még, hála Istennek, egyikünk sem volt beteg, bár két igen erős fagyhullám volt eddig. Most vagyunk a második elején, kétnapi havazás után -10 körüli nálunk a hőmérséklet, de volt tegnap -17 is. Remélem ott nincs ekkora hideg, de azért öltözz fel jó melegen, mert a fűtés, tudom, ott milyen gyöngé. A gyomroddal hogyan vagy? Írd meg! És nem írtál arról sem, hogy a *Válasz* két száma hogyan tetszett, illetve mi nem tetszett benne. Kedvesem, most volna lehetőségem néhány hétre Oroszországba utazni. Három gyógypedagógust hívtak meg az ottani főbb gyp-i intézetek tanulmányozására, az igazgató engem szeretne küldeni. Én pedig azt szeretném tudni, mi a te véleményed erről a tervről?

Egyébként semmi különösebb újság nincs. Az íróasztalodon lassanként toronnyá gyűlik a sok levél, meghívó, könyv. A legtöbbet el tudom intézni, amit nem, félreteszem, vagy ha sürgős, megírom, külföldön vagy. Fülep Lajos küldött egy ládában almát, gesztenyét

és szárított gombát. Érdeklődik, mikor jössz, szeretne beszélni veled. Maradj, Kedvesem, ameddig lehet, de nagyon vigyázz magadra és ne feledkezz meg rólunk. Mi nagyon sokat gondolunk rád, lányoddal együtt,

sok szeretettel

F.

Sokszor csókol

Ika.

36. Kedves Flórikám,

Páris, 1947. február 3.

megkaptam leveledet, amelyben Panni festék-kérését közvetítetted, s nagyon köszönöm. Most már úgy vagyok, hogy nem tudom, a leveleim érnek-e előbb haza, vagy én magam. A békeszerződés aláírása és a látogatások visszaadása miatt úgy döntöttünk, hogy 14-én indulunk. Alig várom már, hogy otthon legyek. A nap legnagyobb részében fáradt vagyok, testileg-lelkileg, s nagyon vágyom arra, hogy végre köztetek pihenhessek egyet.

Szombaton különben a Magyar Házban voltam, egy kis előadásfélén. A Páris-környéki munkásszervezetek titkárai gyűltek össze s néhány régi ismerős; a kérdéseikre feleltem, egy-egy rövid előadással, főleg a földkérdést, a parasztság helyzetét illetően. Tegnap, vasárnap délelőtt megint Tristan Tzarával találkoztam. Délután, illetve ebédre Geogeóéknál voltam. Úgy megvendégeltek, hogy a fülem is .ettállt. Itt küldöm levelét Jancsihoz. Megbeszéltük különben Geogeóval, hogy ha lehet, a nyáron eljön hozzánk.

Ma, hétfőn az itteni Népművelési Intézet igazgatójához kell mennem. Indulok is, mert már tíz óra.

Vigyázz magadra, magatokra, kedvesem. Én jól vagyok, semmi bajom. Mindnyájatokat sok szeretettel csókollak,

GYULA.

37. Kedves Flórikám,

Páris, 1947. február 4.

tegnap írtam, ma csak életjelképpen küldöm ezt a lapot, ízelítőül még a Van Gogh-kiállításról. Tegnap a délelőttöt az itteni Népművelési Intézetben töltöttem, igen tanulságosan. Ebédre Sauvageot-val, Queneau-val voltam együtt. Délután a Gallimard-nál voltam; a *Puszták népéből* mindössze 8 példány volt, meg is vettem mind. Ma délután a Képviselőházba megyek. Most már gyorsan lebonyolódik az ebédmeghívások visszaadása. Szombaton Aragonnal, Eluard-ral, Triolet-val eszünk együtt. Már megrendeltük a vasútjegyet, 14-e estére. Remélem, addig még kapok tőled néhány levelet — hogy örülök, hogy viszontláthatlak! Mindnyájatokat sok szeretettel csókollak,

GYULA.

38. Kedves Flórikám,

Páris, 1947. II. 5.

megint alkalmi, személyes posta megy Pestre, sietek felhasználni, mert megtörténhetik, hogy a rendes postával küldött levelet magam megelőzőm. Úgy volt, hogy 10-én való indulásunkat 4-5 nappal elhalasztjuk, mert a békét épp 10-én írják alá, s ennél még ott szerettem volna lenni. Svájci vízumunk azonban szintén 10-én jár le, s a követségen ma azt mondták, csak genfi engedéllyel tudják meghosszabítani. A belügyminiszter a napokban érkezik ide; ha neki is fontos, hogy maradjak, s el tudják intézni a svájci vízumot, maradok, ha nem, még 9-én este indulok.

Megkaptam Tordayékkal küldött leveledet, s igen megörültem neki, mert napok óta már én sem kaptam semmit tőled. Magadról ugyan megint nem írtál, de jó volt legalább azt megtudnom, hogy egészségesek vagytok.

Jól esett nekem is, hogy meghívtak Oroszországba. Bizonyos, hogy nagyon tanulságos út volna gyógypedagógiai szempontból is. De a hideg, és hogy annyi idő után megint nem lehetünk együtt! Dönteni én ebben a dologban nem tudok mást, mint hogy rád bízom a döntést; szabad vagy, s tudom, mennyire szeretted volna épp az orosz nevelési intézményeket látni. Hamarosan esedékes az utazás? Néhányszor említették (Darvas is, többek közt), hogy engem is meghívnának. Az volna szép, ha együtt utazhatnánk. Annyi idő még van, hogy az én visszatértemet megvárd? Ez minden, amit ebben a dologban kérnék tőled. Nagyon szeretnék már viszontlátni. Hamarosan három hónapja, hogy elváltunk.

A napok különben változatlanul a rendes tervek szerint telnek. Tegnapelőtt a Magyar Házban volt ünnepély (én egy verset olvastam fel), ugyanazon este a PEN Club rendezett fogadást. (Én egész este Vercors-ral beszélgettem.) Tegnap Malraux elvált feleségénél volt egy kis társaság, köztük az *Action* című kommunista lap szürrealista szerkesztője, Ponge¹; ő vitte a szót, számunkra igen érdekesen. Utána egy hajdani francia diáklány ismerősöm, az azóta orvosná lett Marguerite Dard-hoz mentem, ugyancsak egy kisebb francia társaságba.

Ma délelőtt a *Nouvelles Littéraires* szerkesztőségében voltunk, majd a szerkesztővel, Frédéric Lefèvre-rel ebédeltünk, s maradtunk együtt jó ideig ebéd után is. A szokásos témák, a szokásos eredmények: interjú, cikk, a magyar jóhír javíthatása.

Én jól vagyok, csak itt is a — hideg, fűtés nélkül. Az idő mára ugyan egy kicsit enyhült, egész nap esik, illetve ömlik a hó; van már 5-6 centi is az utcán, meg-megcsúsztatva és fölbuktatva a siető párisiakat, akik nincsenek hozzászokva, hogyan kell a hóban és fagyban közlekedni.

A *Válasz* számait — még azokat sem — tudtam rendesen elolvasni. Mire lett volna rá időm, elvitték tőlem. De átlapozva is igen jónak látszik. Írtam is Mártának, hogy a szerkesztést most már mindvégig a ti kezetekben hagyjuk.

Sokat gondolok rátok, kedvesem, és sok szeretettel csókollak,

GYULA.

(1) Francis Ponge költő.

39. Kedvesem,

1947. jan. 31.

két napja küldtem neked levelet Torday Lajossal, aki repülőgépen Párisba ment, azóta nyilván megkaptad. Tegnap jött meg 21-én feladott hosszú beszámoló leveled, ma pedig az, amelyet Pestre hozott valaki. Nagyon örülök, hogy olyan sikeres munkát végzel odakint, de a hajszában ne feledkezz meg egészségedről, tudod, milyen érzékeny vagy e tekintetben is. Igen boldoggá tettél azzal, amit kettőnk-ről írtál, minden aggodásom elmúlt, még a szomorúságom is fölengedett, pedig nélküled eléggé belefagyok. Ha te megvagy nekem, akkor semmi más már nem fontos. Tudod, hogy milyen szívesen élek úgy, mint akármelyik dolgozó asszony, nincs igényem sem pihenésre, sem jólétre, sem a dicsőségre, ami rólad rám is sugárzik, csak mi ketten legyünk olyan jól egymással, mint eddig.

Annával szívesen találkozom, mondd meg neki, a te szavaid után ismeretlenül is nagyon megszerettem őt.

Egyébként jól vagyunk. A hideg egyre tart, sőt fokozódik; nehezen küzdünk ellene, a fával nem akarunk nagyon bőven bánni. A fürdőszobában éjjel-nappal égetem — fél lángon — a melegítőt, nehogy a csövek és tartályok befagyjanak, így is csak +3 fokot tudok elérni. Fürdéshez a kályhát fűtjük be. Jancsi szobájába sikerült dupla ablakot szerezni. Így azért jól bírjuk a hideget. Ikának varrtam nagyon meleg télikabátot, sapkát, mackónadrágot, felhúzza a Bibó Pisti-féle hőcsizmát és naponta jár ródlizni. Gyönyörű havunk van, a környező telkeken és utcákon naphosszat síelnek, ródliznak a gyerekek. Most egy kicsit több időm van, még mindig tart az intézetben a szénszünet, így Ikának varrtam meleg ruhát és fehérneműt, már nagyon le volt rongyolódva, 2-3 éves volt az az egy-két ruhája is, ami még volt neki. Egészen „új” kislány lesz, mire hazajössz, nőtt is egy nagyot, fejlődött is. Már a nyomtatott kisbetűkkel is kezd olvasni és egész csomó verset tud Weöres *Gyümölcskosarából*.

Nagyon vigyázz magadra! Sok szeretettel

F.

40. Kedves Flórikám,

Páris, 1947. február 5./1.

már szerda van, február 5-e; mire ez a levél hazaér, talán már én is otthon vagyok. Csak attól függ, megkapjuk-e időre a svájci vízumot és a vasútjegyet, amelyet 14-ére kértünk. Tegnap este megkaptam azt a leveledet, amelyben Jancsi is írt. Nagyon jól esett, amit kettőnk-ről írtál. Tudod, hogy én is úgy vagyok ebben, mint te, sőt még úgyabban.

Akármit hoz, rosszat, jót, szerencsét, vagy bukást az élet, csak veled van értelme. Akármi érhet, akármit cselekedhetünk, minden elviselhető, csak együtt tudjuk viselni. Itt látom, hogy nem lehet, nincs is, ami elválaszthat engem tőled. A távollét, a rengeteg ember, akivel találkoztam, erősített meg ebben. De most már majd előszóval a többit. Azt hiszem, mint mondtam, ez az utolsó levél, amit még innen érdemes postára adnom. Ezentúl legfeljebb lapon írok néhány sor beszámolót.

Tegnap a levél feladása után Gyomaival¹ és Garával találkoztam a Deux Magots-ban. Velük is a félig hivatalos dolgokat beszél-tük meg: hogyan fejlesszék ők tovább azt a kapcsolatot, amelyet itt — úgy látszik — nekünk valamiképp mégis sikerült megteremte-nünk. Átnéztük azt a cikket, amelyet egyik ifjúkori barátomról, Poli-tzerről írtam a *Lettres Françaises* számára, s amelyet Gara fordított franciára. Azután könyvek után jártam, sajnos eredménytelenül.

Délután a Képviselőházban voltunk, belecsöppenve egy kis parázs vitába a kommunisták és a katolikusok között, valami erdőki-termelési törvény ügyében. Egy jó lélegzet abból, milyen az igazi, a századok óta gyakorolt demokrácia. Keményen és mégis könnye-dén, szívósan és udvariasan vitáztak. Herriot elnökölt, öregem is a régi közvetlenséggel. Az egyik miniszternek a lármában ezzel adta meg a szót: Vas-y, mon petit².

Délután megint könyvek után, alig több eredménnyel; csak-nem minden kifogyott, még a Larousse-nál is. (Ott voltunk.) Este egy kis magyar csoporttal vacsoráztunk: Lelkesék, Somlyó, Szalay, Bartha³. Hazajövet benéztünk félóra egy kis művészféle bisztróba.

Ma valamivel csendesebb nap ígérkezik, mert elhalasztódik szerencsére az ebéd az *Aux Écoutes* szerkesztőjével, aki minden áron meg akar ismerkedni velem, beszélni akar egy régi közös ismerő-sünkről, aki meghalt, akiről ő regényt írt. Az utolsó hét azonban annál telítettebbnek ígérkezik. Most a búcsúzó találkozások és látogatások jönnek, a baráti meghívások sürgős visszaadása. Mint írtam, szombaton Aragonékkal, Tzarával leszünk együtt. Közben szeret-ném Geogeót is gyakrabban látni, s bánt is, hogy erre alig marad időm. Estig dolgozik, s különben csak ebéidő alatt ér rá, épp akkor, amikor én legjobban el vagyok foglalva. Már mondtuk is, csak azért is el kell jönnie Magyarországra, hogy nyugodtan kibeszélhessük magunkat. Megígérte, s látom is, hogy nagy kedve van rá.

Sokszor csókollak kedvesem, a viszontlátásig is,

GYULA.

(1) Gyomai Imre magyar sajtóattasé.

(2) Rajta, gyermekem!

(3) Somlyó György költő, Szalay Lajos festő, grafikus, Bartha László festő.

41. Kedvesem,

[1947. febr.]

január 27-én feladott leveledet, 28-án írt lapodat és a csomagot (cso-koládé, konzerv) megkaptuk, köszönöm szépen. Most már számol-

gatjuk a napokat, mikor jössz. Ika is nagyon vár, jobban, mint a karácsonyt. Naponta többször kérdezi: „Mikor jön meg épapa? Nem szeretem, hogy olyan sokáig nincs itthon.” Magam sem hittem volna, hogy ilyen hosszú idő alatt nemcsak nem feledkezik meg rólad, de mindinkább számonkér. Két-három héttel ezelőtt egyik este, az ágyban, elalvás előtt sokat sírt utánad, feljegyeztem, amiket mondott, egy részét most leírom: „Olyan rossz, hogy épapa nincs itt... Olyan rossz nekem, ha egyik szülejem nincs itt. Akkor mindig csak sírok, örökké szomorú vagyok... (már ezt is sírva mondta és mindinkább beleélte magát a sírásba) ... Írd meg épapának: gyere haza, gyere haza, gyere haza... Küldd el neki a sírást is... rácsöppentem a papírosra, csomagold össze és tedd a levélbe...” Nem akartam ezt hamarabb megírni neked, csak most, hogy már úgyszólván hazafelé indulsz. De kedvesem, maradj addig, amíg kell és amíg lehet.

Remélem, meghűléssel jobban vagy. Itthon majd meggyógyítalak, de azért nagyon vigyázz magadra, kedvesem! Milyen ott a közbiztonság? Itt nagyon rossz. Az újságok naponta 5-6 rablásról, betörésről, vetkőztetésről írnak. Pár napja az egyik bandának a rendőrség két autóján már a nyomában volt, tűzharcba kezdtek, de a rendőrség kénytelen volt abbahagyni az üldözést, mert kifogyott a lőszerük! Tegnapelőtt a Kavics utcában ütötték le és vetkőztették le az egyik szomszédunkat. Éppen ezért én most nagyon vigyázok, sötétedés előtt járok haza.

Írd meg, illetve sürgönyözd meg, mikor jössz haza, nagyon várunk sok szeretettel

F.

Sokszor csókol

Ika.

42. Kedves Flórikám,

Páris, 1947. február 7.

a svájci vízumot megkaptuk, de mégsem bizonyos, hogy 14-én indulhatunk, mert az Alberg-express csak 3 naponként megy, s még mindig nincs rá jegy. De ez legfeljebb 3-4 napi késés lehet. Jól vagyok, ma három francia lapszerkesztővel ebédeltünk együtt, szóval végezzük tovább a munkát, bár egy kicsit már fáradtan. Sokat kell szaladgálni, hogy a békekötés aláírására jegyet kapjunk, a magyaroknak összesen csak három belépőt adnak. Nem hiszem, hogy választlevelet tőled most már megkaphassak, de ha valami sürgős tudatnivalód volna, a távirat még itt érhet. Mindnyájatokat sok szeretettel csókollak,

GYULA.

43. Kedves Flórikám,

Páris, 1947. február 11.

ezt a levelet már csak biztonság kedvéért írom. Az amerikai átutazó engedély ugyan még nincs meg, de olyan bizonyosra vesszük, hogy

a jegyet a vonatra lekötöttük. Így vasárnap este 9 órakor indulunk útnak, s a menetrend szerint kedden este érkezünk Pestre. Már most megkérlek, ne gyere ki az állomásra, semmiképp. A vonat órákat késíthet, valószínűleg késik is, hajnal is lehet, mire megérkezünk. S aztán még mindig közbejöhet valami. Annyiféle igazolvány kell a különböző zónák átlépéséhez, hogy az ember mindig számíthat, valahol még sincs rendben minden pecsétje, és feltartóztatják. Hallottunk a napokban például olyan hírt is, hogy újabban csak Csehszlovákián át lehet hazamenni. Mindezt azért írom, hogy ha valamit késünk is, ne aggódj. Első dolgunk persze az lesz, hogy ebben az esetben hírt adunk magunkról. Az állomáson csak találunk valami taxit. Legfeljebb arra kérlek, szólj Farkas Ferencnek, adja kölcsön erre az estére a kocsiját. Az állomáson tán telefonon is megmondják, mennyi a vonat késése.

Tegnap kaptam levelet tőled. Azt, amelyben Ika sírását írtad le, másik „szüleje” után. Ha ez a levél mégis előbb érne haza, mint én, mondd meg neki, már csak egy-két nap, hogy viszontláthassuk egymást.

De azt hiszem, ezeket a sorokat már együtt olvassuk. Így nem is írom le az utóbbi két nap eseményét. A legnagyobb, hogy tegnap ott voltunk a békeszerződés aláírásánál.

Csodálom, hogy a pótlóul küldött verseket nem kaptad meg. Nem kaptad meg azt sem, amelyet a Lago Maggioréről írtam? Az előbbi elveszti egyelőre időszerűségét, de a másikat a kézirat kaparsából s emlékezetből tán össze tudom állítani.

Vigyázz magadra nagyon, kedvesem.

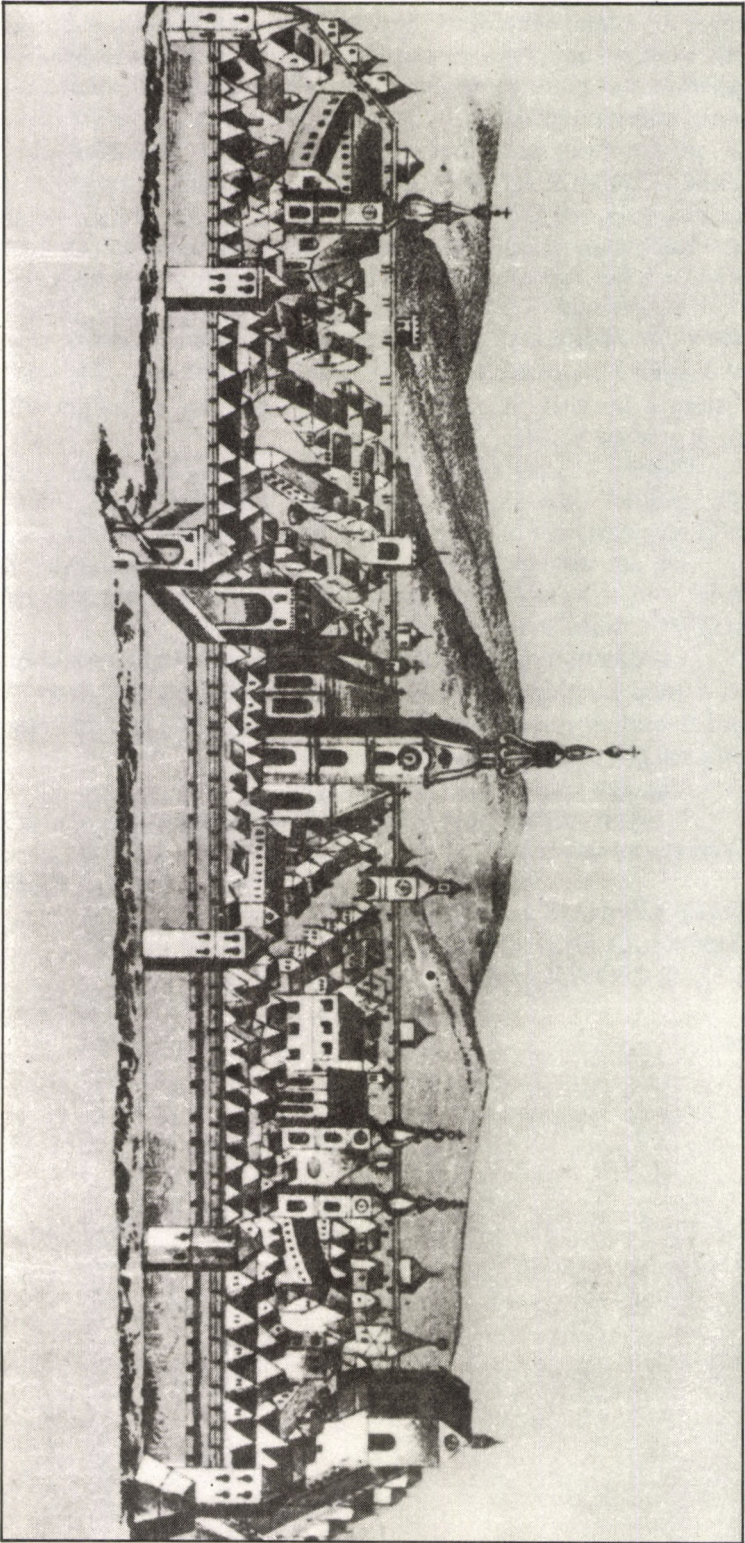
Nagyon örülök, hogy viszontláthatlak benneteket s addig is sok szeretettel csókollak,

GYULA.

KEDVES KIS IKÁM,
NEMSOKÁRA OTTHON LESZEK.
SOKSZOR CSÓKOLLAZOK,

ÉDESAPÁD.

(vége)



KOLOZSVÁR A 18. SZÁZADBAN. METSZETTE: SZAKÁL JÁNOS, 1759

KOLOZSVÁR VONZÁSKÖRZETE A 19. SZÁZADBAN¹

AHAGYOMÁNYOS VÁROSTÖRTÉNETI FELFOGÁS a várost önkörében, főleg jog- és jogtörténeti megközelítésben vizsgálta. Egy másik irányzat, amelyre a szociológia, a szociológiatörténet, tájféldrajz is hatással volt, a társadalom- és civilizációtörténet szempontjait érvényesíti, s erőteljesen hangsúlyozza a város funkcióit, vidékéhez való viszonyát. Különösen nagy hatásúnak bizonyult a francia Annales-iskola (vagy csoport) módszere, amely F. BRAUDEL munkáiban érvényesül a legjobban. Braudel minden várost önmagában való világnak tekint, amely azonban ezt az önmagaságát egy változó gazdasági és demográfiai mezőnek köszönheti.² Szerinte tehát nemcsak a város hat a vonzáskörzetére, kisebb vagy nagyobb vidékére, de ez is visszahat rá. A magyar szakirodalomból közismert ERDEI Ferenc neve, akinek funkcionalista módszere elismerést vívott ki. Művei román szakkörökben is ismertek. Erdei Ferenc szerint a város jelentőségét az adja, hogy „funkcionálisan átfogja vidékét és eljuttatja ahhoz anyagi és szellemi porduktumait, a városi élet mintáit és értékeit.”³

Braudel a város gazdasági és demográfiai mezőjéről szól, Erdei a város kisugárzására helyezi a hangsúlyt, de mindkét felfogásból önként adódik a kérdés, hogy mekkora terjedelmű, s milyen természetű valamely város vonzáskörzete. Bár kétségkívül a legsikerültebb megoldások egyike, mégsem kielégítő H. SPENCER meghatározása, amely szerint „a városok vonzása egyenesen arányos tömegükkel s fordítottan arányos a távolsággal”. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a történeti dimenzió nem hagyható figyelmen kívül; más volt a városok vonzása például az ipari forradalom előtti, illetőleg utáni európai társadalmakban, de másként alakul ma a kommunikáció káprázatos fejlődése következtében azokon a területeken, amelyek csak most indulnak el az ipari civilizáció felé vezető úton.

A várostipológia⁴ eredményei további megfontolandó szempontot nyújtanak a kutatásnak, hiszen egy kereskedőváros vonzáskörzete jóval kiterjedtebb lehet, mint egy bányavárosé, a mezőváros viszont szűkebb térben fejti ki tevékenységét, mint a nagyváros. A fővárosok és világvárosok pedig egészen más nagyságrendű földrajzi dimenziókra hatnak ki.

E sorok íróját hosszabb idő óta foglalkoztatja az erdélyi városiasodás, és ezen belül a különböző városok vonzáskörzetének, a falvak és városok kapcsolatrendszerének a kérdésköre. Az utóbbi

években főként Kolozsvár szerepét tanulmányoztam elmélyültebben. Hogy miért éppen Kolozsvárnál kötöttem ki? Nos, a történész témaválasztásának szubjektív vetületeit mellőzve, azért választottam éppen Kolozsvárt, mert az erdélyi városok között ennek volt a legtöbb *központi szerepköre*, s ez a város gyakorolt ezáltal különösen erős vonzást Erdély vidékeinek nagyobb részére, és főként magyar etnikumára. És ez a vonzás a 18. századi szerényebb arányok után, éppen a 19. században, annak is különösen az első felében volt a legerősebb, amikor Erdély társadalma kibontakozott a feudális rendiség szorításából, s a nemzeti fejlődés, a polgári társadalomszerveződés útjára lépett. Ugyanakkor irányító szerepe Erdély magyarságának körében egyre jelentősebbé vált.

I.

AVIZSGÁLÓDÁST MÉGIS KORÁBBI IDŐKBŐL KELL INDÍTANUNK, hogy észlelhessük Kolozsvár szerepköreinek átalakulásait, tehát a vonzás infrastruktúrájának változásait. Az előzmények számbavétele azért fontos, mert amint HAJNAL István írta, a városok újkori fejlődésénél inkább kell figyelni „az élet mélységeiből merített elemek sorsára”, mint az erők szabad mozgására, „hatalmi és gazdasági összefogására”⁵. Vagyis a hagyomány többé-kevésbé alapjául szolgál a későbbi fejlődésnek.

Kiindulásként nem árt emlékeztetni arra az ökológiai tényre, hogy Kolozsvár három, gazdasági szempontból eléggé eltérő arculatú nagytáj, vidék találkozási pontján települt: nevezetesen a mezőgazdasági jellegű Mezőség, a hasonló arculatú, de boráról és gyümölcséről is nevezetes Szilágyság, valamint a bányászata és erdővagyonra által kiemelkedő Erdélyi Érchegység határmesgyéjén. Ennek a történeti Erdélynek mintegy a felét kitevő nagy területnek a „*kapuváros*”-ként s a nyugat-keleti és fordított irányú átmenő kereskedelemnek is útjában — a Királyhágó előterében — fekvő kereskedővárosként, Kolozsvár kétségkívül rendelkezett bizonyos helyzeti erőkkel, előnyökkel. Ezek mellett, Kolozsvár viszonylag gyors emelkedését a települési hierarchiában a központi hatalom (magyar királyság, erdélyi fejedelemség) városfejlesztő politikájának, valamint belső szervezettségének köszönhette.

A tatárjárás pusztításait követő visszaesés után a 14. században a városfejlődés lendületessé vált, a 15. század pedig már Kolozsvár történetének fellendülő szakaszához tartozik. Határkő volt történetében az 1316-os év, amikor KÁROLY RÓBERT az addig falusias települést várossá nyilvánította (*civitas Kuluswar*). Hogy nem egyszerűen jogi változásról volt szó, azt minden másnál jobban bizonyítja a városi funkciók terjedése; ezután nem a mezőgazdaság, hanem az ipar és kereskedelem vált a fő jellegzetességévé; (a céhes ipar első írásos említése 1369-ből való). S nem is valami helyi érdekű iparűzésre és kereskedelemre kell gondolnunk: Kolozsvár polgárait NAGY LAJOS király 1370-ben Erdély-szerte érvényes, vámmentes árusítási

joggal ruházta fel (a következőkben egész Közép-Európában, néha távolabb is jelen voltak a kolozsvári kereskedők, helyenként ugyan-csak vámmentességet élvezve), ami vonzaskörzete határainak nagymérvű kitágulásához vezetett. Ezzel Kolozsvár kilépett önköréből. Annál inkább, mivel 1370-től királyi szabadságlevél tette lehetővé bármely szabadrendű ember beköltözését, sőt a személyi függőségben élő jobbágy is élhetett ezzel a joggal, ha előzőleg teljesítette kötelezettségeit.⁶ Ezután hosszú ideig Kolozsvár nyílt város volt.

Az ilyen módon is gyarapodó népesség viszont már nem fért be a bekerített Óvárba, azaz a régi városba, hanem melléje települt, rövidesen oly várost hozva létre, amelynek méretei a régít többszörösen meghaladták. Ez már a teljes középkori Kolozsvár, amelynek európai szintű fejlődését két további esemény mozdította elő: ZSIGMOND király 1405-ben megengedte a megnövekedett városnak falakkal való körülkerítését, és szabad királyi várossá nyilvánította. A fentiek következtében Kolozsvár öngazgatási joggal, saját belső renddel bíró külön testté vált az erdélyi feudalizmus világában. S mivel MÁTYÁS király szülővárosának sorsát különösen szíven viselte, nemcsak hogy megerősítette elődei kiváltságleveleit, de újabbakal ruházta fel Kolozsvárt. Ilyen biztonságos alapokon fejlődött tovább az erdélyi fejedelemség megalakulása után is: bár nem volt főváros, okkal emlegették az ország első városaként (*civitas primaria Transilvaniae*), illetőleg „kincses” városként.

MINDENT EGYBEVETVE, a 14-17. században az ipar, s az országra, valamint Közép-Európára is kiterjedő kereskedelme bizonyult legfőbb funkciójának: a 16. században több mint harminc céhes ipara hatvan iparágat művelt.⁷ Érthető, hogy egyre több vidéki mesterember és iparoslegény kérte bebocsátását a biztonságot s anyagi gyarapodást ígérő városba. Azonban ekkor már nem csak a nagyobbbrészt szász közösség kezén lévő iparúzés és kereskedés a város szerepe; közben kiépült szellemi-kulturális belső struktúrája is, és ebben a magyar közösség volt túlsúlyban. Egyházi központ jellegét a reformáció: a lutheránusok, a kálvinisták és az unitáriusok közti hitviták és egyházszervezések domborították ki. A 16. század közepe óta nyomdája, majd a század végétől a Báthory-féle egyetem alapítása (1581) által is egész Erdélyre kiterjedt a vonzása. Mindezen városi tényezők (iskolák, templomok, ispotályok, gyógyszertár, fürdő, s mindenekelőtt rendezett belső élete) hatására a 15-17. században Kolozsvár város polgárának lenni rangot jelentett. Ezért több nemesember lemondott privilégiumairól, csakhogy a kolozsvári *res publicának* teljes jogú tagja lehessen.

Ebben a korszakban már statútumok, szabályzatok pontosan körülírták a városba való beköltözés feltételeit; ha korábbi századokban olykor még a szökött jobbágyot is megvédte a város, megengedve letelepedését is, ezután általában csak szabadrendű, a vagyonosodásra kezességet ígérő személy tehetett hűségesküt, és nyerhetett városi polgárjogot. De a betelepülés folytonos volt, s ennek során került a magyarság túlsúlyba az addig a céhes ipart uraló szászokkal

szemben. A bevándorlás eredményeként (a belső szaporulatot sem hagyva figyelmen kívül) a város népessége gyorsan növekedett: lélekszáma 1453-ban, az első ránk maradt összeírás szerint 4500-5500 lehetett, de már 1593-ban 8000-8500-ra emelkedett⁸, s az erdélyi városok közül csak Brassótól maradt el némileg, de több korabeli európai várost — Zürich, Drezda, Bazel — meg is előzött. A virágzó korszak a 17. század közepén hirtelen véget ért.

Kolozsvár hanyatlásának elindítója külső tényező volt: Várad elestével a közvetlen török uralom Erdély határáig terjedt ki, emiatt Kolozsvár „véghellyé” vált. Ez pedig belső szerkezeti változásokhoz vezetett: a vármegye hatósága alól kiemelt szabad királyi város több vonatkozásban Kolozs megye főispánjának rendelődött alá, aki egyben Kolozsvár főkapitányi tisztét is betöltötte. Mindezek miatt részben elveszítette municipális öngazgatását. A török- és tatárjárás, valamint a többrendbeli belső villongások mind a romlás felé taszították Kolozsvárt. Régi gazdasági funkcióit azután sem sikerült visszaszereznie, miután a törököt Magyarországról kiűzték. Annál inkább nem, mert az Erdélyben is berendezkedő új Habsburg-uralom nem kedvezett neki, sőt elnyomta: még ha formálisan meg is bocsátott amiatt, hogy a város polgárainak jó része RÁKÓCZI Ferenc szabadságharca mellé állt, valójában ezt nem felejtette el. Kolozsvár polgársága s népe 1741-ben, fél évszázaddal az uralomváltás után, mintegy védekezésképpen, okkal panaszkodott arról, hogy a sok sarcoltatás és dúlás miatt „ma e város többé nem kincses Kolozsvár, hanem szegény és elnyomorodott Koldusvár”. Természetesen, vonzástere is nagyon leszűkült.

II.

KOLOZSVÁR TEHÁT RÉGI NAGYSÁGA NOSZTALGIÁJÁVAL ÉRKEZETT EL az újkor küszöbére, de annyira mégsem süllyed le, hogy kedvezőbb külső feltételek bekövetkeztével új erőre ne kaphasson. Ami a 18. század végén, főként inkább a 19. században be is következett. Ekkor helyi és helyzeti energiáit értékesítve olyan központi szerepkörhöz jutott, amely számára megalapozta a továbbfejlődést; gondolunk itt az egész Erdélyre kiterjedő közigazgatási szerepre, a szellemi és művészeti élet kibontakozására, iparának és kereskedelmének növekedésére. Mindezek következtében Kolozsvár vonzáskörzetének határai ismét kitágultak.

Az új fellendülést eredményező legfőbb intézkedésként azt kell megemlítenünk, hogy 1790-ben visszaköltözött Nagyszebenből Kolozsvárra az erdélyi Főkormányshé (Gubernium), s ezután itt tartották 1848-ig — egyszeri kivétellel — az országgyűléseket is. Ennek következtében fővárosi funkciót kezdett gyakorolni, és ez mind a város társadalmában, mind a városképben gyors átalakulásokat jelentett: Kolozsvár tudatosan készült arra, hogy főváros legyen. JAKAB Elek történetíró szerint:

„anyagi téren maga után vonta a szebb építkezést, az utcák és terek kikövezését, a főtér megtisztítását, a rendőri intézmény szervezése a jobb rendet és nagyobb tisztaságot; szellemi téren a felsőbb oktatás erős lendületet vett s nagy számú művelt és vagyonos új lakosokkal mintegy varázsütésre egy magasabb társadalom s műveltebb társadalmi élet fejlett ki. Ez Kolozsvárt egy fensőbb művelődési pálya útjára állította, megadván a lehetőséget arra, hogy az erdélyi részek politikai és társadalmi központjává és vezetőjévé legyen s a nemzeti fejedelmek alatti tekintélyét ismét visszanyerje”⁹

A VÁLTOZÁS KIHÍVÁST IS JELENTETT: szinte egyik napról a másikra a kormány tagjai, a fő- és alsóbb tisztviselők számára kétszázöt szállást kellett biztosítani, a királyi tábla s az erdélyi diéta vidéki tagjainak további háromszázkilencvennyolcat.¹⁰ Amiről Jakab Elek ír, az már egy más város, mint a fejedelemség idején, amikor a nemes személy csupán megtűrt, s ezért azon igyekezett, hogy polgári jogokat szerezzen; most viszont a nemesi elem lesz a hangadó és a nemesi életmód is bevonult a hajdani cívisvárosba.

Erdély főnemesi családjai Közép- és Kelet-Erdélyből, valamint a Partiumból többnyire Kolozsváron telepedtek meg, bár a vidéki kastélyokat és udvarházakat is fenntartották; a székelyföldi s a közeli vidékek nemessége inkább Marosvásárhelyen tömörült. Kolozsvár társadalmának éppen ez a nemesi elem adta meg a 18. század végétől egészen az 1919-es hatalomváltásig az egyik legfőbb jellegzetességét. Témánknál maradva: Kolozsvár az erdélyi magyar arisztokrácia nagy részének vonzasközpontjává vált. Ennek a városképen nagyrészt ma is meglévő nemesi paloták a legfőbb tanúi.¹¹ A nemesség „behúzódása” lendületet adott az építőiparnak; a tudvalevően költekező nemesi életmód a városi kisiparnak nyújtott munkát, de jótékonyan hatott a kereskedelemre is. Nem feledkezhetünk meg arról, hogy az erdélyi magyar arisztokrácia több művelődési-művészeti intézmény kezdeményezője és fenntartója volt.

A nemesség mellett a kormányzók és a diéta beköltözése jelentős számú művelt és tevékeny értelmiségi tisztségviselővel szaporította a város társadalmát; BÖLÖNI FARKAS Sándor, SZENTIVÁNI Mihály, NAGYAJTAI KOVÁCS István és sokan mások neve tanúskodik arról, hogy mit nyert általuk Kolozsvár. Voltaképpen ők egy nemzeti liberális nemesi csoporttal, s a pedagógus értelmiség legjavával a polgári társadalomszerveződés fő mozgatói voltak. E mozgalom erőteljesen megnövelte Kolozsvár közigazgatási funkcionárius vezető szerepét az erdélyi magyarság körében. Ezt valamely város csak abban az esetben töltheti be sikeresen, ha megfelelő technikai eszközökkel is rendelkezik. Ehhez Kolozsvár az állandó politikai sajtó létrehozása által jutott hozzá. 1829-ben alapította KISSZÁNTHÓI PETHE Ferenc a *Hazai Híradót*, amely már abban az évben *Erdélyi Híradóra* változtatta a címét, s miután a szabadelvű gondolkodású, fáradhatatlan kultúrszervező MÉHESES Sámuel vette át a szerkesztést, a reformeszmék erdélyi terjesztőjévé vált. Hogy ezt minél célszerűbben szolgálhassa, Méhes melléklapokat is kiadott, éspedig a *Vasárnapi Újságot*, BRASSAI

Sámuel szerkesztésében, valamint a *Nemzeti Társalkodót*, amelyet Méhes Nagyajtai Kovács Istvánnal együtt szerkesztett.

Az utóbbinak már a neve is elárulja, hogy mi is történt abban a korszakban a társadalomban; a nemzeti jelző nem véletlenül került a lap címébe: a polgári nemzetté szerveződés időszaka volt ez. Nos, éppen ebben a folyamatban jutott központi szerephez Kolozsvár, és e szerepkört a lapok segítségével — s természetesen más eszközökkel is — gyakorolta. Másrészt általuk nagy mértékben megnövekedett a város szellemi vonzaskörzete. A *Nemzeti Társalkodó* előfizetőinek földrajzi megoszlása is ezt mutatja. Megjelenésének évében, 1830-ban — amint az a január 30-i számban olvasható — a legtöbb előfizetője (Kolozsvárt nem számítva) Marosvásárhelyt volt (14), utána Nagyenyeden (10), majd Székelyudvarhelyen (4), Abrudbányán (4), Kézdivásárhelyen (2), Szászrégenben (2) Erdőszentgyörgyön (2), aztán egy-egy előfizetővel Zilah, Szilágysomlyó, Székelykeresztúr, Tövis, Zalatna, Déva, Verespatak, Vízakna, Szászváros következett, valamint tizennyolc-húsz falu az erdélyi vármegyékből. Erdélyen túli előfizető ekkor három volt (Pest, Debrecen és Miskolc).

Ha a fenti adatokból nem is szabad messzemenő következtetéseket levonni, a hatókör tágulására vonatkozó információhordozók.

KOLOZSVÁR VONZÁSÁT ÉS HÍRNEVÉT NÖVELTE a nemzeti színjátszás megvalósításáért indított mozgalom, amely kihatott egész Erdély magyarságára, sőt nem csak az Erdélyben élőkre; először az országos gyűjtés által, azután a színház működése révén. A színház megszervezésében élen járt báró WESSELÉNYI Miklós zsidói földbirtokos, aki éppoly tudatosan igyekezett a magyar arisztokráciát, s általa a magyar vezetőréteget a polgárosult nemzeti eszme támogatására bírni, mint SZÉCHENYI István. A kolozsvári színjátszó társaság a reformkorban nemcsak a helyi művelődés ügyét szolgálta, hanem kiszállásaival beépült az erdélyi, az egész magyar művelődési életbe. Kiszállásainak Marosvásárhely, Debrecen, Pest és más városok voltak színhelyei. Mint ismeretes, az állandó színház épületét 1821-ben adták át rendeltetésének, a Farkas utcában. Ettől kezdve a vidéki érdeklődők is egyre gyakrabban utaztak színházi estekre Kolozsvárra, s a Magyarországról jövőknek is — amint azt gazdag úti irodalom bizonyítja — gyakran volt itt maradandó színházi élményben részük. Lehetetlen tehát nem látnunk, hogy a kolozsvári színház a különböző tájakon, vidékeken és a két testvérországban élő magyarság között összekötő kapocs is volt.¹²

A reformkorban épült ki — a színház mellett — a városi élet intézményrendszere, amelynek rendeltetése, hogy kellemesebbé, vonzóbbá tegye a városi életmódot, s társadalmi nyilvánosságot adjon a különböző, ilyen irányzatú tevékenységeknek. Itt arra szeretnék utalni, hogy Bölöni Farkas Sándor kezdeményezésére, s báró Wesselényi Miklós támogatásával, nyugati és pesti modell szerint kaszinó létesült, amelynek megvallott célja a „míveltebb társalkodás, nemzetiség előmozdítása, a közértelem és közérzés terjesztése”¹³. Az említett intézmények közé tartozott a Viadal Iskola, a modern szö-

vetkezeti elven létesült Gondoskodó Társaság, amelyek ugyancsak a polgári társadalomszerveződés előmozdítói, eszközei voltak. Akárcsak a Nemes Asszonyi Egyesület, az Olvasó Asszonyi Társaság — ez utóbbiak különösen megragadták a Kolozsvárra látogató TÁNCICS Mihály figyelmét.¹⁴ A fent említett intézmények kisugárzása a város határait messze túlhaladta. A *Nemzeti Társalkodó* 1832. augusztus 25-i száma széchenyis stílusban érvelt az *Erdélyi Casinóról* című cikkében:

„Akármely nemzet kifejlődési történeteit megtekintjük, legtisztábban meggyőződhetünk ez eránt, hogy pallérozottság és nemzetiség boldogító szelleme, a számosabb gyülekezetek helyén, a tudományok, mesterségek és jólét fészkeiben: a városokban eredve, onnan mintegy erkölcsi napból terjesztette jóltevő világát az egész nemzetre. (...) ... hibás aluszékonyosságunkból felébredve, férfias szándékunk van jobb sorsra méltó nemzetünket egy boldogabb lét-re vezetni. A középpont, ahonnan nekünk is kiindulni kell” — a város.

A polgári társadalomszervezet és nemzet rendkívül tudatos szerveződésének kora volt a reformkor, és ebben Kolozsvár kiemelkedő jelentőségre tett szert.

Hogy ez a középpont, tehát Kolozsvár hozzáférhető, elérhető legyen, meg kellett szervezni a közlekedést a külvilággal és a vidékkel. Nem egyszerűen valamiféle jövedelmező vállalkozásról volt itt szó, hanem sokkal többről: a polgári élet szervezéséről. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy az Amerikát járt Bölöni Farkas Sándor ajánlotta az egyébként vállalkozónak is kiváló, Kolozsváron megtelepedett olasz vívómesternek, BIASINI Gaetannak: állítson szállót, kávéházat, s indítson bérkocsi-szolgálatot. Ezek meg is valósultak, s Kolozsvár központi jellegét nagyon megemelték. A szállóval kapcsolatban jegyezte le TANÁKY Gedeon, 1841-ben, erdélyi útinaplójában, hogy az

„magyar uraktól, lókereskedőtől, oláh hercegtől, bajor érdemjeles küldöttségtől stb. annyira el volt foglalva,”

hogy ő már kiszorult onnan¹⁵. Az utazni vágyó, illetőleg utazni kénytelen közönséget Biasini gyorskocsija Nagyváradig, majd Pestig, és fordított irányban; keletre Nagyenyedig, később Brassóig és Bukarestig, és innen Kolozsvár irányába, vagy éppen ide szállította.

MINT TUDOMÁNYOS KÖZPONT, régi iskolái mellett, a reformkorban a város az orvostudomány által hívta föl magára a figyelmet. Kórháza már régebbi idő óta volt, akárcsak gyógyszerára, de orvosi egyesület csak 1834-ban alakult,

„hogy az orvos doktor urak az országunkban s különösen Kolozsváron s környékében uralgó nyavalyák felett tanácskozzanak, tapasztalataikat egymással közöljék, és így mind újabb és újabb módokat találjanak az emberek szenvedéseinek s nyavalyáinak eltávolítására.”¹⁶

Kolozsvár mint iskolaváros már régen megalapozta hírnevét. A reformkorban változatlanul nagy vonzása volt a római katolikus, piarista líceumnak, a református, valamint az unitárius kollégiumának. Mindhárom iskola egész Erdélyből vonzotta a tanulni vágyókat. Az unitáriusok számára a papi utánpótlás is innen került ki, míg a jogi pályára készülők a református „főtanodá”-ban nyertek képzést és diplomát.

A reformkori kolozsvár gazdasági szerepköre is növekvőben volt az ekkor alakult intézmények által. A fontosabbak közül megemlítjük az Erdélyi Gazdasági Egyesületet (1844), a Jégkármentesítő Társulatot (1845), amely a modern biztosító intézet funkcióját látta el, akár a rövidesen létrejövő Tűzkármentesítő Társulat (1846). Ezeket megelőzte a Cukorgyári Társulat (1839) megalapítása. Megélénkült a kereskedelmi élet is. Ennek a preindusztriális szakasznak egyik jellegzetes alakja a kereskedő. Mégpedig az a típus, amely a feudális rend mindenfajta monopóliuma ellen a szabad kereskedelem elvével, és persze meglehetősen jelentékeny pénztökével küzd. Örmény és zsidó, valamint görög-román családok települnek be, és kereskedésük prosperál, mert a nyugati divatok is terjednek. S hogy a közgondolkodás is változóban, az jól látszik abból, hogy az addig lenézett kereskedők tekintélye növekszik: a különféle, főleg nemesi, sőt arisztokrata tagokból álló gazdasági társulatok igyekeznek támogatásukat megnyerni. Hiába tiltakozik például a negyven tagú tímár céh: SZÁBEL Menyhért kolozsvári kereskedőnek engedélyt ad a kolozsvári tanács a bőrfabrika felállítására, ha olyan árukat gyárt, amelyeket a tímárok nem készítenek.

Kolozsvár, s persze más nagyváros is vonzza a szakembereket, a szabad foglalkozásúakat is. Ennek során kerül Marosvásárhelyről Kolozsvárra a neves „gépgyártó”, RAJKA Péter, BOLYAI Farkas tanítványa; a selyemfabrikához több száz kilométer távolságról hozatnak CSAKI Rozáliék értő munkásokat; a papírmanufaktúrának a vezetésére pedig olyan mestert akarnak szerződtetni, aki „jó cunditje mellett mind a jó papíros készítése mesterségét, mind pedig a malombéli instrumentumok jó karba való tartását” érti, s hogy valóban szakembert kapjanak tizenkét hold föld teljes jövedelmét, évi 720 rénesforintot, tüzelőfát s „szabad gyertyát” ígérnek.¹⁸

A reformkori Kolozsvár gazdasági életének egyik jellemzője tehát a modernség, a szabad verseny érvényesülése. A másik a hagyomány: a céhek nemcsak éltek, hanem új erőre is kaptak a megnövekedett felvevőpiac által. Tehát jöttek a céhmesterek és legények is. A városi polgárkönyv szerint 1846-1847-ben harmincöt céhes kisiparos tette le az esküt a város hűségére, s fogadta meg, hogy

„igyekezni fog mint becsületes mesterember azon céhnek, melybe befogadják, 'érdemes tagja' lenni”.¹⁹

Honnan vándoroltak ide az iparosok? Ha az 1846-1849 között Kolozsváron „valóságos polgár”-nak, vagy csak „a város hűségére”, esetleg egyszerűen „a mestersége folytatására” esküt tett személyek születési helyét számba vesszük, kiderül, hogy közülük százötíz sze-

mély Kolozsváron született, harminchárom valamelyik erdélyi kisvárosban vagy faluban, harminchárman különböző magyarországi törvényhatóságokban, ketten Bécsben, ketten Prágában, egy-egy Lembergben, Svájcban, Franciaországban. Ismételten bizonyítottnak látjuk azt, a már korábban is jelzett tényt, hogy a céhes emberek olyan nagy körből jöttek Kolozsvárra, amelynek átmérője kelet-nyugati irányban 8-900 kilométer lehetett. De az is kétségtelen, hogy a kör legbelső része alkotta a legintenzívebb vonzásterét; három év alatt a Szilágyságból tíz, Szatmárról öt, s a Mezőségről tíz céhmester és legény kapott letelepedési engedélyt Kolozsváron.²⁰ A külvárosokban, amelyek ekkorra már összenőttek a belvárossal, ennél sokkal több szegény, szabad lakos húzta meg magát, és élt itt s persze a belvárosban is, napszámosként, cselédként.

Következésképpen: a mindenféle betelepülők révén a 19. század első felében Kolozsvár lakosságának a száma hirtelen megnőtt, s a század közepén elérte a tekintélyes 20-21.000-et.²⁴

III.

A 19. SZÁZAD MÁSODIK FELE DEMOGRÁFIAI TEKINTETBEN a gyors növekedés korszaka volt. Ez a növekedés főként a vidéki népesség fokozódó betelepülésének a következménye, mivel a helyi lakosság szaporodási görbéje alacsony. A bevándorlást kétségkívül előmozdította az 1848-as forradalom, amely a rendi előjogok és személyi függőségi viszonyok, a jobbágyrendszer megszüntetése, illetőleg a polgári jogok egyenlősége elvének kinyilvánítása által tulajdonképpen a társadalmi és területi mobilitás elől eltávolította az összes eddigi, törvény szabta korlátokat. A falu felszabadulásával, s a régi városjogi alkotmányok elavulásával, a városnak vidékével való kapcsolatrendszerében is új korszak kezdődött, amely a szabad költözködés elvére épült.

Természetesen a 19. század második felében a városfejlődés üteme korántsem volt egyenletes. A forradalom és szabadságharc korát felváltó abszolutizmus idején Kolozsvár helyzetét a stagnálás jellemezte. Ez részben annak a következménye, hogy súlyos megtorló intézkedéseket kellett elviselnie, és külön hadisarcot fizetnie 1848-1849-es szerepe miatt. Másodszor, ipara megrendelés nélkül tengődött, helyi kereskedelme visszaesett, mert az osztrák és cseh áruk versenyét eleddig akadályozó védvámok s helyi korlátozások megszűntek. Élénkülés az 1860-as évektől vált észlelhetővé, majd az 1867-es kiegyezést követő változások növekedést, az 1880-as évek pedig fellendülést hoztak. Ez a századfordulón érte el a csúcspontot. Bár a kiegyezéssel Kolozsvár elveszítette fővárosi szerepkörét, nem vált a szó szoros értelmében vett vidéki várossá, mert továbbra is számos egész Erdélyre, vagy annak nagyobb részére kiterjedő intézmény székel itt. Segítette a magyar kormányzati politika is, igyekezvén ellensúlyozni előbb említett „károsodásáért”. Anyagi helyzetének bizonyos fokú javulása kétségkívül összefüggésben állt az erdélyi

lyi vasútépítkezésekkel, a vasút megnyitásával, valamint más infrastrukturális tényezők létrejöttével. Az 1867-1873 között engedélyezett vasútvonalak közt volt többek között a Nagyvárad–Kolozsvár–Brassó-vonalszakasz is, amelyet Magyar–Keleti-Vasút néven emlegettek a kortársak. Az építkezést egy időben kezdték meg Nagyváradról Kolozsvár, valamint Kolozsvártól Brassó irányába. Kolozsvár mint vasútépítési központ jelentős szerepkört kapott, s ez nagy számú népesség ideiglenes megtelepedésével is járt. A Nagyvárad–Kolozsvár-vasútvonalat rövid idő alatt megépítették, s 1870. szeptember 7-én meg is nyitották. Ezzel a város hozzákapcsolódott Magyarországra, a Monarchia és Európa vasúti hálózatához. A következő években a Brassóig tartó vonalszakasz és a mellékvonalak is elkészültek, ez pedig kelet felé növelte meg a vonzáskörzet határait. Kolozsvár számára a vasúti kapcsolatok olyan területeket is hozzáférhetővé tettek, amelyek eddig a maguk külön világát éltek, szinte a természeti gazdálkodás fokán. De kétségkívül új gondok is keletkeztek a vasúti hálózat elégtelenségei miatt: a nagy Mezőség és Szilágyság elszigetelődött Kolozsvártól, s ez mind a város, mind a vidékek számára károsnak bizonyult. Aminthogy súlyos következményei lettek annak is, hogy a Székelyföld nem kapott vasutat, s így lakosai számára az erdélyi nagyobb városok, főként Kolozsvár és Nagyenyed csak nehezen és drágán volt elérhető. (És mind máig fennálló hátrány, hogy Kolozsvárt és Marosvásárhelyt nem kötötte össze közvetlen vasútvonal.) De Kolozsvár mégis sokat nyert azáltal, hogy üzletvezetőségi központ lett, amelyhez ötszázhetvennégy vasútállomás, s több megállóhely tartozott. Amellett rövidesen nagy vasúti javítóműhely létesült a városban, amely nagy számú tisztviselőt, munkást foglalkoztatott.

KOLOZSVÁR GAZDASÁGI SZEREPÉT ERŐSÍTETTE A HITEL, amennyiben a bankok és takarékpénztárak messze tájakkal is üzleti viszonyt létesítettek. Iparosodása nem volt ugyan rohamos, de nem is maradt le a kor színvonalától; az első világháború kitörésekor kb. 2800 kis- és nagyipari vállalata működött, ebből negyvenkettő gyár jellegű.²²

A gazdasági növekedés ellenére — és ezt hangsúlyozni szeretnénk — az újkori Kolozsvár nem vált ipari várossá (mint Brassó, Temesvár, Arad), sem olyan kereskedelmi központtá, mint például Nagyvárad. Kolozsvár több funkciójú város maradt, s hírnevét ekkor inkább köszönhette tudományos és művészeti életének, iskoláinak, mint gazdasági szerepének.

A tudomány és oktatás, valamint a városiasodás terén nagyot lépett előre a múlt század második felében. Több történész, köztük a Kolozsvár történetét jól ismerő MAKKAI László véleménye, hogy bár elveszítette fővárosi szerepkörét, egyféle szellemi központtá vált. Makkai szerint huszonkét (római katolikus, református, unitárius, görögkeleti, görög katolikus, evangélikus, zsidó) templomával, hetvenhét iskolájával, könyvtáraival és számos tudományos intézményével „szellemi főváros maradt... nem volt soha vidéki város a szó kibesztető értelmében”²³. Különösen rangos tudományos intéz-

ménye, az Erdélyi Múzeum Egylet (1859) kapcsolta be Kolozsvárt a magyar és közép-európai tudományos áramkörbe. Mezőgazdasági főiskolája (1869) az erdélyi agrárszakember-képzés révén tett szert egész Erdélyt átfogó befolyásra, akárcsak tudományegyeteme (1872) révén, amely egyebek mellett az orvostudomány és gyógyászat fejlesztésével járult hozzá Kolozsvár vonzerejének fokozódásához (l. ma is álló klinikai épületeit). S meg kell említenünk kereskedelmi akadémiáját is, amely jól képzett közigazgatási, gazdasági tisztségviselőket nevelt. A fentiekén kívül több más, egész Erdélyre kiterjedő egyesületnek központja, így az Erdélyi Magyar Közmívelődési Egyesületnek (1885), az Erdélyi Kárpát Egyesületnek (1891), az Erdélyi Irodalmi Társaságnak (1888), és még sorolhatnók.

ERRE AZ IDŐRE ESIK a modern civilizációs vívmányok meghonosodása is: 1871-ben tért rá a város a gázvilágításra, 1887-ben adták át a vízműveket, 1892-ben a telefonközpontot, 1906-ban a villanyvilágítást. Mindez együtt járt a vidéki lakosság nagyarányú beáramlásával, ami belső feszültséget is okozott. KÓVARI László, Kolozsvár statisztikus történésze írja: „A törzslakosság szaporodik, a vidék mind nagyobb arányokban özönlik be. Elsősorban mindenki lakás után kiált, az egyre szaporodó népesség másodsorban munka, illetőleg foglalkozás után kiált”²⁴. S mivel intézményesen nem lehetett rövid idő alatt megoldani sem ezt, sem azt, ki-ki a maga erejéből próbált tenni valamit. Így épült ki több külvárosi munkástelep, valamint külön a tisztviselőtelep. A lakosság száma gyorsan növekedett: 1857-ben 20.615, 1870-ben 26.638, 1880-ban 30.3663, 1890-ben 35.855, 1900-ban 46.670, 1910-ben 60.808 kolozsvári lakost írtak össze²⁵. Ha a 19. századot megelőző korokban nem kevesebb, mint 300 évre volt szükség ahhoz, hogy a lakosság száma megkétszereződjék, mostanra alig több, mint ötven év alatt megháromszorozódott a népesség.

Hogyan alakult a 19. század második felének új feltételei mellett a város vonzaskörzete? Kik, és honnan jöttek? Történeti forrásainak lehetővé teszik, hogy a kérdést differenciáltan szemléljük. Ugyanis rendelkezésünkre áll az 1867-1872 közt Kolozsvár „polgárságára” és (vagy) hűségére felesküdték névsora, valamint a dohánygyári munkásoknak a munkakönyv-lajstroma, 1890-1902 között. Érdekes, hogy a városi polgárság születésének földrajzi körzete sokkal nagyobb szóródást mutat, mint a dohánygyári munkások születési helye. Lássuk kissé részletesebben ezt a kérdést.

Összesen ötvennégy esküdt polgár nevét, születési helyét és foglalkozását ismerjük. Közülük kettő Németországban, hét Ausztriában és Csehországban született, a többi valamely erdélyi vagy magyarországi törvényhatóságot jelöli meg születési helyként. Ha tovább részletezzük adataikat, kiderül, hogy a régi történeti Erdélyből huszonkettő, Bihar és Szatmár megyéből kilenc, a Szilágyságból négy egyén telepedett meg Kolozsváron.²⁶ A betelepülőeknek ez a rendkívüli „szórtsága” szoros összefüggést mutat bizonyos foglalkozási kategóriákkal. Nevezetesen kisiparosok, kereskedők, ipari vállalkozók (főként „gyárosok”) úgyszólván a Monarchia egész területé-

ről, sőt azon kívülről is érkeztek Kolozsvárra. Folytatódott tehát egy jóval régebbi gyakorlat, amelyet a céhek honosítottak meg; minden zártságuk ellenére bizonyos időkben és körülmények közt befogadtak a városba kívülről jövő iparúzókat és kereskedőket. Igaz, ez a nagy vonzásmező csupán kevés betelepülővel gyarapította a város lakosságát.

NEM ÍGY A GYÁRIPAR, amely tömeges munkaerőt foglalkoztatott. A kolozsvári dohánygyár (1859-ben létesült, és egyike a legnagyobbaknak: munkásai számára 1890-1894 között összesen 637 munkakönyvet állítottak ki²⁷, amelyek tulajdonosai közül 252 Kolozsvárt született, 191 pedig Kolozs megyében, vagyis 443 munkás (az összes 68,5%-a) származott a városból és a közvetlen vonzáskörzetből. Aztán nagyságrendben Szolnok-Doboka (52 munkás = 8%), Udvarhely (30 munkás = 4,6%), Szilágy (27 munkás = 4,2%), Torda-Aranyos (17 munkás = 2,6%), Maros-Torda (15 munkás), Alsó-Fehér megye (11) következett, a többi erdélyi megyéből származók száma és aránya már jelentéktelen. Aminthogy az volt azok száma is, akik távolabbi, magyarországi megyékből jöttek. Vonjuk meg tehát a belső vonzáskörzet határait, amely szerint Kolozs megye, a Mezőség, a Székelyföld nyugatibb része, a Szilágyság s az Érchegység keleti részei alkották azt a mintegy 200 km átmérőjű kört, ahonnan ismertetett adataink szerint a Kolozsvárra települő vidéki munkásság nagyobb része származott. Tehát a munkásság települési határai sokkal szűkebbek voltak, mint a kisiparos, kereskedő, tisztviselő s más szabad foglalkozásúaké.

Érdekes a betelepülők nemzetiségi megoszlása is. Amíg a kisiparisok, kereskedők, gyárosok és vállalkozók nagy többsége magyar, kisebb része zsidó és német, néhányuk örmény, a gyári munkások közt már a többséget alkotó magyar nemzetiségűek mellett jelentős számban telepedtek le román munkások is: a fent említett 637 munkakönyv tulajdonosai közt 166 (26,6%) románt tartottak nyilván.

Vizsgálódásainkban az 1880-as évből általánosabb adatanyag segít. Már az 1869-70-es népszámlálás kísérletet tett arra, hogy a „helybeliek s beszármazók” arányát megállapítsa, és ezt az 1880-as, majd a következő három, évtizedenkénti népszámlálás sikeresen meg is valósította. Ezek alapján készült az alábbi táblázat, amely százalékos arányokban mutatja a helybeli és a nem helybeli népesség születési helyét²⁸:

1. táblázat a kolozsvári lakosság születési helyéről

Népszámlálás éve	A lakosság születési helye		
	kolozsvári	Kolozs megyei	más megyebeli
1880	50,36%	13,41%	32,37%
1890	46,91%	12,63%	37,05%
1900	46,55%	12,24%	39,02%
1910	42,66%	12,92%	42,53%

A fenti statisztikában nem szerepel ugyan, de az összehasonlítás kedvéért mégis megemlítjük (bár valószínűleg ez az összeírás még nem tükrözi egészen pontosan a helybeliek és a beköltözöttek arányszámait), hogy 1871-ben a kolozsvári lakosoknak 78,88%-a „helybeli”, s csak 18,09%-a jött „az ország más községeiből”. De már 1880-ban és utána többször is más képet fest a lakosság összeírása: 1880-ban a helybeli születésűek és a máshonnan beköltözöttek aránya nagyjából egyforma, aztán 1910-re a helybelieké 42,66%-ra csökken; 1890-től már többségben voltak a frissen betelepültek.

A vonzáskörzet alakulása szempontjából eligazítóak a más-hol született személyek földrajzi koordinátái. Mivel a statisztika különbséget tesz az „azon megyebeliek”, azaz Kolozs-megyeiek s más megyében születettek közt, a legbelső vonzáskörzetet nem nehéz meghatározni: minden 100 kolozsvári közül 13 valamely Kolozs megyei településen született. Tehát a város első számú demográfiai mezője maga a megye volt. Egyébként ez így volt a többi megye és megyeszékhely viszonyában is.

A KÖVETKEZŐ NÉPESSÉGVONZÁSI GYŰRŰ kiterjedésének megállapítása már nem ennyire egyszerű a Kolozsvárra vándorolt népesség születési szórtsága miatt. A kizárás módszeréhez kell folyamodunk, ezúttal tehát nem vesszük figyelembe azokat a megyéket, ahol a Kolozsvárra vándorolt személyek aránya 1%-on alul marad. Így a csökkenő arány sorrendjében tüntetjük fel azokat a megyéket, ahol az 1900-as népszámlálás tükrében az 1%-ot meghaladta a Kolozsvárra költözött személyek száma.²⁹

2. táblázat a kolozsvári lakosok születési helyéről

Megye	Az ott született kolozsváriak aránya
Szolnok-Doboka	4,23%
Maros-Torda	4,09%
Torda-Aranyos	3,55%
Udvarhely	3,35%
Szilágyság	3,03%
Alsó-Fehér	1,84%
Bihar m. és Nagyvárad	1,53%
Szatmár m. és Szatmárnémeti	1,34%
Háromszék	1,05%

A második táblázat szerint Kolozsvár 1900. évi népességének mintegy 24%-a született a felsorolt kilenc megyében. Ha a könnyebb eligazodás kedvéért nagy tájegységek szerint csoportosítjuk a megyéket, kitűnik, hogy a Mezőség (Szolnok-Doboka; Torda-Aranyos és Maros-Torda egy része) az Érchegeység és vidéke (Torda-Aranyos és Alsó-Fehér egy része), valamint a Szilágyság és Szatmár megye, a

Székelyföld (Udvarhely, Háromszék, Maros-Torda nagy része) képezte a második népességi vonzásmezőt, ahol száz lakos közül huszonnégy született Kolozsvárt. Amint látható, a népszámlálási statisztikák, valamint a munkakönyvek adatai, bár a betelepülési arányokban eltéréseket is mutatnak, lényegében véve Kolozsvár vonzáskörzetének földrajzi-közigazgatási koordinátáit azonos helyeken jelölik meg.

Amennyiben a külső vonzási kört is meg akarjuk vonni, felsorolhatjuk még Csík megyét, ahol Kolozsvár 1900. évi népességének 0,93%-a született, Beszterce-Naszódot (0,79%%) s Hunyad megyét (0,75%). Jöttek persze Kolozsvárra máshonnan is, úgyszólván az Osztrák-Magyar Monarchia egész területéről, de olyan csekély számban, hogy a vonzáskörzet kutatása szempontjából elhanyagolhatók.

ÖSSZEGZÉSKÉPPEN, ha a fenti adatainkhoz hozzáadjuk a Kolozs megyében születettek arányát is, Kolozsvár lakosságának 51,2%-a származott a századforduló éveiben egy közel 200-300 km-es átmérőjű körzetből.

Jacqueline BEAUJEU és Garnier Georges CHABOT városföldrajza szerint a második világháború után Franciaországban az 50-100.000 lakosú városok demográfiai mezője 100-200 kilométeres átmérőjű körnek felel meg. Kolozsvár vonzáskörzetének átmérője 1900 körül nagyobb volt, s ez — véleményük szerint — főként nemzeti-etnikai tényezőkkel magyarázható. A nagyrészt magyarok által lakott város (1900-ban a polgári lakosság 85,4%-a magyar anyanyelvűnek vallotta magát; román anyanyelvű 10,3%, német 3,2%) nagy vonzerőt gyakorolt egész Erdély magyarságára. Másrészt az is közrejátszott Kolozsvár vonzáskörzeteinek kialakulásában, hogy Erdélyben kevés volt a nagyváros, és sokkal távolabb feküdtek egymástól, mint például a második világháború utáni Franciaországban.

Mi történt a városba áramló néppel? Milyen szakmában helyezkedett el? A kérdésekre történeti forrásaink csak részleges választ adnak. Az mégsem kétséges, hogy a beköltözők jó része az iparban kapott munkát. De nem sokkal lehetett kisebb azoknak száma sem, akik házi cselédnek szegődtek, el, vagy napszámosságból éltek. Az értelmiség, a tisztviselők és a szabad foglalkozásúak zömme a kolozsváriak közül kerültek ki, de nem kizárólagosan.

A frissen betelepülők társadalmi beilleszkedése sem volt mentes a problémáktól. BÉKÉSY Károly *Kolozsvár közgazdasági múltja és jelene* című tanulmányban írja, hogy a város egyes társadalmi rétegeit „egymástól majdnem keleties szellem választja el”. Ez az elkülönülés és, amely talán a rendiség tudati maradványait is magában hordozta, a társasági szervezetek struktúrájában is kifejezésre jut: az Úri Kaszinó jórészt az arisztokratáké, a Kolozsvári Kör a tanároké és a felsőbb hivatalnokrétegé, az Iparegylet a tehetősebb iparosoké volt; működött az iparos ifjak önképző egylete és a kereskedő ifjak társasága is. Az ipari munkások szakegyletekbe, szakszervezetekbe tömörültek. Talán az egyház képviselője az egyetlen olyan intézményt, ahol a különböző társadalmi állású polgárok, lakosok időnként

együtt tevékenykedtek. A „körön kívül” maradottak a társadalmi kirekesztettség ellen úgy próbáltak védekezni, hogy az ugyanazon vidékről származók a külvárosokban egymás szomszédságában igyekeztek megtelepedni, megőrizni ilyenformán a falvakra többé-kevésbé jellemző szomszédsági rendszer formáját. Falu a városban? Igen, IMREH István a 18. századi Kolozsvár szerkezetében felfedezte a Kolozsvárban „megbúvó” falut. Ugyanezt a jelenséget kihámozhatjuk egy 19. századi állapotokról szóló forrásból is. Csakhogy a 18. században inkább a város által „elnyelt” falvak és a hóstátok bújtak meg a városban, most viszont a betelepülő falusiak, a vidék képez új, falusias jellegű külvárosokat. De a vasárnapi Sétatér is tükrözi ezt a kavarodást a város és a vidék között; időnek kellett eltelnie, amíg a városi civilizáció elfeledtette a falu szokásrendjét, s levettette a népviseletet az újonnan betelepülőkkel.

Az alábbi néhány adalék, miközben a vonzaskörzetről, Kolozsvár vidékeiről tanúskodik, a századfordulói városi életről fel-fel-villant egy rég letűnt képet. Tudni kell, hogy a századfordulón ünnep-és vasárnapokon mindenkinek illett a tágas, szép Sétatéren, a városi parkban megmutatkozni. A mágnások, a gazdag polgárok hintóikon inkább csak elsurrantak, de a nép órákat töltött ott.

Békésy figyelmét fölkelte, hogy mind több székelyruhás lány és fiú tűnt fel a 19. század végén és a 20. század elején az utcákon és a Sétatéren, holott korábban a székelység csak a fenyőpálinka-árusokkal, borvizes szekereivel képviseltette magát Kolozsváron:

„Ma felmegy számuk néhány ezerre a városban... ez a szellemes, edzett nép mindent hamar megtanul, fogékony a modern igények és élvezetek iránt”.

A városban a székelyek „mindegyre összejönnek táncban vagy táncestélyeken”. A külvárosokban a letelepülő székelyek már külön utcákat is létesítettek.³⁰

KALOTASZEG FŐLEG A SZÍNES VISELETBEN JÁRÓ CSELEDLÁNYOKKAL volt jelen Kolozsvárt, fokozatosan háttérbe szorítva a főként torockóiakat. Tovább tarkította a képet a Naszód és Hátszeg vidéki román lányok számának gyarapodása, bár ez a vidék nem tartozott szorosabban Kolozsvár vonzaskörzetéhez. Annál inkább az ún. Mócvidék; a mócok népi háztartási és gazdasági eszközökkel kereskedtek Kolozsváron. Az örmények sem vetkőzték még teljesen le sajátosságait, akárcsak a Bukovina, Galícia felől, valamint az erdélyi vidékekről Kolozsvárra költöző zsidók sem. Igaza volt a korabeli megfigyelőnek, amikor azt írja: „Az öltözet ellentétei a foglalkozások különbözőségeit is jelzik: Kolozsvár falu és város egyszerre”.³¹

De a városiasodás folyamata mégiscsak egyre jobban háttérbe szorította a Kolozsvárban megbúvó falut. Ebben a fejlődési-átalakulási szakaszban érte a közép-európai városok ranglistáján is jól jegyzett Kolozsvárt az első világháború kitörése.

Jegyzetek

- (1) Tanulmányunk a *Korunk* 1982. 4. számában (279-286.1.) megjelent *Kolozsvár vonzása és vonzaskörzete a XIX. században* c. esszé átdolgozott és bővített változata.
- (2) Fernand, Braudel: *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus. XV-XVIII. század A mindennapi élet struktúrái*. Budapest, 1985. 486-487.
- (3) D. Angyal Viktória: *Városszociológia. A szociológia ágazatai*. Budapest, 1975. 62. 1. — A kérdés részletesebb kifejtése: Erdei Ferenc: *Város és vidéke*. Budapest, 1977. Hasonmás kiadás.
- (4) Makkai László: *A magyar városfejlődés történetének vázlata. Vidéki városok*. Budapest, 1961. 25-75. Bácskai Vera: *Új irányzatok a közép-kelet-európai várostörténet kutatásában*. *Korunk Évkönyv* 1980. Kolozsvár, 1980. 75-82. 1.
- (5) Hajnal István: *Az újkor története*. Budapest, 1936. 99-100. Reprint.
- (6) Jakab Elek: *Oklevéltár Kolozsvár története második és harmadik kötetéhez*. Budapest, 1888. 66. 1.
- (7) Goldenberg, Samuil: *Kolozsvár kereskedelme a XVI. században. Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulóján*. Bukarest-Kolozsvár, 1957. 294. 1.
- (8) L. Csetri Elek: *Kolozsvár népességtörténet számokban. Utunk Évkönyv*, 1975. Kolozsvár, 1975. 645. 1.
- (9) Jakab Elek: i. m. III. köt. 898. 1.
- (10) Uo. 494.
- (11) A városkép alakulására: Entz Géza: *Kolozsvári késő barokk és új klasszikus házak*. *Kolozsvári Szemle*, 1943. 2. sz. — A Horea-féle felkelés is siettette az erdélyi arisztokráciának városba költözését, mivel, mint ismeretes, a felkelésnek nagy számú magyar nemesi család esett áldozatul.
- (12) Gouth Kálmán: *Kolozsvár város és a magyar színiügy kapcsolatai*. *Kolozsvári Szemle*, 1842. 1. sz. 14-25. 1. — Jakab Elek: i. m. 786-787. Ferenczi Zoltán: *A kolozsvári színház története*. Kolozsvár, 1898. — Enyedi Sándor: *A Kolozsvári Magyar Színház és kiszállásai 1792-1849*. Kézirat.
- (13) Erdélyi Híradó. 1833. január 19.
- (14) *Hazai utazók Erdélyben* (Molter Károly szerk.), Kolozsvár, é. n. 96. 1.
- (15) *Erdélyi naplóból*. *Társalkodó*, 1841. 1. sz. 3.1.
- (16) *Vasárnapi Újság*, 1834. június 8.
- (17) Békésy Károly: *Kolozsvár közigazdasági múltja és jelene*. Kolozsvár, 1889. 33-34. 1.
- (18) *Nemzeti Társalkodó*, 1830. január 9.
- (19) Arhivele Statului Cluj — Állami Levéltár Kolozsvár. *Kolozsvár polgárságára és a város hítségére felesküdték jegyzőkönyve*. V/1.
- (20) Uo.
- (21) *A magyar városok országos kongresszusának iratai II. A magyar városok statisztikai évkönyve I.* (Thirring Gusztáv szerk.) Budapest, 1912. 52. sz. — Forrásunk 1830-ra 14.000-re, 1857-be 20.616-ra teszi a város lakosságát. Mivel a forradalom után átmenetileg csökkent a népesség, 1848-ban a 21.000-es lélekszám a valószerűbb.
- (22) Egyed Ákos: *Falu, város, civilizáció*. Bukarest, 1981. 286. 1.
- (23) Makkai László: *Kolozsvár a magyar történelemben. Egy magyar város ezer esztendeje*. Kolozsvár, 1942. 34. 1.

- (24) Kővári László: *Kolozsvár közgazdasági fejlődése, iránya és feltételei*. Kolozsvár, 1889. 11. l.
- (25) Egyed Ákos: i. m. 288. l.
- (26) Arhivele Statului Cluj — Állami Levéltár Kolozsvár. *Kolozsvár polgársága és a város hűségére felesküdték jegyzőkönyve*. V/1.
- (27) Uo. A kolozsvári dohánygyár számára kiállított munkakönyvek.
- (28) Az adatsorok nem adnak 100%-ot, mivel nem minden lakosnak sikerült megállapítani a születési helyét, s néhány jelentéktelen adatot magunk is elhagytunk. *Magyar statisztikai közlemények*. Új folyam, I. köt. Budapest, 1893. 55. l. Uo. Új sorozat, 5. köt. Budapest, 1907. 33. l. Uo. 61. köt. 33-34. l.
- (29) *Magyar statisztikai közlemények*. Új sorozat 5. köt. Budapest. 1907. 33. l.
- (30) Békésy Károly: *Kolozsvár leírása*. Kolozsvár, 1903. 3, 7. l.
- (31) Uo. 19. l.



BÁTHORY ISTVÁN ERDÉLYI FEJEDELEM (1572–1586)

BÚCSÚ A „JÓLÉTI ÁLLAM”-TÓL

AZ 1995-ÖS ESZTENDŐ VÉGE figyelemreméltó események és irányzatok jelentkezésének időszaka volt. Elnökválasztásokat tartottak Lengyelországban és parlamenti választásokat Oroszországban. Mindkét választás az egykori kommunisták győzelmét hozta. Másfelől a békefolyamat jelentősen erősödött a Balkánon, a Közel-Keleten és Észak-Írországban. Harmadik, nem kevésbé fontos jelenség volt a jóléti állam rendszerének megroppanása Franciaországban, Ausztriában és az egyenlőtlenségek növekedése a tőkés világ vezető országaiban épp úgy, mint a fejlett és a fejlődésben lévő országok között.

Az egykori kommunisták előretörése látványosan bizonyította, hogy az emberek emlékezete mennyire szelektíven működik. A választó tömegek szemében a nyomort súroló alacsony életszínvonal is elfogadhatóbb a maga egalitárius szegénységével, de biztonságával, mint a kapitalizmus a gazdagodás korlátlan lehetőségével, de a jövedelmi különbségek kiáltó különbségével. A nagy kérdés, elsősorban Oroszországban, hogy a választási eredmény mennyiben befolyásolja majd Moszkva nemzetközi politikáját. Andrej KOZIRJEV külügyminiszter lemondása és Jevgenyij PRIMAKOV külügyminiszterré történt kinevezése a kremlinológusok egyrésze szerint a politika keményedésének jele, hiszen Primakov akadémikus az utóbbi négy évben az orosz hírszerzés főnöke volt. Arab-szakértőnek tartják, és nézeteit illetően kiemelik a Független Államok Közösségének szorosabb együttműködését és a NATO keleti kibővítésének ellenzését nyíltan kifejezésre juttatott véleményét. E tekintetben tehát GRACSOV hadügyminiszter szövetségesének számít.

Egyelőre nem világos, hogy a parlamenti választásokon győztes Gennadij ZYUGANOV, akinek hívei a sarló és kalapácsos vörös zászló alatt felvonulva ünnepelték diadalukat, milyen változásokat tervez az orosz gazdasági, politikai és társadalmi életben. Annyi bizonyos, hogy élesen elítéli a gorbacsovi, majd jecini reformokat, rendet és biztonságot ígér az országnak. Ugyanakkor az Amerikai Kereskedelmi Kamara Moszkvában tartózkodó küldöttsége előtt kijelentette: „Ha népünk hatalomra kerül, önök bizakodva tekinthetnek a jövőbe”. Az igazi döntést majd az idej elnökválasztás hozza meg, hiszen az orosz alkotmány az erős prezidenciális elveken alapul. A reformista Jegor GAJDAR véleménye szerint, amíg a közép- és kelet-európai országokban hatalomra került egykori kommunisták erőteljes szociáldemokrata programokat hirdetnek, addig az orosz kommunisták a „nemzeti szocializmus” irányában keresik a kibonta-

kozást. S ebben támogatja őket ZSIRINOVSKIJ Liberális Demokrata Pártja. Az amerikai külügyminisztérium egyik orosz szakértője, Nicholas BURNS szerint Zyuganov kommunistái „a nációk után e század legbrutálisabb rendszerének örökösei”.

DECEMBER 20-ÁVAL AZ IFOR ERŐI ÁTVETTÉK AZ ENSZ-ERŐKTŐL (Unprofor) a felelősséget a boszniai béke megvalósításában. A húszezres amerikai kontingensnek nagyjából a fele érkezett meg a tuzlai körzetbe, amikor január közepén CLINTON elnök ott és Taszáron megszemlélte a csapatokat. A helyzet bonyolultságát mi sem jellemzi jobban, mint hogy az orvlövészek ismét akcióba léptek Szarajevóban, rakétával eltaláltak egy zsúfolt villamost és az utasokra golyózáport zúdítottak. Az ENSZ Biztonsági Tanácsa pedig a horvátokat figyelmeztette, hogy hagyjanak fel a szerbek üldözésével a horvát ellenőrzés alá került területeken. Mostarban pedig továbbra is farkasszemet néznek egymással a Neretva két partján a bosnyákok és horvátok.

Nehezen halad előre az izraeli-palesztin békefolyamat. A merényletsorozat legújabb áldozata, a „Mérnök”, Jehja AJJAS az egyik leghírhedtebb arab terrorista, akinek kezében robbant fel a mobiltelefon. A szélsőséges Hamasz mozgalom hívei Ajjas temetésén hevesen tiltakoztak a Gázai övezetben és a palesztin autonóm területeken, s az izraeli erők is rendkívüli biztonsági intézkedéseket vezettek be. Ajjas készítette elő azokat a bombamerényleteket, amelyeket izraeli autóbuszok ellen követtek el, s amelyeknek sok halálos áldozata volt. A Hamasz-hívek megmozdulásai komoly fenyegetést jelenthetnek nemcsak a békefolyamatra, hanem megzavarhatják a január 20-ra kitűzött palesztin választásokat is.

A jövőt tekintve, úgy tűnik, a legfontosabb fejlemény az európai értelmezésű „jóléti állam” egész koncepciójának megroppanása. Vége az európai könnyű életnek — írja a *Newsweek*. Nem lehet fenntartani a jelenlegi szinten az egészségügyi és szociális biztosítást, az ingyenes felsőoktatást, a magas munkanélküli-segélyeket, a kultúra állami támogatását, az operáknak, zenekaroknak, balett-társulatoknak nyújtott anyagi juttatásokat. Ahogy Amerikában a republikánus többségű kongresszus az állami kiadások lefaragására, a szociális segélyezés csökkentésére terjeszt elő törvényjavaslatokat, hasonlóképpen az európai kormányok is képtelenek az eddigi közpénzeket garantálni. A megszorító intézkedések váltották ki a hosszan tartó franciaországi sztrájkot, és tették szükségessé az előrehozott ausztriai parlamenti választásokat. E növekvő feszültség mindenképpen érezhető lesz a többi országban is az 1996-os esztendőben.

Jó tizenöt éve új közgazdasági elméletre tértek át az amerikai és angol egyetemeken és szakértői körökben. Nemcsak a monetarizmus előretöréséről van szó, hanem két fő érvrendszeréről. Az első a minden korlátozástól mentes szabad forgalom a tőke, az áruk és a munkaerő tekintetében, ami — eszerint az elmélet szerint — jobb életet biztosít mindazoknak, akik résztvevői ennek a kereskedelmi mozgásnak. Ezt azonban még nem sikerült igazán bizonyítani. Mert

olyan országok, mint Japán és az ázsiai „kis tigrisek” éppen a saját piac védelmével, az import ellenőrzésével, az állam és a tőkés vállalatok egységes stratégiájával érték el példa nélkül álló fejlődésüket. A teljesen liberalizált kereskedelem a legfejlettebb országokban is nehézségeket okozott.

Az amerikai átlagéletszint esett 1980 óta — írja az *International Herald Tribune* (1995. 12. 15.). A második érvrendszer szerint a vállalkozó elgondolást egyetlen elv kell irányítsa, a befektetett tőke hozama. Minden egyéb megfontolás, ami a munkaerő jólétével és a nagyobb közösség életszínvonalával áll összefüggésben, torzítja a gazdasági racionalizmust. Ez a gazdasági ideológia ahelyett, hogy növelné a gazdaságot és az emberek jólétét, ahogy ezt tette 1940 és 1980 között, most egy olyan mechanizmussá változott, amely elszegényíti a társadalmat, csökkenti a foglalkoztatottságot, és csak a vállalati menedzserek és befektetők javát szolgálja. A középiskolai végzettségű amerikaiak órabére 1979 óta nominálisan is csökkent, az egyetemi végzettségűeké pedig szinten maradt, ami az árnövekedés miatt alacsonyabb vásárlóerőt jelent. A vállalati vezérigazgatók átlag fizetése két évtizeddel ezelőtt negyvenszerese volt az átlag munkásfizetésnek. Most százkilencvenszerese. Az amerikai nép furcsa engedelmességgel vette tudomásul a helyzet változását. A franciák nem voltak ilyen elnézőek. Ez annyiban érthető, hogy Európában inkább a „szociális kapitalizmus” (a „Rajna-vidéki kapitalizmus”, mert Németországban bizonyult a legsikeresebbnek) terjedt el, s ez a felfogás hangsúlyozza a nagyvállalatok társadalmi felelősségét a „jóléti állam” létrehozásában.

ARÉS A SZEGÉNYEK ÉS A GAZDAGOK KÖZÖTT HATALMAS — írja a *The New York Times* — és a legújabb kutatások szerint a gazdagok egyre gyorsabban válnak még gazdagabbá. Ez így van az egész Nyugaton. Az egyenlőtlenség robbanásszerűen nőtt a '70-es évek végétől. A vagyongyarapodás 100%-a a lakosság legfelső 20%-ához került. Az egy százaléknyi leggazdagabb háztartás az ország összvagyományának 40%-át ellenőrzi. Ez az arány kétszerese az angliainak, ahol pedig a legnagyobb az egyenlőtlenség Európában.

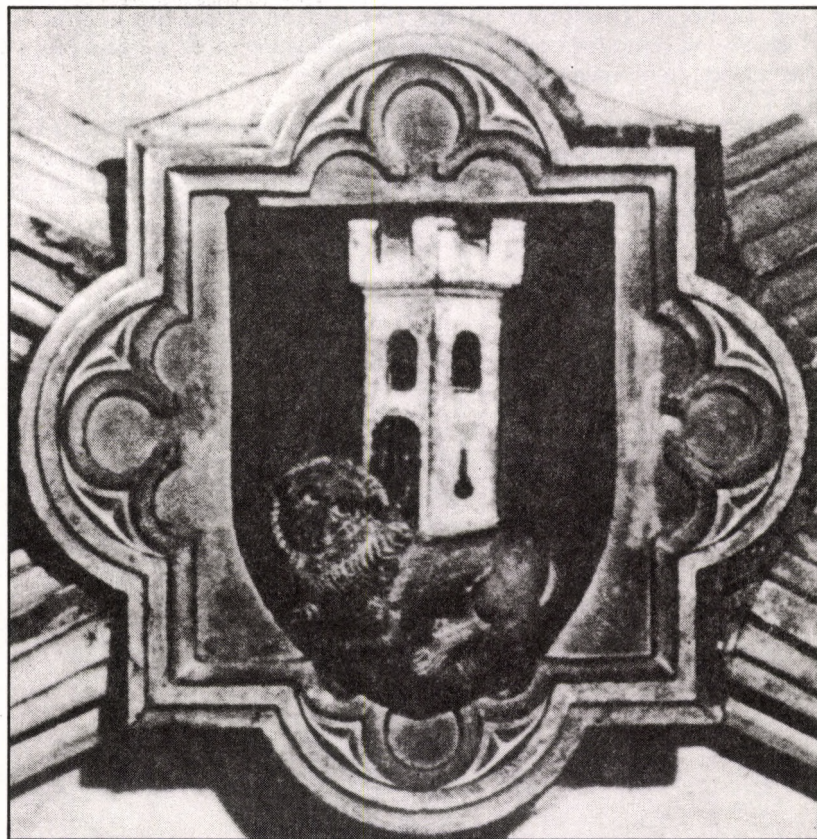
A jóléti államok megszorító intézkedései aláássák a társadalom összetartását, olvashatjuk a *Washington Post*-ban. Az emberek ugyanis egyre keményebben kezdenek könyökölni a szerzett juttatásaik megvédéséért. A sztrájkok inkább a „mindenki háborúja mindenki ellen” jellegét öltik, ami önmagában is rontja a gazdaság versenyképességét.

Az amerikaiak egy része még mindig előszeretettel hivatkozik Alexis de TOCQUEVILLE-re, aki a múlt század első felének amerikai társadalmában a legjellemzőbbnek minősítette a „feltételek egyenlőségét”. Természetesen ez akkor sem volt igaz — állapítja meg a *World Policy Journal*-ban Benjamin SCHWARZ. Akkor például a New York-iak leggazdagabb 4%-a birtokolta a város vagyonának 63%-át. A mai helyzetben a legaggasztóbbnak a középosztály szűkülését tartja, még pontosabban azt, hogy a munkásosztály középosz-

tályi szinten élő felső rétege leszakad a középosztálytól. Az új technológia az üzemekben és az irodákban folyamatosan csökkenti az alacsony képzettségű munkaerőt.

MINDEHHEZ JÁRUL MÉG A NÖVEKVŐ EGYENLŐTLENSÉG a világ országai között. A helyzet elemzésére az OECD tanulmányt készítette, amelyben 1820 óta vizsgálja az összehasonlító adatokat. Eszerint 1820-ban az akkor vezető Nyugat-Európában az egy főre jutó GDP nem volt háromszorosa a sereghajtó afrikai értékeknek. 1992-ben viszont a különbség tizenhatszoros az első és az utolsó országcsoportok között. A tanulmány *a modern kapitalizmus négy fő hajtóerejére* hívja fel a figyelmet. Az első a technikai haladás, a második a tőkefelhalmozás, a harmadik az emberi tőke (oktatás, szakosodás, vezetési képzettség), a negyedik a világkereskedelem liberalizálódása, s ezen belül a multinacionális vállalatok egyre növekvő befolyása a világgazdaság fejlődésére. Ezzel teljes mértékben egyet ért a *Newsweek*. Szerinte a nemzetek feletti óriásvállalatok korszaka következik. A kérdés csak az, hogy a multinacionálisok kinek tartoznak majd felelősséggel, és ki számoltatja el őket? Vagy ők állítják fel az „új világrend” szabályait?!

PETHŐ Tibor



SCHLENNING GERGELY CÍMERE A SZT. MIHÁLY TEMPLOM ZÁRÓKÖVÉN. XV. SZ.

SUMMARIES

Editor's Note by Gyula KODOLÁNYI.

Value and Direction. József Antall's Heritage. A Special Section. In an edited version we are publishing the contributions to the conference held in the city of Kecskemét on the second anniversary of the death of Hungary's Prime Minister between 1990-93. The fifteen speakers at the December 1995 event included leading politicians of three parliamentary parties, former government officials, and experts, who discussed the whole range of Antall's work and its influence on present-day Hungary.

The Correspondence of Gyula ILLYÉS With His Wife, November 23, 1946-February 17, 1947, Part IV. The two writers, Gyula Illyés and László Cs. SZABÓ travelled to Paris to act as cultural diplomats while the Treaty of Paris was in the making. Illyés' correspondence relating to this journey is now being published by their daughter, *Mária ILLYÉS.*

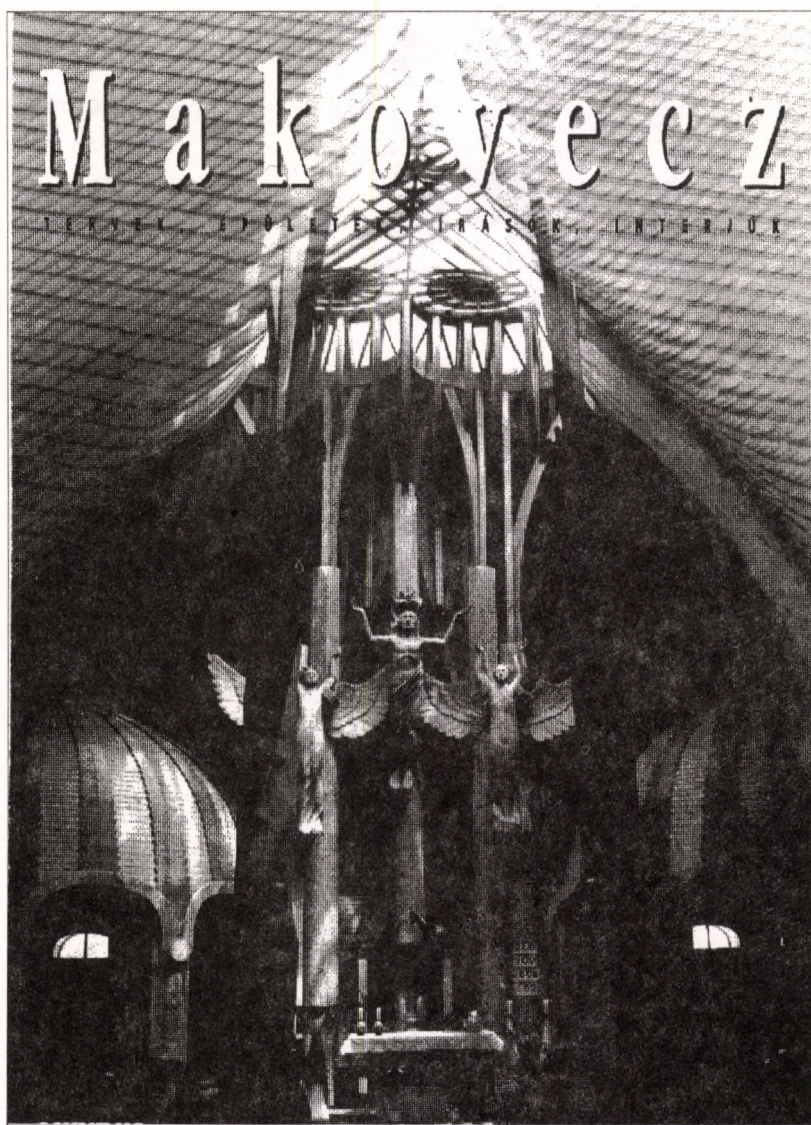
Ákos EGYED, historian, Kolozsvár (Cluj-Napoca, Romania) . The Constellation of Old Kolozsvár. An examination of the political, cultural and economic irradiation of the city of Kolozsvár, the capital of Transylvania, over the centuries, and its assimilation of the peasant folk of the region into its own social structure.

Tibor PETHÓ, Chairman of the Board of Magyar Nemzet daily, our foreign policy columnist, Budapest. Farewell to the Welfare State. Recent events in Western Europe indicate that a thoroughgoing change is needed in the post-war welfare systems.

A Mundus Magyar Egyetemi Kiadó könyvújdonságaiból
id. Antall József: *Menekültek menedéke* (Emlékek és iratok). Megjelenik
1996. március 28-án, id. Antall József születésének 100. évfordulóján. Ára
előfizetéssel: 1194 Ft (ÁFA-val). Megjelenés után 1344 Ft (ÁFA-val).

Rózsa Marianna–Jász László szerk.: *Az ismeretlen Antall József*
(emlékezések, cikkek, interjúk, dokumentumok). Ára előfizetéssel: 662
Ft (ÁFA-val). Megjelenés után 762 Ft (ÁFA-val).
















Mindkét mű olyan „tényanyagot” tár fel, amelyek ismerete nélkül aligha
lehet teljes képünk a világháborús menekültügyről vagy ifj. Antall József
emberi egyéniségéről és politikai magatartásáról.



Bővebb felvilágosítás: Mundus kiadó, Budapest VIII., Ludovika tér
2. Postacím: 1536 Budapest, Pf. 387. Telefon : 210-1075.

SZERKESZTETTE: DR. SIPOS KORNÉL

DROGMEGELŐZÉS AZ ISKOLÁBAN

207  Double-headed sarpenté Kékfejű kígyó	208  Black rings Fekete gyűrűk	209  Skull design B Koponyaterv	210  Red spot Piros folt	211  Buddha Buddha
223  Mr. Zippy Mr. Zippy	224  Bat Design Denevér-terv	225  Black lightning Fekete világítás	226  Smiley blue eyes Mosolygó kék szemek	227  Strawberry Földieper
239  Purple Haze Purple ház	240  Gorbachev Gorbacsov	241  Yellow Asterisk Sárga asterisk	242  Yellow Star Sárga csillag	243  Gnome Gnom

A könyv megrendelhető a Magyar Testnevelési Egyetem Továbbképző Központjában: 1123 Budapest, Alkotás u. 44.



Confessio

A tartalomról:

Az egyházak kommunikációjának problémái a mai Magyarországon (Andorka Rudolf)
A kommunikáció teológiája (Boros Géza)
Média és kommunikáció (Alcxa Károly)
Rádió, televízió és kommunikáció (Lengyel Anna – Radics Péter, Csizsér Ferenc)

Balla László, Szilágyi Ferenc és Pákolitz István versei

Szentmihályiné Szabó Mária elbeszélése
Márai Sándor és Cs. Szabó László emlékezete

Béke György: 180 éves a bukaresti református ekléziás

Hegedűs Loránt: A szellem elvesztése és meggyerése

Tótkés László: Az egyház jövője

Györkös Mányi Albert – és az ember rendje (Kántor Lajos)

Balanyi Károly kiállításáról
Színikritika és könyvszemle

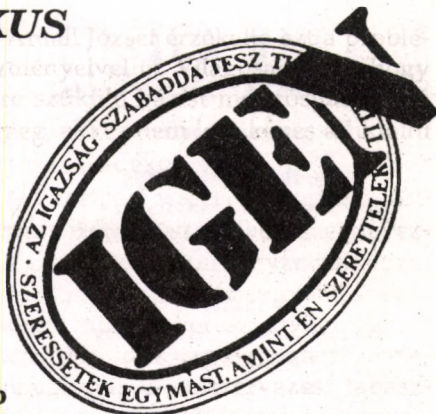
'95
4

KIADJA A MAGYARORSZÁGI
REFORMÁTUS EGYHÁZ

FIATAL, KATOLIKUS

MEGJELENIK
MINDEN ELSŐPÉNTEKEN

A szerkesztőség címe:
1365 Bp., Pf. 661.



A legkedveltebb papilap

(talán véletlenül), Isten Országa fiataljainak
nagydiák-kortól; mindenről,

ami hitünk szerint eltúri a nyomdafestéket 1-36

Megrendelhető a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj egy évre 1200 Ft.

Ára: 96 Ft

MAGYAR SZEMLE

Megrendelem a folyóiratot példányban,

egy évre (1140 Ft; külföldön 75 \$ pld-ként)

fél évre (570 Ft; külföldön 38 \$ pld-ként).

Az előfizetési díjat a részemre megküldött postautalványon
egyenlítem ki.

Név:

Cím:

Dátum:

Aláírás:

Kérjük, vágja ki és borítékban adja föl a szerkesztőség címére
(1067 Bp., Eötvös u. 24.)! A hiányzó számokat beszerezheti a szer-
kesztőségben, vagy postaköltség ellenében megküldjük Önnek!

MAGYAR SZEMLE

Megjelenik havonta

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u.24.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Telefon/fax: 111-6477

Kiadja:
Magyar Szemle Alapítvány
Felelős kiadó:
DR. GRANASZTÓI GYÖRGY

ISSN 1216 6235

Nyomdai munkálatok:
ALFAPACK Kft.
1108 Bp., Újhegyi út 14.
Felelős vezető:
DR. BODÓ SZABOLCS

Tipográfia terv:
BANGA FERENC
Műszaki szerkesztés:
MAGYAR BERTALAN
Lapmenedzser:
VÁCZI GÁBOR

Terjeszti belföldön előfizetésben a
Magyar Posta Rt. Hírlap-üzletági
Igazgatósága. Árusításban
megvásárolható a postai területi
hírlapkereskedelmi rt-k árusainál.

Előfizetési díj:
egy évre 1140 Ft, fél évre 570 Ft;

Külföldről előfizethető
a Magyar Szemle Alapítvány
számlaszámán:
MNB 11707024-20332033
vagy megrendelhető levélben,
melyre csekket küldünk

Előfizetési díj: postaköltséggel
együtt egy évre 75 \$, fél évre 38 \$

A CÍMLAPON:
BETHLEN GÁBOR FEJEDELEM
(RÉZMETSZET)
REPRO: SZEPSY SZÜCS LEVENTE

A MAGYAR SZEMLÉT AZ
ALÁBBI HÍRLAPÁRUSOK
ÁRUSÍJTJÁK BUDAPESTEN:

Batthyány tér, metró; Frankel
Leó utcai aluljáró; Flórián tér,
Flórián üzletközpont; Bécsi út
122-124.; Déli pályaudvar, met-
ró; Déli pályaudvar, lapüzlet;
Kosztolányi tér; Bukarest étte-
rem, lapüzlet; Újpest, Árpád úti
metró; Kálvin tér 1.; Kígyó utcai
lapüzlet; Deák téri aluljáró, lap-
üzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó u.
6.; Petőfi Sándor u. 17.; Párizsi
udvar; Nyugati téri lapüzlet; Já-
szai Mari téri aluljáró; Erzsébet
krt. 17., lapüzlet; Baross téri lap-
üzlet; Ferenc körúti aluljáró;
Bajcsy-Zsilinszky u. 76., köz-
lönybolt; Lehel tér, Gogol utcai
lapüzlet; Árpád-híd, metró; Mó-
ricz Zsigmond körtér, a 6-os vil-
lamos indulási oldala; 114. pos-
tahivatal; Moszkva tér, Gomba;
Örs vezér tere, Sugár.

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍ-
TÓ KÖNYVESBOLTOK BUDA-
PESTEN:

ATLANTISZ KÖNYVSZIGET
(V., Piarista köz 1.); BENCÉS
KÖNYVESBOLT (V., Ferenciek
tere 5.); MENTOR KÖNYVES-
BOLT (VII., Rákóczi út 54.);
ÍRÓK BOLTJA (VI., Andrássy út
45.); LITEA KÖNYVESBOLT (I.,
Hess András tér 4.); PETŐFI
KÖNYVESBOLT (II., Margit krt.
7.); PONT KÖNYVESBOLT (V.,
Mérleg u. 6.); FEHÉRLÓFIA
KÖNYVKERESKEDÉS (VIII., Jó-
zsef krt. 36.); SZÁZADVÉG
KÖNYVESBOLT (V., Veres Pál-
né u. 4-6.); NEMZETI KÖNY-
VESBOLT (XIII., Pannónia u. 22.)
BALASSI KIADÓ KÖNYVES-
BOLTJÁBAN (II., Margit u. 1.)
korlátozott számban korábbi
számaink is kaphatók.

valóság

A TARTALOMBÓL

Kádár Béla:
Az európai integrálódás időzítése és következménye

Csorba József:
A gazdaságpolitikai gondolkodás és programalkotás tévútjai

Bölcshölde Andor:
Visszatekintés egy életútra

Gereben Ágnes:
Az orosz eszme: gyökerek és vadhajítások

Jan Frolik:
Átvilágítás Csehországban

Deme László:
Kommunikációs modorunk: a felnőtté válás akadálya

Karikó Sándor:
Konformizmus és ifjúság

Fapál László:
A fegyveres erők polgári ellenőrzése

Külföldi folyóiratokból

96

1

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL: BIRÓ Miklós: *Hogyan csináljunk háborút*; HIDVÉGI Máté: *Nagy László álmái*; MIKLÓSSY Endre: *Nietzsche*; CSORBA József: *A magyar állam kommunikációs válsága*; BUJI Ferenc: *Egy gyermekrajz kozmogóniai elemzése*; EGEDY Gergely: *Versengés vagy együttműködés*; NEMESKÜRTY István a régi Belügyminisztériumról; SNEÉ Péter: *Sztracsatella*

A SZENT KORONA TANÁT, WERBŐCZY NYOMÁN, maga Eckhart Ferenc így fogalmazta meg: „A szent korona, az állam jelképe, minden jog forrása. A koronázás útján nyeri a király a jogot megválasztása után a nemesség- és jószágadományozásra. A király és nemesség ezen kapcsolata folytán a nemesek a szent korona tagjai és a királlyal együtt alkotják a szent korona testét, amely az országgyűlésen a törvényhozás jogát gyakorolja. A szent korona az állami egységnek is jelképe és innen származnak e kifejezések: 'a szent korona országai', a 'szent korona területe'. Mivel minden nemes egyformán a szent korona tagja, nincs különbség jogokban a köznemesség és főnemesség között, mert minden jog közvetlenül a koronától ered.” A koronának ez a jelentése Szent Istvántól az Anjoukig ugyanaz marad és e négy évszázadon keresztül változatlanul a király személyéhez kapcsolódik. A XIII. században titokzatos erőt kezdenek tulajdonítani neki.

A XIV. SZÁZAD VÉGÉN, NAGY LAJOS HALÁLA UTÁN ismételten lázadás tör ki a királyi hatalommal szemben, s a török veszedelem folytán Zsigmond nem egyszer kénytelen a rendek áldozatkészségéhez fordulni. Az 1401-i interregnum idején új alakban jelenik meg a koronaeszme. Az ország bárói fogva tartják a királyt és a közhatalmat maguk gyakorolják. A király helyébe a szent koronát teszik meg e hatalom alanyának: az országos tanács okleveleit a szent korona pecsétjével látják el, intézkedéseiket a szent korona tekintélyével teszik meg.

A XV. SZÁZADBAN EHHEZ A KORONÁHOZ FÜZŐDNEK azok a jogok és tulajdonságok, amelyek az előző századokban a királyt illették. A korona tart számot az alattvalók hűségére, a koronától ered a birtokadomány s az elkobzott vagy urafogyott birtokok reá szállnak vissza. De mindenek fölött jelenti a korona a magyar királyság, sőt az egész magyar birodalom egységét és benne foglalt területek összetartozását is. Eppen ez a hűség különbözteti meg a magyar koronaeszmet a cseh és lengyel oklevelekben kialakult gondolatkörtől. A magyar koronaeszmenek sajátja, hogy mindig Szent István koronájához kapcsolódik. Az alattvalót a hűségnek közvetlen, szinte személyes kapcsolata fűzi a koronához.

AMIKOR A TÖRÖK BETÖRÉS HÁROM RÉSZRE DARABOLTA HAZÁNkat, a szent korona összetartó ereje forrasztotta virtuálisan egygé. A szent korona joghatósága akkor is változatlanul kiterjedt az egész magyar birodalomra; ami idegen kézre jutott, azt a szent koronától vették el, ami visszatért, azt a szent koronához kellett visszacsatolni.

„A KORONAESZME KAPCSOLJA ERDÉLYT ÁLLANDÓAN MAGYARORSZÁGHOZ. A szent korona jogát emlegetik a Habsburg-királyok, amikor Erdélyre igényt emelnek, de a szent koronához, vagyis a magyar birodalomhoz való tartozást elismerik az erdélyi fejedelmek és rendek is. Bethlen Gábor, az önálló Erdély legnagyobb építője is a „magyar koronában” látta az ország egységének szimbólumát. (*A szent korona eszméje* — részletek. *Magyar Szemle*, 1941. június)

BÓNIS GYÖRGY